UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 27 05 07 003 2

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

D
199
.3
F45
1886

Fehmi, 'Abdurrahman
Medreset ul-'Arab

2338

16/2

مدرسة العرب

مؤلفی

عبد الرحمن فهمی

برنجی جلد

ممتلی ابو الضیا توفیق بك

معارف عمومیه نظارت جلیله سنك رخصتیله

قسطنطنیه

١٣٠٤

مطبعهٔ ابو الضیا

D
199
.3
F45
1886

LIBRARY
NOV 7 1972
UNIVERSITY OF TORONTO

دیباجه

بعد ادای ما وجب علینا

دنیانك الك بیوك قطعه‌لرنده حكومت ایلمش اولان امت نجیبهٔ عربك جهان انسانیته ایثار ایلدیكی جواهر معرفت ، نظر انتباه عمومی‌یه كوندن كونه وغایت پارلاق برصورتله منعطف اولمقده‌در .

بو حالك نتایجندندركه اوروپا متأخرین علماسی طرفندن سرائر مدنیت اسلامیه وآنی محیط اولان واسع برافق كشف اولنمش ، بونك انفلاق حكمتی خوابیدهٔ غفات اولان نیجه اشخاصی بیدار ایلمكه باشلامشدر .

خلافت جلیلهٔ اسلامیه ایله پایدار اولان او محصولات عرفانك وارث مفاخری بز اولدیغمز حالده مدنیت عربیه‌یه تمامیله واقف اولدیغمزی امید ایده‌میز .

كرچه علوم آلیه وعالیهٔ عرب ایله اشتغال ایدن ذوات كرام ، امت نجیبهٔ عربك كمالات مدنیه‌لرینی عارفدرلر ؛ فقط بووقوف یالكز

برصنفه منحصردر ، وآنكله برابر اقسام علومك عمومنى محيط دكلدر .
بزكه مسلمانز ، وديانت جليلهٔ احمديه ايله بختيارز ، مدنيت عربيه‌نك ـ ممكن اولديغى قدر ـ دقايقنى ، اقسام علوم اسلاميه‌نك نصل ارتقا ايلديكنى هركسدن زياده بيلمكه بورجلى يزكه ترقى ايچون واخلاق وافكارمزى تصحيح ايچون بزه مثال امتثال اولسون .
اخص آمال شهرياريلرى دولت ومملكتك وسائط معموريتى تأمين ايله تبعهٔ شاهانه‌لرينك رفاهيتنى توسيع جهتلرينه معطوف اولان ذات اقدس حضرت خلافتپناهى‌نك بالخاصه ادبيات وفنونى ترقى ايتديرمكده اولان تشويقات جليلهٔ همايونلرى سايه‌سنده بونجه ارباب تأليف واصحاب اقتدار يتشديكى شو دور دلاراى معرفتده محرر كم‌بضاعه دخى عمومك كتورديكى شوق وشادى الجاسيله من غير حدٍ بو خدمت مهمه‌يى ايفايه جسارت ايله « مدرسة العرب » عنوانى ويرديكم شو كتابى ترتيبه ابتدار ايلدم .
طبع ونشرنده سهولت اولمق ايچون كتابى جلدلره تقسيم ايدرك آلتى فصلى حاوى اولان بو جلدى نشر ايلدم . سهو وخطالرمك اخلاص نيته بخش اولنه‌جغنى اميد ايلرم . ومن الله التوفيق

في غرهٔ شهر رمضان ١٣٠٤ عبدالرحمن فهمى

مدرسة العرب

فصل اوّل

مندرجات : (مبحث) لسانك منشأ ظهوری، خلاصه وجمله علمانك رأی ومطالعه‌لری ـ السنهٔ منشعبه وموجوده ـ السنهٔ سامیه‌دن عرب وآثوری وعبرانی لسانلرینك برمقایسه جدولی ـ غرم قانونی ـ جرمانیا وآری لسانلرنده بعض تطبیقات (مبحث) لسان عرب ـ عربك فضیلتی .

مبحث

منشأ لسان

۱

جمعیات بشریه‌ده ایلك ضیای ترقی مشاهده اولنغه باشلادیغی زمانلر شبهه‌سز، لسان مسئله‌سی نظردقته چارپان مسائلك الك برنجیلرندن معدود اولمشدر.

میلاددن برخیلی زمان اوّل حکیم یونانی افلاطون ایله ارسطو وَ رومالیلرك بلیغ مشهوری سیسه‌رون مسئلهٔ لسانیه اوزرینه برطاقم مباحث میدانه قویمشلر ایدی که علمای اخلاف باشلیجه اومباحث ایله اشتغال ایتمش ایدی .

اعصار عدیده‌نك محصول اجتهادی اولان فرضیّاتی ـ هانگی فنه عائد اولورسه اولسون ـ رد وابطال ایدیویرمك آسان اولمدیغندن لسان مسئله‌سی حقنده موجود اولان ذهابلرك بطلاننی اظهار ایلمك دخی قولای دگلدی.

فقط شرقده امام خليل وَامام سيبويه، ابوعبيدة النحوى، اصمعى وَابوالعباس ثعلب وَ سائر علماى اسلاميه، غربده متأخرين حكماى افرنج، منشأ لسان وَانواعى حقنده تفحصات عميقه اجرا ايلمشلر وَ مذهب قدمانك بعض خطالرينى ميدانه چقارمشلردر .

نفس ناطقه‌نك خواصندن اولديغى جهتله معرفةالنفسه تعلق مخصوصى بولنه‌رق اوسببله دخى نظر عرفان اوكنده احتجاب ايتمك شاننده اولان لسان مباحثى طبيعتيله نظريات دائره‌سندن هنوز چيقاريله‌مامشدر .

اون سكزنجى عصر ميلادى‌يه مصادف اولان غرب علماسى لسان طبيعينك (صدا، اشارت، ملامح وجهيه، حركات بدنيه) بيان مقصدده فقدان كفايتنه مبنى جمعيت اولاى بشر طرفندن تقطيع اصوات اساسنك وضع اولنديغنه قائل اولمشلردركه يدنجى وَ سكزنجى عصر ميلادى‌يه مصادف اولان اكثر علماى اسلاميه‌نك رايلرى دخى بومذهبه قريب گورينور .

كياء الهراسى وضع لغته باعث اولان حكمتى اصول الفقه تعليقنده افاده ايلديگى وَامام سيوطى (المزهر) نده ـ بعض علمادن نقلاً ـ او بحث اوزرينه ايراد مقال ايتديگى صرەده لسان مسئله‌سنده موجود اولان الك مهم آراى علمايى گوزل برخلاصه ايچنده ارائه ايلمشلردر .

ان الانسان هو المتمدن بالطبع والتوحش دأب السباع ولهذا المعنى توزعت الصنايع وانقسمت الحرف على الخلق فكل واحد قصر وقته على حرفة يشتغل بها لان كل واحد من الخلق لايمكنه ان يقوم بجملة مقاصده فحينئذ لا يخلو من ان يكون محل حاجته حاضرة عنده او غائبة بعيدة عنه فان كانت حاضرة بين يديه امكنه الاشارة اليها وان كانت غائبة فلا بدله من ان يدل على محل حاجاته وعلى مقصوده وغرضه فوضعوا الكلام دلالة ووجدوا اللسان اسرح الاعضاء حركة وقبولاً للتردد وهذا الكلام انما هو حرف وصوت فان تركه سدى غفلا امتد وطال وان قطعه تقطع فقطعوه وجزأوه على حركات اعضاء الانسان التى يخرج منها الصوت وهو من اقصى الرئة الى منتهى الفم ....

يكديگرندن اون، اون ايكى عصر برزمان ايله آيرلمش بولنان بوعظماى

معرفتك منبای اجتهادده‌کی نظرلری هرنه ماهیتدن عبارت اولورسه اولسون غایتـده‌کی اتحادلری شایان دقت عد اولنه بیلیرسـه اون طقوزنجی عصری تزیین ایدن فرانسه حکماسی علماء اسلامیه مسلکنه دها زیاده تقرّب ایتمش وَ بلکه عینیله او مسلکه تابع اولمشلردر .

شو جهتله‌که حکمای مشار الیهم (تقطیع صوت) اساسنی قبول ایتدکاری حالده یالکز برجهتده وَ فقط الڭ مهم برجهتده آیریله‌رق وضع لغاتڭ تعلیم الهی‌یه موقوف اولدیغنی آیروجه اثبات ایتمشلردر .

عصر میلادینـڭ اشبو تاریخنـه مصادف اولان علمای افرنج، محققین اسـلامیه‌دن محمود بن محمد گیلانینـڭ : « حق ، اینست که واضع لغـات عبد باشد بالهام حق تعالی »

کلامندن منفهم اولان مذهب معقولی اختیار ایتمشلردر . بوصورت ظن اولنه بیلرکه حکیم مشهور روصونڭ: « وضع لغت، عالم باللغه اولمغه عرض احتیاج ایلر » سوزندن انبعاث ایتمشدر .

دیگر طرفدن ینـه بعض غرب علماسی اشبو مسلکه اظهار مخـالفت ایدرك لغات موجوده‌نڭ ظهورینی صدا وَسائره ایله تقلید اشیایه اولان میل فطری‌یه حمل واسناد ایدرلرکه آلمانیا فلاسفه‌سندن (هرده) رأی مذکوری تأیید ایدن علمانڭ پیشواسی عد اولنه بیلر .

معتزله‌دن عباد بن سلیمان الصمیری مذهبی‌که ، لفظ ایله مدلول آره‌سنده برمنـاسبت طبیعیه‌نڭ موجودیتنه قائل اولمقدن عبارتدر ، مذهب مذکوره شـبیه وملایم گورینور . عباد وتابعینی لفظ ایله مدلول آراسـنده مناسبت طبیعیه بولنمق لازمدر دیبورلر؛ جمهـور علما اشبو مذهبی رد وانکار ایتمـك ایستیه‌رك اوّلا ـ برلفظڭ یکدیگرینه ضد اولان ایکی معنـایه وضع اولنمسی صحیح اولمامق ، ثانیا ـ هرکس هرلغتی آ کلامغه مقتدر اولمق اقتضا ایدر ـ

بولنده بعض شبهه اتيان ايلمش ايسه‌لرده ائمهٔ لغتدن امام خليل وَامام سيبويه، اصمعى وَعثمان بن جنى وَسائر علوم لسـانيه اربابى عباد بن سليمان الصيمرى مذهبنى ـ بعض تعديلات ايله ـ قبوله تقرب ايلمشلردر .

نته‌كيم (المزهر) دن نقل اولنان عبارهٔ آتيه بودقيقه‌يى ارائه ايلكده‌در:

نقل اهـل الاصول عن عبـاد بن سليمان الصيمرى من المعتزلة انه ذهب الى ان بين اللفظ ومدلوله مناسبة طبيعية حاملة للواضع على ان يضع .

قال والالكان تخصيص الاسم المعين ترجيحاً من غـير مرجح . وكان بعض من يرى رأيه يقول انه يعرف مناسـبة الفاظ لمعانيها فسـئل مامسمى (اذ غاغ) وهو بالفارسية (الحجر) فقال اجد فيه يبساً شديداً واراه الحجر .

وانكر الجمهور هذه المقالة وقال لو ثبت ماقاله لاهتدى كل انسان الى كل لغة ولما صح وضع اللفظ للضدين كالقرء للحيض والطهر والجون للابيض والاسود .
واجابوا عن دليله بان التخصيص بارادة الواضع المختار خصوصاً اذا قلنا الواضع هو الله تعالى .

واما اهـل اللغة والعربية فقد كادوا يطبقون على ثبوت المناسـبة بين الالفاظ والمعـانى لكن الفرق بين مذهبهم ومذهب عبـاد' ان عباد يراها ذاتيـة" موجبة بخلافهم . . . . .

آلمانيا فلاسفه‌سندن مشار اليه (هرده) نك مذهبيله، (عباد)ك مذهبى يكديگرينه تماميله موافقت ايدرمى ؟ بو سؤوالك تمام حل اولنه‌جق زمانيدر.

براز يوقاريده شبيه وملايم، قيدلرينى وضع ايلديگمزدن آڭلاشلمشدركه بوايكى مذهب يكديگرينك عينى اوله‌ماز .

برلفظ ايله مدلول آره‌سنده مناسبت مخصوصه تحرّى اولنمقدن مقصد، وضع لغاتده بروجه ترجيح بولمقدن عبارتدركه منشأ لسـان نظرياتى ميانده الڭ مهم برموقع طوتان (Onomatopée) (اصوات منعكسـه ايله، اشيايه اسم طاقمق) نظريه‌سـنده اولديغى گبى ظهور لسانه منشأ گوسـتريلان (تقليده ميلان فطرى) ايله مناسبتى اولمسـه گركدر ؛ فى الحقيقه عباد بن

سلیمانڭ قیاسنه تطبیقاً دیه بیلیرزکه ظهور السنه کیفیتی مومی الیه نزدنده دخی بویله برمیلان فطری‌یه محمول اولمق لازم گلە ایدی وجه ترجیح که اختیاره مبتنی‌در، آنی دوشونمك اقتضا ایتمز ایدی .

والحاصل تشکل السنه مسئله‌سنده باشلیجه اوچ مذهب موجود اوله‌رق اصوات منعکسه ایله اشیایه اسم ویرمك نظریه‌سنه مبتنی اولان مذهبه (هرده وَسائریه) گوره، السنهٔ بشر، او اصواتی حکایه وتقلیددن؛ مذهب ثانی‌یه گوره، یعنی سوق تأثر ایله وجود بولمش اولمق نظریه‌سنه گوره (قوندیاق وَامثالی) دخی السنه، انفعالات نفسانیه‌یی حاکی اولان اصوات متنوعهٔ طبیعیه‌دن عبارتدر . بوایکی مذهبك، (ماقس موله) (رنا) وَسائر مشاهیر علما نظرنده کفایتسزلگنه مبنی آنلر، مصادر وجوامدی ماهیت انسانیه‌دن غیر منفك برخاصّهٔ فطرت اعانه‌سیله تحصّل ایدن کیفیّات صوتیّه گبی نظر ملاحظه‌یه آله‌رق اوّل امرده مشاهدات ومحسوساته دال اولان اسملرڭ حصول بولدیغنه وَبعده طریقهٔ توسع واشتقاق ایله معنویات ومعقولات ایچون دخی الفاظ مخصوصه‌نڭ تولد ایلدیکنه قائل اولمشلردر .

نظریات دائره‌سندن قورتیلامش اولان منشا لسان مبحثی حقنده هانگی ذهابڭ نفس‌الامره دها زیاده تقرب ایلدیگنی شرح ایتمك بو کتابڭ موضوعنه موافق دوشمز .

مع مافیه علوم لسانیه اربابی دخی الیوم منشأ لسان حقنده تدقیقات ایله اشتغالدن زیاده السنه‌نڭ یکدیگرندن کیفیت انشعابنی ارائه ایدن اتصالاتڭ تحقیقیله مشغول اولمقده‌در .

بومبحثده علم السنه علماسی علم بشر علماسی ایله خطین متوازیین اوزره حرکت ایدرلر .

علم بشر علماسی آره‌سنده صنوف بشرڭ براصلدن وَیاخود متعدد اصلدن نشأت ایلمش اولدیغنده نصل اختلاف موجود ایسه علم السنه علماسی دخی،

عموم لسانلرك برلساندن ويا خود متعدد لساندن صدور ايتمش اولديغندن اويله جه اختلاف ايلمشلردر .

علمای مشار اليهمدن اكثری، چين لسانيله مثلا فرانسز لسانی آره سنده وحتی تصريف ونحو قواعدی يكديگرينه مشابه اولان بعض لسانلرده موجود اولان مغايرت كليه يی نظر مطالعه يه آله رق بونلرك اصل واحددن انشعاب ايلديگنی استبعاد ايدرلر .

روی زمينده موجود اولان لسانلرك عدد وانواعنه نقل كلام ايديلنجه ـ بعضلرينك اعتقادينه گوره ـ انواع السنه يی صورت صحيحه وقطعيه ده تعيين ايتمك دائرهٔ امكاندن خارجدر ؛ لكن آلمانيا مشاهير فلاسفه سندن بعضلری طقوز يوزدن زياده اولمديغنه قائل اوله رق عموم لسانلری اوچ بيوك صنفه آيرمشلردر .

صنف اوّل كلمات اصليه سی تحوّل ايتميه رك بولندقلری موقعه گوره معنالری دگيشن [وحيد الهجاء] السنه . صنف ثانی [مركب الاصل] اولان السنه . صنف ثالث [تحوّلات تصريفيه وكلاميه يه مستعد] اولان السنه‌در .

صنف ثالثدن معدود اولان السنه ايكی بيوك نوعه انقسام ايدركه برينه هندیء اوروپائی ، ديگرينه السنهٔ ساميه نامی ويرلمشدر .

السنهٔ ساميه : عبرانی ، كلدانی ، آثوری ، سريانی ، عرب لسانلرينی اشتمال ايدر . لسان آثورينك حقيقةً السنهٔ ساميه‌دن اولديغنده اوّللری اشتباه اولنمش ايسه ده قرون اخيره ده كشف اولنان كتابات آثوريه اوزرينه جمهور علما ، لسان آثورينك دخی لغت ساميه‌دن برشعبه اولديغنده اتفاق ايلمشلردر .

علمای مشار اليهم ، بورأی ومذهبلرينی تأييد ايلمك اوزره لغت آثوريه ايله عبرانی وعرب لسانلرندن بعض كلمات متقابله نقل ايدرلركه بز دخی اوكلماتی عينيله برجدول داخلنده اتيان ايلدك :

اسماء

آثوریه	عبرانیه	عربیه
ابو	اب	اب
امو	ام	ام
اخو	آخ	اخ
ایلو	ایل	الله
مالك	ملك	ملك
سومو	شم	اسم
سامی	شمایم	سما
ارتسیت	ارتص	ارض
شامی	شمش	شمس
ناهر	نهر	نهر
یومو	یم	یوم
بت	بیت	بیت
باب	بابا	باب
لیسان	لشون	لسان
میتو	مت	موت
سوسو	سوس	صفت

حروف

آثوریه	عبرانیه	عربیه
لا	لو	لا
ادی	عد	حتی
کی	کی	ان

صفات

آثوریه	عبرانیه	عربیه
تابو	طب	طیب
مادوت	ماد	کثیر
روق	راحوق	بعید

ضمایر

آثوریه	عبرانیه	عربیه
اناکو	انوخی	انا
اتا	اتا	انت
اتی	ات	انت
شو	هو	هو
شی	هی	هی
انخنو	انخنو	نحن
اتون	اتم	انتم
اتی	اتن	انتن
شون	هم	هم
شینی	هن	هن

اعداد

آثوریه	عبرانیه	عربیه
ایخیت	احات	واحد
شانای	شنای	اثنان
شلشت	شلشه	ثلثه
شیلاش	شلش	ثلث
اربت	اربعه	اربعه
اربا	اربع	اربع
مای یاخودمی	ماه	مائة

افعال

آثوریه	عبرانیه	عربیه
الاك	هلخ	ذهب
باخار	بحار	انتخب
بنا	بنا	بنی
دنا	نتان	اعطی
دن	دین	دان

آثوريه‌نك عبرانی وعربی‌یه مشابهتی بوجدولدن نمایان اولور . سریانی ایله اولان مشابهتی دخی مذکور ایکی لسان ایله اولان مشابهتنه قریبدر . واقعا آثوریه‌ده عبرانی وعربی‌ده اولدیغی گبی تثنیه ایچـون آیروجه بر صیغه موجود اولدیغی حالده سریانی‌ده او صیغه یوقدر .

اسماء آثوریه عربی وعبرانی گبی مذکر ومؤنث قسملرینی احتوا ایدر . وَمؤنثلر اکثریا تاء ایله نهایت بولور . آثوریلر جمع مذکرلرده مفرد اوزرینه بر (ی) یاخود (انی) اداتلری گتیره‌رك وَ بعضاً دخی (وت) یاخود (وتی) علامتلری ضم ایدرك صیغ جموع تشکیل ایلدکلری گبی مؤنثلرده دخی (یت) یاخود « ات » اداتلرینی زیاده ایدرك جمع صیغه‌سی یپارلر . وَصفت وموصوف بیننده جنس وعددجه تطابقه رعایت ایدرلر . کذلك لغت آثوریه‌ده عربی‌ده اولدیغی وجهله متکلم ایچـون (ی) وَمؤنث ومذکر صورتلرینی ارائه ایتمك اوزره مخاطب ایچون (ك) مفتوح وَ (ك) مکسور وَغائب وغائبه ایچون دخی (شو) وَ (شا) ضمائر متصله‌سی مشاهده اولنور.

لسان عرب ، السـنهٔ سامیه‌دن معدود اولمقله برابر قواعد اشـتقاق وبلاغت نقطه‌سـندن حائز اولدیغی مکملیت ووسـعت گبی خواص ومزایایه مقابللرندن، یعنی عبرانی، سریانی، آثوری لسانلرندن هیچ بری مالك دکلدر. السنهٔ سامیه اوزرنده تدقیقات عمیقه‌سیله مشهور اولان وَعبرانی طرفداری ظن اولنان ارنس رنان، لسان عربك اومزایاسنی انکار ایده‌میه‌رك بودرت لسانك عناصرندن بحث ایلدیگی صره‌ده دییورکه : « لسان عرب، قواعد اشتقاق ونحویه‌جه حائز اولدیغی وسعت ومکملیته وَالفاظنك نزاکت وثروتنه نظراً السنهٔ سامیه‌نك اقسام سائره‌سندن تمایز ایدر .. »

[وحیدالهجاء] اولان السـنه : چین ، آنام ، سیام ، برمان ، تبت لسانلرینی وَ [مرکب‌الاصل] اولان السـنه باسق ، فینوا، هونغور، ترك ، مونغول، سیبر، آوسترالیا ، جنوبی آفریقا، اسکی آمریقا لسانلرینی جامعدر.

آری یاخود (هندیٔ اوروپائی) لسانلری وجه آتی اوزره گوسترلمشدر :

۱ — هندو لسانلری : سانسقری، پراقری، پالی (متروك) بنکاله، (کذا) سند (کذا) نپالی (کذا) کشمیر، هندوستان (متروك) ماهرات. وَ غیر ذلك .

۲ — ایران قدیم لسانلری : زند، پهلوی (متروك) پارس (کذا) ارمنی، عجم، افغان، بلوجستان، کرد، اوسەت، وَغیر ذلك .

۳ — یونان لسانلری : النوز، روم وَمختلف شیوەلری .

٤ — ایتالیا لسانلری : لاتین، اوسـق، اومبرین، اتروسـق (؟) پرووانسال، فرانسز، پورتوغال، اسپانیول، ایتالیا، اولاح .

٥ — سلت لسانلری : غلوا، قورن، برەتون (متروك) غال، ایرلاندا، ارس، مان .

٦ — جرمانیا لسانلری : غوتیك، موردیك، ایزلاندا، نورووەچ، اسوەچ، دانیمارقا، ساقسونیا، فریزون (متروك) انکلیز، فلمنك، فلام، آلمان .

۷ — اسلاو لسانلری : کلیسا وَروحانی صلاوون لسانی، روس، بلغار، صرب، خروات، اصلاو، پولونیا، چه، صرب .

۸ — لتیك لسانلری : پروسیه، الیتوآن، لت . السنه آراسندەکی مناسبت وقرابتك قاعدهٔ تدقیقی اصل واساسدەکی اشتراك ایله تصریف واشتقاق وَنحو قواعدی نقطەسندن گوریلان مشابهت اوزرینه مؤسس در. ازجمله جرمانیا لسانلری ایله سائر (هندیٔ اوروپائی) شعبەلری آراسنده مشهود اولان مناسبت اساسیه، باویرالی [ژاقوب غریم] نام فاضل مشهورڭ تدقیقیله میدانه قونیلەرق ثمرهٔ اجتهادی اولان قاعدەیه - عالم مشار الیه اضافتله - غریم قانونی اطلاق اولنمشدر .

غرم قانونی اطلاق اولنان قاعدهٔ مذکوره ، جرمانیا لسانلرنده مشترك اولان کلماتده‌کی حروف لینه وثقیـله وخفیفه‌نك مبـادلاتی وَ ینه بولسـانلرله (آری) لسانلرندن باشلیجه‌لری اولان سانسقری وَلاتین وَیونان لسانلری بیننده کذلك مشـترك اولان الفاظده‌کی حروفك تحوّلاتی اوزرینه وَتعبـیر آخرله علم صرفك قلب و ابدال قواعدی اوزرینه مبتنی‌در .

وحیدالهجاء اولان السـنه ایله مرکب الاصـل اولان لسـانلر، آری لسانلرنده بولنان بعض حروف غیر متصوّته‌دن محرومدر. مثلا چین لساننده (ر) حرفی وهوتانتـلرده (ف) (و) حرفـلری اولمدیغی گبی السـنهٔ سـامیه‌دن اولان عرب لسـاننده دخی ازجمله (پ) (ژ) حرفـلری وَآوسترالیا السنهٔ منشعبه‌سنده (س) وَهندك بعض اقوامی آراسنده ضم شـفتین ایله ملفوظ اولان (ب) (پ) (و) (ف) (م) حرفلری مفقوددر .

بحر محیط جنوبی آطه‌لرنده ساکن اولان بعض اقوام ، مثلا ، (ق) (ت) (ژ) (د) (ل) (ر) گبی حرفـلرك آراسـنده فرق حس اولنمیـه‌جق درجه‌ده مخـارجده خلط اصـوات ایدرلر ایمش . بو احوال طبیعیه‌یه مبنی‌درکه ملل مذکوره ، اشـبو حروفدن متشـکل کلماتك تلفظنه مجبور اولدقلری زمان ؛ افادهٔ دیگرله بویله برکلمهٔ اجنبیه‌یی لسـانلرینه نقل ایلدکاری وقت جواهر حروفی کندی الفبالرنده موجود اولان حروفه قلب وابدال ایدرك مثلا ، برچینلی (اوروپا) کلمه‌سنی تلفظ ایلمك اسـتدکده : (اولوپا) وَ (آمریقـا) کلمه‌سـنی (یامه‌لیقـا) تلفظ ایدر ایمش . کذلك طونگنلیلر (فرانسز) کلمه‌سـنی (فالانغصـه) تلفظ ایلدیگی گبی جزایر بحر محیط آطـه‌لرنده‌کی اهـالیٔ مذکوره دخی قاپیتـان (قوئوق) اسمنی (نوتو) یه تحویل ایلمشلر .

مالل مختلفه‌نك تلفظات واقعه‌لرنده موجود اولان شو اختلافی ایشیدوب گورمکه هرشخص طبیعتیله مقتدر اوله‌میه‌جغی ایچون اطفالك تلفظده‌کی شیوه‌لرینه عطف نگاه دقت ایلك دخی محاکمهٔ لسانیه‌یه بردرجه‌یه قدر وساطت ایلر .

معلومدرکه اطفال ، حروف غیر متصوته‌یی مخارج معلومه‌سنه گوره تلفظ اقتدارینی تدریجاً اکتساب ایدرلر . اطفالك تلفظ حروفده مخارجی حقیله محافظه ایده‌مامسی یا سامعه‌لرینك تلقیٔ اصواتده‌کی قصورندن ویاخود تلفظه معین اولان اعضانك فقدان مکملیتندن ناشیدر . [۱]

غرم قانوننك ایضاح ماهیتی ایچون برجدول تشکیل ایتمك وبودائره‌ده‌کی حروفك طرز مبادله‌سنی گوسترمك مناسب عد اولنور :

	شفوی	اضراسی	حلقی
خفیف	ب	د	غ
ثقیل	پ	ت	ح
زفیری	ف ــ و	چ ، س	ه

حروف مذکوره‌نك انگلیز وآلمان لسانلرنده تطبیق اجرا اولنمش ، گورلمشکه انگلیزلر شفوی اولان حرفلردن خفیفیله تلفظ ایلدیگی یرده آلمان او حروفك ثقیلیله تلفظ ایدر . ینه برانگلیز ثقیل ایله تلفظ ایتدیگی زمان آلمان بالعکس خفیف ایله سویلر .

والحاصل تلفظده بو اختلاف بتون جرمانیا لسانلرنده مشاهده اولنور ایمش‌که اسماء خاصه‌ده بعضیلری مثلا (تولیاق) دیر ، بعضیلری دخی (ژولییق) تلفظ ایلر وهر ایکی طائفه دخی اونام ایله معروف اولان محلی مراد ایدرلر ایمش .

[۱] برنجی احتمال مذهب اولده ایکنجی مذهب ثانی‌یه موافق اولور .

موضوع بحث اولان مبادلهٔ متشابهه خصوصی لاتینجه‌دن فرانسزجه‌یه نقل اولنان الفاظ وکلمات آراسنده دها زیاده بروضوحله مشاهده اولنور :

Recipere = Recevoir, Debere = Devoir, Caput = Chef; Ebrius = Lvre. Tunc = Dong, Crassus = Gras .

واقعا غرم قانونی دخی برطاقم استثناآتدن خالی دگلدر؛ فقط قانون مذکور، آلمان وَانگیز لسانلرنی بیانلر ایچون او ایکی لسانك کلماتنده گوریلان شو قلب وابدال صورتلرندن متولد تحوّلات اوزرینه اجرای تدقیقده سهولتبخش اولور ایمش . کذلك السنهٔ مذکوره ایله لاتین وَ یونان وَسانسقری لسانلری آراسنده تطبیقات اجرا اولنسه بردائره ایچنده حرکت ایدرگبی حروف غیر متصوته‌نك اوچ مرتبه اولان تلفظنه گوره، یعنی لین وَخفیف وَثقیل وَحلقی اولمق گبی مخارجه عائد خاصه‌لرینه نظراً دخی مبادلهٔ مبحوثه مشاهده اولنور ایمش شویله‌که : لاتینجه‌ده حروف لینه وخفیفه‌دن معدود اولان حرفلر، انگلیزجه‌ده ثقیله وَآلمانجه‌ده زفیری وَحلقی صره‌سنده بولندیغی گبی سائرلرنده دخی بویله‌در .

آلمانلر، حروف غیر متصوته‌یی لاتینجه‌یه ، یونانجه‌یه، وَسانسقری‌یه نسبتله ایکی مرتبه اعلا ایدرلر ایمش .

آکا مبنی‌درکه سانسقری وَلاتین لسانلرنده (د) ایله باشلایان برکلمه آلمانجه‌ده (ز) ایله وَ (تا) ایله باشلایه‌رق کذلك ایلك حرفی (ل) اولان کلمه اوته‌کی لسانلرده فتحهٔ خفیفه ایله (له) دیه ابتدا ایلدیکی حالده آلمانجه‌ده ضمهٔ ثقیله ایله (لو) دیه تلفظ اولنور ایمش .

تدقیقات لسانیه‌ده تصادف اولنان بعض مشکلاتك دفع وحلّی غرم قانونی دینلان قاعدهٔ مشروحه ایله قوهٔ قریبه‌یه گلمشدر .

والحاصل السنه مبحثی، علوم وفنون حاضره یاردمیله اشکا - لاندن قورتیله‌رق بر مرتبهٔ حقیقته وصول استعدادینی احراز

ایتمش وَبدایع فکریه‌نك سرعت ارتقاسنه اولان خدمت ووساطتی جهتیله مالِ متمدنه‌نك نظر دقتنی بیوك براهمیتله جلب ایتمکده بولنمشدر .

فی‌الحقیقـه تهذیب قوا وَافاضـهٔ قلب وناطقه ایله ، تربیـهٔ بشریه‌نك حصول وتممنـه ، هیئآت اجتماعیه‌نك تأسسـنه خادم وَ معارف عمومیه‌نك توسع واتماسنه مدار اولان لساندر .

محصـولات عرفانی جمع وتنظیم وَباخصوص مادیاتدن اولمیان اشیانی ، معنویاتی ذهن وحافظـه‌یه نقش ایله آنلری نهج بدیع اوزره ترتیب ایدن لساندر . بونکله برابر لسانك برطاقم محاذیری دخی واردر .

معلومدرکه اکثریا نقوش وعبارات ، اصلاً وَطبعاً مدلولاته عائد اولمق لازم گلان نظر دقت واعتنایی کندیلرینه جلب ایتمك قوت واستعدادینی حائزدر . دیگر طرفدن افکار ومعانینك تدقیقی ، کلمه‌لرك تدقیقیله تیسر ایدر ظن اولنه گلدیگی جهتله لسان بعض محاذیره باعث اوله‌بیلور . هله جناسلر وَمعانیٔ عدیده‌یه احتمالی اولان وَقرائنه عرض احتیاج ایلیان الفاظ مشترکه محاذیر مذکوره‌نك اك بیوك منبعیـدر . کذلك استعارات وتمثیلات منبع محذورات اولمقده الفاظ مشترکه وتجنیساتدن گیرو قالماز .

ازجمله اسـاطیرده وَبعض شرایع منزله تحریفاتنـده حقـایق محضه صورتیله ارائه اولنان خیالات واوهام وَتاریخ علومده گوریلان بعض تشبیهات کاذبه وَمترادفات سقیمه هپ بوقبیلدن معدوددر .

محاسن وفوائد لسانیه‌یی محذوراتدن خلاص ایتمك ایچون اك صحیح وَاك طوغری یوله ، نظر تمیز ومحاکمه‌یی نقوش وعباراتدن زیاده معانی‌یی وَآنك میزان ومعیاری اولان منطق وفکر حکمته ابتنا ایتدیرمکله توصل اولنور .

اشـته بو یولده حرکت اولندیغی ایچوندرکه معارف اسلامیه دائرهٔ صحت وجدیت ایچنـه آلنه‌رق افادهٔ مقصدده مبـالغه اولنمامشدر . علوم وفنـون حاضره‌نك لسانی دخی گوندن گونه منقحیت پیدا ایلیه‌رك مدلولات، تعبیرات

صحیحه و مستقیمه ایله افاده اولنغه وَخیالی برفکر تبلیغ اولنمق استنلدیگی حالده دخی افکار وَحسیات ایله طبایع اشیا آره‌سنده‌کی مناسبات صحیحه‌یه رعایت اولنه‌رق اوصورتله تشبیهلر، استعاره‌لر اجرا اولنغه باشلامشدر .

لسانلرك عدد وانواعی وَصورت انشعابی ایله محاسن ومحاذیری حقنده مجملاً پیدا ایلدیگمز معلوماتدن صکره اصل مطمح نظرمز اولان لسان عربك تدقیقنه گله‌لم .

٢ - بحث

لسان عرب

٤

لسان عربك السنهٔ سامیه جمله‌سندن اولدیغی مسلم ایسه‌ده هانگی تاریخده ظهور ایله مستقلاً برلسان اوله‌رق تکوّن ایتدیگی صورت قطعیه‌ده معلوم دگلدر .

کعبهٔ معظمه‌یه تعلیق اولنان قصائد مشهوره وَ باشلیجه آثار منظومه اشبو لسان شریفك وقت سعادتدن برخیلی زمان اوّل مکمّل اولدیغنه دلالت ایلر .

لکن موسی وسلیمان (علیهماالسلام) زمانلرنده عرب امتی ایچون بردور ادبیات موجود اولدیغی ادّعا اولنورسه صحیح نظریله باقیله‌ماز . هله بوادبیاتك صکره‌دن یعنی اسلام طرفندن تخریب ایدلدیگنی ادعا ایلگه امکان یوقدر . بونك الڭ قوّتلی شاهدی، عرب امتی آره‌سنده خط وکتابتك ظهور دین مبیندن آنجق برعصر اوّل گوریله‌بیلمش اولمسی وَضبط آثاره عصر سعادتده اعتنا ایدلمش بولنمسی قضیه‌سیدر .

قصائد مشهوره‌دن بشقه تواریخ سیر و انسابده مصادف مطالعه اولان برطاقم موزون وَیا منثور برطاقم نطق وحکایه‌لرك وثوق وصحتی دخی تسلیم اولنمق اقتضا ایدر .

عربك الڭ قديم شعرينی تشكيل ايدن بو محدود اثرلر، شخصه وَ بعض احوال عاديه يه عائددركه محاسن اسلوبك فقدانه مبنی اشعار ساميه نك تماميله ايلك درجه سنه مشابهدر. نته كيم ابن قتيبه (كتاب الشعر والشعرا) سنده شو عبارەيی :

« لم يكن لاوائل العرب من الشعر الاالابيات يقولها الرجل فی حاجته »

درج ايلمشدر .

واقعا معلّقات دنيان قصائد مشهوره وَ او نوع آثار سائره الڭ مكمّل ادبياتدن معدوددر . مهجور وَ غير مستعمل اولان برطاقم الفاظ و تعبيراته تصادف اولنه بيلديگی حالده ينه اصول قديمه اوزره مرتب آثار نوعندن عد ايلك ممكن دگلدر .

قصائد مذكورەنك اسلوب مخصوصی، قواعد صرف وَنحوه وَ معانی یه نظراً خالص ادبيات عربيه يه توافق ايلر .

شبهه سز، بو قصائد اوته دنبرو الڭ مشهور علمای عرب نظرنده بيله غايت مغلق وَ استخراج مألی زيادەسيله مشكل عد اولنور ؛ حتی معلقات شارحلرينك الڭ مشهوری اولان امام زوزنی علی الاكثر بر بيت ايچون ايكی وَيا اوچ احتمال تكليف ايدركه بوصورت معلقاتك مغلق وَ مشكل الاستخراج اولديغنه دلالت ايلر .

قصائد مذكورەنك بو مغلقيتی ، جائزكه متروك اولان ، يعنی زمانك غايت آغير وَ خفی تأثيريله دگيشن بر صرف ونحو اصولنه موافق اولمسندن ايلروگلسون . نته كيم يونانيلرك شاعر مشهوری (اوميروس) ك لساننده كی مغلقيت او يله بر تحوّله اسناد اولنور .

لسان عرب ، السنهٔ سامیه دن بر شعبهٔ مستقله اولديغی حالده قبائل عديده ايچنده شايان دقت وَمتنوع برطاقم شيوه ولهجه لره مالكدر .

بونلرك الڭ فصيح وَالڭ بليغی ايسه قريش لغت وشيوەسيدر :

كانت قريش اجود العرب انتقاداً للافصح من الالفاظ واسهلها على اللسان عند النطق واحسنها مسموعاً وابينها ابانة عما فى النفس . والذين عنهم نقلت اللغة العربية وبهم اقتدى وعنهم اخذ اللسان العربى من بين قبائل العرب هم قيس وتميم واسد؛ فان هولاء هم الذين عنهم اكثر ما اخذوا معظمه وعليهم اتكل فى الغريب وفى الاعراب والتصريف . ثم هذيل وبعض كنانة وبعض الطائيين . ولم يؤخذ عن غيرهم من سائر قبائلهم .

وبالجملة فانه لم يؤخذ عن حضرى قط ولا عن سكان البرارى ممن كان يسكن اطراف بلادهم المجاورة لسائر الامم الذين حولهم فانه لم يوخذ من لخم ولا من جذام لمجاورتهم اهل مصر وقبط ولا من قضاعة وغسان واياد لمجاورتهم اهل الشام واكثرهم نصارى يقرمون بالعبرانية ولا من تغلب واليمن فانهم كانو بالجزيرة مجاورين لليونان ولا من بكر لمجاورتهم للقبط (للنبط) والفرس . ولا من عبد القيس وازدعمان لانهم كانو بالبحرين مخالطين للهند والفرس ولا من اهل اليمن لمخالطتهم للهند والحبشة ولا من بنى حنيفة وسكان اليمامة ولا من ثقيف واهل الطائف لمخالطتهم تجار اليمن المقيمين عندهم ولا من حاضرة الحجاز لان الذين نقلوا اللغة صادفوهم حين ابتدأوا ينقلون لغة العرب قد خالطوا غيرهم من الامم وفسدت السنتهم . والذى نقل اللغة واللسان العربى عن هولاء واثبتها فى كتاب فصيرها علماً وصناعةً هم اهل البصرة والكوفة فقط من بين امصار العرب . انتهى ابو نصر الفارابى ــ الالفاظ والحروف

لسان عربك قبائل مذكوره بيننده مشهود اولان شو تفاوتى عربستان قطعه سنده ساكن اولان قبائل عرب آراسنده شيوهٔ لسانجه بر تفاوت جزئيدن عبارتدر .

(تاريخ مدنيت عربيه) مؤلفى دقتور كوستاوك بيان ايلدك استديكى مغايرت دخى قطعات سائره‌ده سويلنان لساندهكى لحن وتغيردن منبعث براختلاف محمدركه ابو نصر الفارابى‌نك بيان ايلديكى نوع تفاوت ايله خلط اولنمامق اقتضا ايدر .

واقعا لسان ادبئ عربينك بتون السنهٔ قديمهٔ مشهوره كبى آير وجهه برشيوه وشعبه‌سى يوقدر . لسان عوام يعنى لسان محاوره‌كه دجله‌دن اميد برونه‌قدر سويلنمكده‌در ، متعدد لهجه وشيوه‌يى احتوا ايله هر قطعه‌نك كنديسنه مخصوص بعض تعبيرات وشيوهٔ تلفظى واردر .

محاورات شفاهیه‌ده شایان اعتنا اولان بولحن وتغیرلر. لسان عربه ملکه‌سی اولیان ویالکز قواعد مخصوصه‌سیله تعلم ایدن ذوات ایچون، آفریقا سواحلیله سوریه وحتی عراق وحجاز اهالیسنك لسانلرینی تفهمده موجب صعوبت اولمقده‌در.

لکن مراکشلی برعرب، مسقطده‌کی عربك وآنلر مکه بدویلرینك وبونلر دخی اوته‌کیلرك، والحاصل آفریقا، عربستان وآسیاده لسان عربله سویلرنه‌قدر اقوام وار ایسه یکدیگرینك لسانلرینی تفهم ایده‌بیلرلر.

عربستان قطعه‌سندن غیری ممالك اهالیسی‌که بوگون لسان عرب ایله تکلّم ایلمکده‌درلر، اوّللری مثلا ـ یونان وقبط وبربر لسانلری ایله متکلّم اولدقلری حالده قوم نجیب عربك فتوحندن صکره لسان عربله تکلّم ایتمکه باشلامشلردر.

دنیانك همان براوجندن اوبر اوجنه قدر سویلنان، بولسان عجبا لسان ادبینك بوزنتیسیمیدر؟ بوکا احتمال ویله‌مز؛ زیرا لسان عوام، اگر امّت عربیه‌نك آفریقا وآسیایی استیلا ایله نشر علوم وتعلیم حکمت دینیه ایلدیکی ودنیانك الك بیوك قسمنی تحت حکمنه آلدیغی تاریخلرده ظهور ایتمش اولسه اوقدر اطراد واتحاد ایله برابر ایلك شیوه‌نك قطعات مختلفه خلقی طرفندن بودرجه تغیر اولنمش اولدیغنه ومراکش وسودان ومصر لهجه وشیوه‌لرنده بومرتبه تفاوت عمیق ظهورینه ـ اقلیمك تأثیریله برابر ـ امکان ویریله‌مز.

لسان عوامك بوفتوحدن اوّل ظهور وتشکل ایتمکه باشلادیغنه یعنی لسان مذکور، فتوحات ایله برلکده کلمش اولدیغنه قائل اولمق اقتضا ایدر.

عرب مؤرّخلری ایله نحوتونك قبائله عائد صورت تلفظ حقنده ایراد ایلدکلری کنایات وتعریضات. غلطات لسانیه‌نك قدیماً وجودینه دالدرکه «ابن فارس» ك فقه‌اللغه‌سندن آلنان عبارهٔ آتیه اوقسم شواهدندر:

اخبرني ابوالحسن احمد بن محمد مولى بنى هاشم بقزوين . قال حدثنا ابو-الحسن محمد بن عباس الخشكى حدثنا اسماعيل بن ابى عبيدالله قال اجمع علماؤنا بكلام العرب والرواة لاشعارهم والعلماء بلغاتهم وايامهم ومحالهم ان قريشاً افصح العرب السنةً واصفاهم لغةً . وذلك ان الله تعالى اختارهم من جميع العرب واختار منهم محمد صلى الله عليه وسلم فجعل قريشاً قطان حرمه وولاة بيته فكانت وفودالعرب من حجاجها وغيرهم يفدون الى مكة للحج ويتحاكمون الى قريش مع فصاحتها وحسن لغاتها ورقةالسنتها اذا اتتهم الوفود من العرب يتخيرو امن كلامهم واشعارهم احسن لغاتهم واصفى كلامهم فاجتمع ماتخيرو امن تلك اللغات الى سلائقهم التى طبعوا عليها فصاروا بذلك افصح العرب . (الاترى انك لاتجد فى كلامهم عنعنة تميم ولا عجرفية قيس ولا كشكشة اسد ولا كسكسة ربيعة ولا كسراسد وقيس) وروى ابو عبيد .....

كرهٔ ارض اوزرنده اليوم مستعمل اولان لسان عرب شيوه‌لرندن فصاحت اصليهٔ عربيه‌يه اڭ زياده قريب اولان، حجاز وَعراق شيوه‌لريله صنعا وَيمن حواليسنده سويلنان شيوه‌در .

اوروپا علماسندن بعضيلرينڭ بيانه‌گوره سوداندكى مسلمان عربلر دخى فصاحت اصليه اوزرينه تلفظ ايدرلر ايمش . عالم بداوتده (حجاز وعراق) يشايان عربڭ لغت وشيوه‌لرندكى خالصت ولطافت ايسه جمله‌نڭ معلوميدر.

آفريقانڭ شمال شرقيسنده وَبالخصوص بربريه‌ده سويلنان لسان عرب ديگرلرندن چوق زياده فرقلى اولمقله برابر حجاز وعرق وَسوريه ومصر اهاليسنڭ آڭلايه‌ميه‌جغى درجه‌لرده دگلدر .

سزاوار اخطاردركه بو اختلافات ، جواهر اصليه‌نڭ تعديلاته معروض اولمسندن ايلرو گليوب زوائددن انبعاث ايلر .

ازجمله سوريه ومصرده (فعل مضارع) صيغه‌لرينه بر (م) وَيا (ب) علاوه اولنه‌رق : (بيكتب) و (منكتب) ديرلر . بربريه‌ده بر (ك) علاوه اولنه‌رق (كيكتب) وَبعضاً دخى (راح يكتب) سويلرلر .

لسان عرب داخلنده بودرت شيوه‌دن بشقه وَلهجهٔ مخصوصه عدادنده صايلغه جدير اوله‌جق بر شيوه دها گوستريله‌مز .

واقعا اوفاق تفك بعض لحن وتغيرلر مشاهده اولنه بيلورسه‌ده آنلره لهجه‌نامی ويرمكدن ايسه خداوندگار وَ آيدين وَ قسطمونی خلقنده گوريله‌ بيله‌جك اولان بعض مخالفتلر گبی خفيف برمحلی وَ بلدی شيوهٔ محدود نامی ويرلمك مناسب اولورکه شايان اهميت دگلدر .

لسان عرب ، دنيانك الڭ بيوك قطعه‌لرنده لسان عمومی حالنی اكتساب ايلدگه‌ده قالميه‌رق حكومت اسلاميه زير دستانی اولان اقوام نصرانيه‌نك لسانلری اوزرينه اجرای تأثير ايله برلسان مخلوط ميدانه چيقارمشدر . اعصار اخيره‌يه دگين اسپانيانك غرناطه وَ ديگر جبال متسلسله‌سنده سويلنان لسان اولساندر .

لسان عرب ، محمودغزنوينك فتوحات واستيلاسندن صكره وَ باخصوص ايران توسطيله هندده دخی اشبو تأثيری اجرا ايلمشدر .

يگی فاتحلر ، مستوليلر ، لسان مذكور ايله تكلم ايدرك هند لسانی عرب لسانيله تلقيح اولنمش وَكلمات مأخوذه لسانك الڭ مهم عناصری حكمنی اخذ ايلمش‌در .

هندده مستعمل اولان لسانلردن الڭ زياده كلمات عربيه استعاره ايليان اردو لسانی اولوب درتده اوچی همان عرب وعجم كلماتندن عبارتدر . اصول وقواعد صرف ونحوی ـ ايران شيوه‌سيله براز تعديل اولنديغی حالده ـ اسكی هند نحو وصرف قواعد ينه موافقدر . مالزيا آطه‌لرنده دخی عرب لساننك تأثيری گوريلوز .

عرب لساننك آسيا اقوامی اوزرينه اجرا ايلديگی بوتأثيری ، شبهه‌سز ، حكمت ، فقه وَعلم كلامك اوامتلره ويرديگی افكار ونزاكت حسيات ايله برابر اجرا ايلمشدر .

اقوام مذكوره ايچنده عرب لسانيله وَ برآزده كلمات ايرانيه ايله قاريشه‌رق بسبتون لسان آخر صورتنه گيرمش اولان عثمانلی لسانی تاتار صرف

ونحوینی محافظه ایده‌بیلمش (عرب وفرس قواعدندن استعاره ایلدیگندن بشقه) اولدیغی حالده اصلندن همان بك آز کلمه‌یی محافظه ایلمشدر .

مثلا اون کلمه‌دن عبارت اولان برجمله اکثر کلمات عربیه‌دن عبارتدر . هله آثار اسلافی مثال اوله‌رق اورته‌یه قویمق لازم گلسه ترکجه اولدیغنه اینانمق ممکن اوله‌ماز .

لسان عثمانی بواوچ لساندن یعنی عرب، ایران، تاتاردن تشکل ایتمکله یکدیگرینه مخالف اولان هندیء اوروپائی وَ السنهٔ سامیه شیوه‌سنی جمع ایدرك غریب بر منظره اظهار ایلر .

آسیانك مخصوصاتندن اولان بونوع انقلابات لسانیه اوروپاده مشهود اوله‌ماز . اوروپاده مظفر اولان ملتك ویا مغلوب اولان قومك لسانی لغةً وَتصریفاً وَنحواً قبول اولنه‌رق ایش بتمش اولور .

آسیاده بالعکس لغتده انقلاب گورلدیگی حالده صرف ونحوده تحوّل گوریله‌مز. اوجهتله‌درکه آسیاده فقط برنوع لغت کتابی قبول اولنمق ممکندر دینه‌بیلور . مثلا اردو لغت کتابی عرب وَفرس لغتلرینی ، ایرانك دخی عرب وفرس، ترکلرك عرب وفرس لغاتنی احتوا ایدر .

لسان عربك آفریقاده اجرا ایلدیگی تأثیرده آز شایان حیرت دگلدر . آسیاده عراق وَسوریه حدودلری داخلنده بولنان امت عربیه آفریقانك عمومنی استیلا ایدرك بتون بر بر ممالکیله صحرای کبیر وَسودان قطعه‌سنی وَاطلانتیق سواحلیله کینه وَبتون جنوب جهتی امّت عربیه نفوذی تحتنه کچمشدر .

آفریقایه کچن امّت عربیه هانگی قبیله‌دن اولورسه اولسون (قریش قبیله‌سی اولمق روایتی نظردقتدن اوزاق طوتلمامليدر) اوقطعه‌نك اکثرجهاتنی عادات نجیبه وَافکار عالیجنابانه ایله منوّر ایلمشدر .

حمد اولسون اللهم! دین مبین احمدی بوگون دخی ظفر وغالبیتده دوام

ایدرك موازنیق وَ ماداغشقار سواحلنده وَسینه غال وَ کینه‌نك سیاحلری آره‌سنده سرعت مکمله ایله ترقی ایتمکده وَلسان عرب دخی دین ایله برابر ایلروله‌مکده‌در .

لسان عربك دنیا یوزنده اجرا ایلدیگی بوتأثیردن اوروپا دخی خارج قالمامشدر .

اسپانیا وَ پورتغال وَ سائر اوروپا لسانلری وَ بالخاصه فرانسز لسانی ، ادبی ، فنی برچوق الفاظ وکلمات عربیه اخذ ایلمشدر . اوروپا لسانلرنده تصادف ایدیلان کلمات عربیه‌نك اکثر فنی وصناعی برطاقم اصطلاحات مکمله‌دن عبارت اولدیغنه گوره قرون وسطی‌ده یونانان خرستیانلرك گرك علوم وفنونده وَگرك صنایعده پك چوق گیرو بولندقلری آ کلاشیلور .

والحاصل لسان عرب سایه‌سنده‌درکه اوتاریخه قدر بولندیغی دائرهٔ محدوده ایچنده قالان السنهٔ سامیه عالمه کندینی طانتدیرمش وَلسان عمومی حالنه گله‌جك او استعداد فوق‌العاده‌یی اظهار ایلمشدر .

فی‌الحقیقه بین الامم الك زیاده شهرت بولان السنه‌دن یونان وَلاتین لسانلری‌در . حال بوکه ملل مختلفه‌نك افکار مذهبیه وسیاسیه وادبیه‌لرینی افاده‌یه مدار اولمق شرفندن الك بیوك حصه‌یی عرب لسانه احراز ایتمکه مجبور اولمشلردر .

لاتین وَیونان لسانلری استیلای امم‌ده عرب لسانی قدر قوت ووسعت گوستره‌مامشلردر .

لاتین لسانی قاپانی‌دن بریتانیایه وَرینه‌دن اطلسه قدر ، یونان لسانی سجیلیادن دجله وادیسنه وَبحرسیاهدن حبشستانه قدر تعمم ایده‌بیلش اولدیغی حالده لسان عرب ــ آنفاً سویلندیگی گبی ــ اسپانیایی کاملاً وپیرونه طاغلرینك شمالنی وَ آفریقانی وَآسیای جنوبی‌یی جاوه‌یه وَ روسیه‌یی قزانه قدر والحاصل جهات عالمك اکثرینی تحت استیلایه آله‌رق امتدادك لسانی وَیا ناطقهٔ ادبیات وحکمتی اولمشدر .

بحر سفیدده واقع مالطه جزیرەسی ذاتاً اوتەدنبری خالص برلسان ملی یه مالك اولمیوب هانکی ملت طرفندن استیلا اولنمش ایسه اوملتك لسانی قبول ایده کلمشدر.

وقتیله فنیکه‌لیلر، صکره قارتاجیالیلرك لسانلری اجرای حکم ایدرك عصرمزده دخی مالطه لسانی دنیان شی، ـ انکلیز وَیا ایتالیانجه سویلنان قصبه‌لر مستثنا اولەرق ـ ایتالیان وَآلمان لسانلریله مخلوط وَ شمالی آفریقا لساننده بشقه برشی دکلدر.

والحاصل حکومت عربیهٔ اسلامیه، غرب وشرقده منقرض اولدیغی حالده لسانلری برچوق اقوامك علوم وفنون وادبیاتنده حاکم قالەرق کتب مذهبیه ودینیه اکثر اولسان شریف ایله تحریر اولنمقده‌در.

مؤلفات مشهورهٔ ایرانیه‌دن یالکز برشهنامهٔفردوسی کوریلورکه همان صرف ایران لسانی اوزره یازلمش اولسون؛ اکثری مثلا ـ « بصید وشکار اشتغال نمودی » کبی درت کلمه‌دن ایکیسی کلمهٔ عربیه‌دن عبارت کورینورکه قاعدهٔ تصریفیه ونحویه‌سنه موافقتدن بشقه کندینه مخصوص هیچ برصفتی قالمامشدر.

لسان شریف عربك رونق ومزیتی ایله مدنیته اولان بوخدمت وتأثیرینه کلنجه: چونکه برلسانك بواوصافی حائز اولمسی، اوّلا، ذوات واشیا ایله قائم اولان افعال وَاحوال وَاوصاف ونعوتی وَ بونلرك مراتب ذاتیه واضافیه‌لری وَازمان وامکنه‌یه مقارنتی وَکیفیت وکمیتلری والحاصل مزایای طبیعیه وعارضیه‌یی اثباتاً وَنفیاً وَکمال یسر وسهولتله افاده اولنه بیلمك ایچون استنلدیکی طریق وصورتده صیغ افعال وصفات وَ اسما اخذ وتصریف اولنه بیلمکدن، ثانیاً، معانیٔ اصلیه‌یه قوّت وشدّت ویره بیله‌جك تعبیراته مالك اولمقدن، ثالثاً، تصوّرات وافکاری طرزقویم ونهج صحیحده وَکمال وضوح ایله افاده‌یه مساعد بولنمقدن، رابعاً، معانیٔ حقیقیه‌یه مترتب وَمقتضای حال دینلان خصائص ومزایانك علاوەته محتاج اولمیەرق وَیا محتاج اولسه‌ده ترکیب اصلی‌یه نسبتله

احصر واوجز اوله‌رق تبلیغ اولنه بیلمکدن ، خامساً . معانیء متخیله‌نك ترشیحات ایله شعشعه بار اولمسنه وَمحاسن فکریه‌نك تعبیرات وصنایع لفظیه ایله انطباق ایتمسنه کذلك مساعده ایتمکدن ، سادساً ، اخلاق ، معنویات ، فقه ، حکمت ، ادبیات وَ سائر اقسام معرفتك لغات و اصطلاحاتنده استقامت وصحت وَشمول و وسعت اولمق ، والحاصل طریق افاده‌نك شرائط و ارکان عمومیه و خصوصیه‌سنی مخل اولمیه‌جق صورتله دقایق ورموز حسّ و فکری خطاسز وَ نقصانسز افاده و تبلیغ ایده بیلمکدن عبارت ایسه ، لسان عرب مزایای مشروحه‌نك کافه‌سنی حائز وَحتی بزم احاطه ایده‌مدیکمز دها برطاقم خواص جلیله‌یه مالك براسان شامل المحاسن درکه مدنیت حاضره‌یه اولان خدمت وتأثیری میدانده‌در .

آثار ادبیه وَمؤلفات سائره‌یه وَ بالخصوص متونه مراجعت اولنسون ؛ الك مدقق ذواتك بو متون اوزرینه یازدیغی شرحلره باقیلسون ؛ میدانه قونیلان حقایق اوعبارات ایله قیاس قبول ایتمیه‌جك درجه‌ده اوسع وَ اوقوالبه مظروف اوله بیلمکدن ابعد گورینور .

فصل ثانی

مندرجات : (مبحث) نظم کلام ـ انی ولمی صورتلری ـ نحو، علمای عربك اختراعیدر ـ (مبحث) نحو عربك مؤسسیی ـ ائمه ومشاهیر صرفیون ونحویون عرب ـ بصریون، کوفیون .

مبحث

کلمه‌نك بعض احوالی ونظم کلام

— ١ —

کافهٔ السنه‌نك صرف ونحوی بر موضوعدن عبارت اولمق اقتضا ایدر. زیرا مادامکه لسان صور ذهنیه‌نك قالبیدر، وَمادامکه فطرت هر یرده برقانون ایله حاکم بولنور، کافه‌سنك افعالی، صفاتی، نعوتی اولمق ضروریدر. هیئآت واشکال کلماتدن وَآنلرك معانئ مقصوده اوزرینه صور دلالتلرندن قطع نظر اولنورسه موضوع بحث بر ماهیتی وَاوجهتله صرف ونحو عمومی بر حقیقتی ارائه ایلر.

السنهٔ موجوده ایچنده هیچ بر لسان بحسب الکیفیه (تأنیث . تذکیر . واسطه بین الجنسین) اوچ جنسدن زیاده اقسامی حاوی اولمیه‌جغی گبی بحسب الکمیه دخی (افراد، تثنیه، جمع،) اوچ قسم کلمه‌دن زیاده‌یه مالك اوله‌ماز . سانسقری ، لاتین ، آلمان ، لسانلری بحسب الکیفیه اقسام ثلثه‌یی وَینه سانسقری، عبرانی، عرب، وَسائر بعض لسانلر دخی بحسب الکمیه اوچ قسم کلمه‌یی حاویدر .

نظم کلام اصول مهمه‌سنه کلنجه دردست طبع اولان دیگر براثر حقیرا۔ نه‌مده دخی بیان اولندیغی وجهله بوده معانی واشیانك طبیعت و ماهیتلری اوزرینه مؤسس ایکی صورته مبتنی‌در. صورت اولی‌یه طریق (انیّ) وَصورت ثانیه‌یه طریق (لمیّ) دیمك مناسب اولور.

طریق انیّ آثاردن مؤثره انتقال وحرکت دیمك اولدیغنه نظراً بویولده نظم وتألیف اولنان کلاملرده طبیعتیله متعلقات وصفات اسنادیه‌لر وَمحمولات عائد ومرتبط اولدقلری ذوات واشیادن وَآثار دخی اسبابندن اوّل گتورلمك وَطرز لمیّ‌که مؤثردن آثاره حرکت دیمکدر، صورت مبسوطه‌نك خلافنه اولمق، یعنی اوّلا اسباب ومؤثرات وَصکره آثار ومتممات سوق‌اولنمق اقتضا ایلر.

لسان شریف عرب ایکنجی صورته موافق اولان لسانلردندر.

طرز لمیّ عنوانی ویریلان صورت نظم‌وتألیف کلام، نتیجِ طبیعیه‌، افادهٔ دیگرله لایحات وسانحات ذهنیه‌یه توافق ایلدیگی جهتله هم سرعت افاده‌یه، همده وضوح وَخالصت ومنتجیته فوق‌العاده مساعددر. آنجق شدّت وصرامت گبی خصائص فکریه وحسیّه‌یی تضمّن وتبلیغ ایتمك ایچون تقدیم وتأخیر وَحذف وتقدیر وَدها بعض تصرّفات کلامیه‌یه وابسته‌در.

بوصورت قواعد نحویه‌نك فوقنده اولان اصول بلاغته عائددر.

لسان عربك عصر سعادتدن برخیلی زمان اوّل مکمل اولدیغنی یوقاریده سویلمش ایدك. ذاتاً اوّلا قواعد تأسیس اولنوبده آندن‌صکره لسان تأسس ایتمیه‌جگی بداهتنه بناءً لسان مذکورك قدیماً مکمل برلسان اولدیغی‌ثابت اولور.

فقط عصر سعادت ایله آندن صکره‌کی اعصارده معنویات وحکمیّات وعلوم وفنونه‌عائد اصطلاحات‌ایله قواعد ادبیاتی اشتمال ایتدیگندن فوق‌العاده وسعت ومکملیت پیدا ایتمشدر.

برطرفدن فیوض لسانك افکار عمومیه‌جه حاصل ایلدیگی تأثیرات مبتهجه، دیگر جهتدن همم جلیلهٔ اصحاب ایله دائرهٔ مدنیت عربیه آز مدّت

ایچنده بر نور دائره‌سی گبی توسیع اولنه‌رق امتلر ایچون منهاج هدایت وَ بر دور سعادت حاضرلنمش وَ بو خزائن ترقی انسانیته ایثار جواهر معرفت ایلمگه باشلامش ایدی .

عالمده کافهٔ احوالك مزیت واهمیتی نتیجه اعتباریله تدقیق ومحاکمه اولنمق ضروریدر . بوضرورته مبنی درکه لسان عربك قواعد صرفیه ونحویه‌سنی تدوین وتألیفه گوستریلان لزوم، مرتبهٔ اعجاز کلام اللهك اظهاری، شیوهٔ افاده‌نك اختلالدن وَلسانك لغات اخری ایله اختلاط واغتشاشندن محافظه اولنمسی، لسان شریفی اقوام سائره‌یه تعلیم وتلقین طریقنك تسهیل ایدلمسی مقصدیله تفسیر اولنمق اقتضا ایدر .

قواعد لسانیه‌نك صرف ونحو تمامی ایلك وضع ایدن برنجی قرن هجری اواسطنه مصادف اولان بنی کنانه‌دن ابوالاسود الدولی در .

نحو، علمای عربك اختراعیدر

٢

ائمه وَعلمای نحوی ذکر ایتمزدن اوّل نحوك صورت استنباط وتألیفی حقنده موجود اولان شبهه‌لری ازاله ایتمك اوزره ـ استطراد ـ یوللو برقاچ سوز درجنه لزوم گوردك :

نحو عربینك صورت استنباطی حقنده امام سیوطینك (المزهری) صحیفه‌لرنده گوردیگمز روایات صحیحه‌که بزم ایچون هر زمان احتجاجه صالح آثاردندر، آنلری ـ لزوم گورلدکده ـ ایلروده‌کی صحیفه‌لریمزه وَیا بشقه برزمانه تعلیق ایده‌رك نحوك خارجدن اقتباس اولنمدیغنی تاریخ وَمؤاخذهٔ تاریخیه ایله اثباته چالیشه‌لم .

السنهٔ سامیه اوزرینه تدقیقات ایله بحق اوغراشمش اولان بعض اوروپا

محققین علماسی، اشبو مسئله‌یی بالخاصه نظر دقته آله‌رق (فهرس العلوم) مؤلفندن دها ایو، دها مدققانه حل ایتمشدر.

فهرس العلوم مؤلفی – هرنه قدر برامید ضعیف ایله ایسه‌ده – نحوك تألیفی مسئله‌سنه‌دائر تاریخك اورته‌سنده کوچك بر نقطهٔ اعتراض براقشدر.

عالم مشار الیه، آتدیغی اوطاشك منتهاسنی بحق دوشونمش اولدیغی حالده آنی فیرلاتمقدن احتراز ایتمامش اولمسی، بومسئله‌نك هرجهتی حادهٔ تدقیقدن کچورمگه عمومی دعوت ایتمکدن ایلرو گلمشدر صانیرز. هرحالده عالم مشار الیه نحو عربینك (هند) دن اقتباس اولنمش اولدیغی حقنده بر احتمال ضعیف سویلمشدر.

فی‌الحقیقه تأثیرات خارجیه نحو عربینك وضع وتألیفنده هیچ ریاست ایتمامشمیدر؟ برنجی عصر هجری اواسطنه طوغری نحاة عرب، سوریه خرستیان مؤلفلرندن، ایکنجی و اوچنجی عصرده علوم طبیعیه‌ده استعانه ایلدکاری گبی قواعد نحویه‌نك استنباط و تألیفنده استمداد ایلمدیلرمی؟

علمای عربك تألیف نحو ایچون صرف ایلدکاری مساعیده یونان ویا هند، صرف ونحوینك هیچ بر دلالت و نمونه‌سی کشف اولنه‌مازمی؟

بزه گلورکه بو سؤاللرك عمومنه بر (خیر) جوابی ویرلمك اقتضا ایدر. اوت! سوریه خرستیانلری عربلر نزدنده علم نحوك مؤسسلری اولدقلری حالده شبهه‌سز، بو حقیقته دلالت ایلیه‌جك بر یادگار و بر اثر قالمق لازم گلوردی. اویله بر شیئه تاریخلرده واك معتبر تاریخلرده تصادف اولنه‌مامشدر.

تاریخ ادبیاتده اك مهم وقایع عدادنده صایلان بویله برحالك مؤرخلر وناقللر طرفندن اهمال اولنمیه‌جغنده ایسه شبهه ایدیله‌مز.

ثانیا – استنباط نحوده اك عالی مقصد، اسلامیته خدمت ایلمکدن عبارت گورونمکده‌درکه فرقان عظیمك اسلوب اعجاز نماسنی محافظه‌یه راجع اولمغله قدمای نحاة اسلامیه‌نك باشلیجه هدف مقصدلری دخی بو اولمق اقتضا ایدر.

ثالثا — برنجی عصر هجریده سوریه خرستیانلری حکومت اسلامیه‌نك بعض کتابت امورنده مستخدم ایدیسه‌لرده فرقان کریمك اظهار فصاحتنه وَ اوجهتله اعلای کلمة اللهه ابتدا ایده‌جك بر وظیفهٔ مقدسه‌ه او خرستیان ارباب نحوینی تشویق ایده‌مزکه اویله بر غیرتده بولنه‌بیلسون .

یونان اصول نحویه‌سنك عرب قواعد لسانیه‌سنه ابراز خدمت ایلمش اولمسنی قبوله مانع اولان بنه بودلائل ایله برابر مطالعات آتیه‌در :

عباسیه‌لرك ادوار سلطنتندن اوّل علمای عرب یونان احوالنه چوقلق عطف نگاه رغبت ایتامش اولدقلری گبی معارف یونانیه‌نك مظهر رغبت اولمغه باشلادیغی تاریخلرده دخی ـ دینه بیلورکه ـ علمای اسلام یونانجه‌یه واقف دگللر ایدی . حال‌بوکه نحو عرب استنباط وتدوین اولنمش ایدی .

یونان معارفنك امت عربیه‌یه شایع اولدیغی دورده علمای اسلام آثار مترجمه اوزرینه اجرای تدقیقات ایدرلر ایدی‌که بوترجمه‌لر سوریه خرستیانلری طرفندن میدانه گتورلمش ایدی .

خلاصه معارف یونانیه‌نك ایلك نقلنده علمای عرب ، یونانه فقط ترجمه‌لرله کسب اطلاع ایتمش وَمع مافیه یونان ادبیات وَتاریخ وَقواعد لسانیه‌سی بنه مجهول بولنمش ایدی . اویله اولدیغی حالده یعنی برلسان اجنبینك قواعد صرف ونحوی دیگر برلسان اربابنك معلومی اولمازسه استنباط قواعده اولسانك یاردم ایتمش اولمسی نصل تصوّر اولنه‌بیلور ؟

بوکتابك فصول آتیه‌سنده گوریله‌جگی وجهله علمای عربك یوناندن مأخوذلری اولان منطق ، هیئت ، نجوم ، حکمت ، طبیعیات گبی فنونده بعض اصطلاحاته عینیله تصادف اولنمش وَعلمای مشارالیهم بواقتباسلرینی کمال افتخار ایله اعلان ایتمشلر ایکن نصل اولورده اماثلی مرتبه‌سنده علوجناب اربابی اولان نحاة ومورخین عرب ، صرف ونحو خصوصنده سکوت ایتمش اولسونلر .

یوناندن مأخوذ اولان علوم وفنونده بعض کتابلرك اسملری وَتقسیمات

دخی عینیله ابقا ایدلمشـدر . صرف ونحو عربده نه یونان اصطلاحاتی . نه تقسیمات اصلیه وفرعیه گوریلور .

فی الحقیقه اعلام علمای عرب، علوم طبیعیه‌نك یونانلردن مأخوذ اولدیغنی اعتراف ایله او بیـوك ماتی تقدیردن گیرو قالمامشـلر وعالم انسانیته اظهار خدمتده‌کی فضل تقدملرینی اعترافدن ده گری طورمامشلردر .

نحو عربینك هندن آلنمش اولمق احتمالی دخی دلائل ومطالعات مذکوره ایله مجروحدر . قالدیکه عصر هجری اوائلنده هند ایله مناسبت همان مفقود ایدی . امت عرب روم و یونان ایله اودرجه مناسـبتده وعادتا اختلاطده اولدقلری حالده نحوی آنلردن اقتباس ایتمش اولدقلرینی اثبات ایده‌مدکلری حالده تاهندن اخذ واقتباس اولندیغنی ادعا ایتمك واثباتنه چالیشمق نه‌قدر بیهوده قالور .

اوروپا السنه علماسندن بعضیلرینك اقوالنه اعتماد جائز ایسه (سانسقری) صرف ونحوی، عرب صرف ونحوندن دها مکمل ایمش. لکن صرف ونحو عربی دخی بوعلمانك نظر دقتنی جلبه شـایان اولان حل قواعد اصـولنی ارائه ایدر .

یونان نحوی ایله اجرا اولنان مقایسه‌ده ایسه نحو عربینك دهازنکین، دها متین اولدیغی وصرف قسمنـده‌کی (معتلات) مباحثی استثنا اولندیغی حالده دقایق لسانیه‌نك غایت گوزل قواعد آلتنه آلندیغی اعتراف اولنمقده‌در .

والحاصـل دهات عرب، صرف ونحو عربی‌یی استنباط ایدرك الیـوم گوردیگمز مرتبه‌یه ایصال ایتمشلردرکه ایلك مؤسسی عرض ایلدیگمز وجهله

ابوالاسودالدؤلی در .

بحث

مؤسسین نحوك مشاهیری

بصریون

— ١ —

مشار الیه ابوالاسود الدؤلی ، اشراف تابعیندن وزمانك فقها ومحدثین وشعراسندن ایدی . کندولرندن نیجه ارباب کمال تلمذ ایدرك الڭ مشهورلری وتعبیر دیگرله سلسلهٔ اخذ وتلقی‌ده ایلری گلانلری یحیی بن یعمر العدوانی واهل میساندن عنبسة بن معداندر .

مشاهیر علمادن عبدالله بن ابی اسحق الحضرمی وابوعمرو العلاء المازنی عنبسة بن معداندن اخذ وتلمذ ایلمشدر .

ابو عمرو العلاء المازنی اعلم ناس واشراف عربدندرکه حق مشا الیهده فرزدق بیت آتی‌یه سویلمشدر :

مازلت افتح ابواباً واغلقها
حتی اتیت ابا عمرو بن عمار

ولادتی یتمش وفاتی، یوز اللی درت سنهٔ هجریه‌سنده‌در .

ابوعمرودن دخی، ١٤٩ سال هجریسنده وفات ایدن نحوك ایکنجی مؤسسی عیسی بن عمر الثقفی ویونس بن حبیب الرضی وابوالخطاب الاخفش الاکبر استفاضه ایلمش وعیسی‌دن امام خلیل بن احمد الفرهودی اخذ ایلمشدر.

(عیسی) نڭ کتاب الجامع وکتاب المکمل نامیله ایکی مفید تألیفی واردرکه قاضی ابوسعید بوکتابلری منظومهٔ آتیه ایله بیان ایتمشدر :

[١] بطل النحو جمیعاً کله
غیر ما احدث عیسی بن عمر

[١] اشبو ابیاتی (فهرس العلوم) مؤلفندن عیناً نقل ایلدك . سیوطی نڭ ضبطنه کوره بیت اول (بطل النحو الذی الفتمو . غیر ماالف عیسی بن عمر) صورتنده‌در .

ذاك (اکمال) وهذا (جامع)
فهما للناس شمس وقمر

اشبو ایکی تألیف بهین دها صدر اوّلده ضایع اولمشدر .

ایکنجی قرن هجری علماسندن اولان مشار الیه یونس بن حبیب، قواعد نحویه‌نك تدقیقنده معاصرین واماثلی گبی فوق العاده اعتنا وهمت ایله مدّت حیاتی اولان یوزسنه ظرفنده نه تزوّج ایله وَنه سائرصورتله مقید اولمش وَ بتون اوقاتنی بصره‌ده نشرعلمه حصر ایدرك ۱۸۳ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلمشدر.

مشاهیر علوم لسانیه‌دن محمد المستنیر وَابو عبدالله محمد بن سلام الجحمی وَخلف الاحمر بوذاتك اجلّهٔ اصحابندندر .

کتاب معانی القرآن ، کتاب اللغات ، کتاب النوادر الکبیر ، کتاب الامثال ، نامل‌ریله درت بیوك وَنافع تألیف براقشدر .

بوندن صکره مسائل نحویه‌یی استخراج وَتصحیح قیاسده درجهٔ نهایه‌ده برفضیلت واقتداره مالك اولمق، وَتدقیقات لغویه‌یی شواهد صحیحه‌سیله احاطه ایلمش بولنمق ملابسه‌لریله لغتده امام قبول اولنان مشار الیه خلیل بن احمد دخی ایکنجی قرن هجری اعاظم علماسندندر .

امام خلیلك بین العلما علوّ قدر ومنزلتی شوندن نمایان اولورکه علمای اسلاف ومعاصرینك مراتب وخدمات مخصوصه‌لری تدقیق اولنمق اوزره مکه‌ده عقد اولنان بر انجمن عظیم ادبا، خلیلك (اذکی العرب) وَ (مفتاح العلوم) اولدیغنده اتفاق ایلمشدر . یتمش درت یاشنده اولدیغی حالده یوز یتمش سنه‌سنده بصره‌ده ارتحال ایتمشدر .

مؤلفاتندن الڭ مشهوری (کتاب العین) نامنی ویردیگی لغت کتابیدر. فنّ (عروضی) استخراج وتدوین ایله اشعار عربی حصن قوی ایچنه آلان وَاوزان معروفهٔ عرب اوزرینه وزن دخی علاوه ایدن مشار الیه امام خلیلدر.

(کتاب النغم) (کتاب الشواهد) (کتاب النقط والشکل) وَکتاب.

العينه ذیل اولمق اوزره (کتاب فائت العین) وَ (کتاب الایقاع) نامليله نافع ومأخذ متأخرين اولان متعدد تأليفاتى واردر .

مشار اليهم قدر اشتهاره مالك اولمدقلرى حالده اوتاريخلرده هر برولرى سلسلهٔ نشر وتدريسده بر مقام خاص احراز ايتمش اولدقلرى جهتله لسان عربك ارباب قوانيننن معدود اولان دها برچوق ذوات گلمشدركه الك مشهورلرى ابو البيداء الرباحى در .

ابو البيداء الرباحى بصردده اجرتله لسان خواجه‌لگى ايدرك بو يوزدن برخيلى ذوات يتشديرمش وكندوسى افصح شعرادن اولديغنه منظومهٔ آتيه‌سى شهادت ايتمكده بولنمشدر :

قال فيها البليغ ماقال ذواعـ ـىّ وكلٌّ بوصفها منطيق
وكذاك العدولم يعـد قدقا ل جيلا كما يقول الصديق

علماى مشار اليهمدن صكره قواعد نحويه‌نك اتقان ورسوخنده حقيقهٔ غبطه بخشاى اسلاف ومعاصرين اولان مشهور امام سيبويه گلير .

اصحاب خليلدن اولان سيبويه‌كه اسمى عمرو بن عثمان وَكنيه‌سى ابوالحسندر، علم نحوى امام خليلدن وَعيسى بن عمر وَيونس ايله آتياً ذكر ايليه‌جگمز ابوزيددن وَلغتى بالخاصه ابو الخطاب الاخفش الاكبردن اخذ ايلمشدر .

(قرأن النحو) اسميله مشهور اولان (كتاب كبيرنه) شبيه ونظير اوله‌بيله‌جك نه اوتاريخه قدر، وَنه ـ بعضيلرينه گوره ـ آندن صكره اويله بركتاب تأليف اولنمشدر .

امام سيبويه، خلفاء عباسيه‌دن هارون الرشيد دورنده عراق عربه گلديگى زمان اوتوز ايكى ياشنده ايدى. قرق ايله اللى آراسنده وفات ايتمشدر.

امام مبرّد مشار اليهك كتاب مذكورى حقنده شويله ديمشدر :

« بر انسان كتاب سيبويهى اوقومق استديكى زمان شاننى تعظيماً دكزده كزيپوردم » دير .

امام مازنی دخی « کتاب سیبویه‌دن صکره نحوه دائر هرکیم کتاب تألیف ایتمك استرسه حیا ایتسون » دیمشدر .

واقعا سیبویه، عیسی بن عمر الثقفینك مؤلفاتنی توسیع وایضاح ایله دها مضبوط برحاله قویه‌رق اومشهور اثام اولان (کتاب کبیر) ی میدانه گتورمشدر . امام مشار الیهك کتاب کبیری نه ماهیتده اولورسه اولسون اوچنجی عصر هجری اواسطنه دکین نحو عربی هنوز مکمل برتدوینه مالك اولمدیغنی ادعا ایدنلرده واردرکه بوادعا امام مبرّد ومازنی‌نك کتاب سیبویه حقنده سویلدکاری اومختصر تقریضلره برآز معارضدر .

کذا اصحاب خلیلدن اولوب (کتاب المصادر) و (کتاب المعانی) و (کتاب المدخل الی کتاب العین) ودها سائر فنلره متعلق تألیفات صاحبی اولان نضر بن شمیل المازنی ایله حمّاد بن سلمه وابومحمد الیزیدی والمؤرج بن عمرو السدّوسی وعلی بن نصر الجهضمی دخی طبقهٔ مذکوره‌یه شرف ویرن علمای لسانیه‌دندرلر .

سیبویهك تلامیذ واصحابی متعدّد اولدیغی حالده انچلرندن اڭ زیاده اشتهار ایدن اخفش مجاشعی‌درکه اخفش اوسط دیه مشهوردر .

کنیه‌سی ابوالحسن سعید بن مسعده اولان بوذات بصره نحویونك مشاهیرندندرکه (سیبویه) دن سنجه دها بیوك اولدیغی حالده آندن تلمذ ایتمش وسیبویهك برقاتدها اشتهارینه بادی اوله‌رق (کتاب کبیر) اخفش ایله میدانه چیقمشدر . مشار الیه هجرتك ایکییوز یگرمی برنجی سنه‌سنده وفات ایتمشدر . (کتاب المقایس فی النحو) (کتاب الاشتقاق) (کتاب العروض) (کتاب القوافی) نامارلی ایله وفنون سائره‌یه متعلق دها برطاقم تألیفاتی واردر .

ابوعمرو بن العلا و یونس بن حبیب وعیسی بن عمردن وابومهدیه وابوطفیله وابوالبیداء وابوصیون بن لقیط وابومالك عمرو بن کرکره (نوادر صاحبی) وابودقیس الاعرابی گبی ثقات عربدن اخذ وتعلم ایدن و او عصرك

دعایم ادبیه‌سندن اولان ابو زید وَابو عبیـدة‌النحوی وَجناب اصمعی ، تاریخ افکار صحایفنی آیروجه تزیین ایدن اعاظم‌مندندر .

عجایب عالمدن معدود اولمغـه بحق شـایان اولان بواوچ نادرهٔ عرفان وذکاء، زماناً امام خلیلدن‌صکره وَامام سیبویه‌دن اوّل طبقهٔ نحاة ولغویونده برر موقع عال العال احراز ایدرلر .

یوز اون‌درت تاریخنده تولد وَایکییوز اون تاریخنده وفات ایدن ابوعبیده علوم لسانیه‌ده وَبالخصوص غرائب لغاتده وَاحوال ووقایع عربده اختصاص ایدرك علوم لسانیه‌دن بدأ ایله تفسیر واحادیث وَتاریخ وموالید، تراجم‌احوال، مالیه وَزراعت وَالحـاصل طبیعیات وحکمیاته دائر اوفق وَبیوك یوز جلددن زیاده مؤلفاته وَاوجهته‌له بین‌العلما فوق‌العاده برشهرته مالکدر .

اوچنجی قرن هجری اوائلی اعاظمنـدن اولان اصمعی ، لسـان عربك دقایق وخصـائصنی احاطه‌ده امثال کرامنـه غبطه بخش اوله‌جق درجه‌ده ایدی‌که بصره وَکوفه علماسـنك مرجع ومأخـذ منفردی عد اولنه بیلیر . مصنفاتی کوچوك، بیوك قرق اللی جلد رادّه‌سـنه بالغ اوله‌رق الڭ نافع، الڭ مفید اولانلری طبیعتیله علوم لسانیه‌یه عائد اولان اقسامیدر .

بو دهـاة معرفتـك الی الابد تمـادیٔ شرف و مفخرتلرینی متکافل اولان‌اصحاب وتلامیذی که الڭ مشهورلری ابوعبدالله التوجی وَابوعلی‌الحرمازی وَابو عمر صالح بن اسحق الجرمی‌در ، علوم لسـانیه‌نك ترقی وتوسعنده خیلی همت وخدمت ایله مؤلفات عدیده میدانه کتورمش سرفراز ان امتدندرلر .

فطرتك غرائب تجلیسـندن اوله‌رق هر شخصك هویت وشـاکله‌سی برجهته اظهار میل ایتمك ضرورتنه مبنی علمای مشارالیهمدن دخی بعضیلری نحوده، برطاقملری اشـتقاق ولغتده اختصاص ایلمشـلردرکه آرالرنده برفرق منزلت آرالمق استنلورسه آنجق بو اعتبارله آرانیله‌بیلیر .

طبقهٔ مذکوره‌نك سلسلهٔ اشتهارنده زماناً متأخر اولدقلری حالده اکثری

ابو عبیده و اصمعیدن و بعضیلری (مازنی گبی) او ایکی علامه‌نك ایالك ماذونلرندن (جرمی گبی) اخذ وتعلم ایتمش اولان ابو اسحق ابراهیم الزیادی وَابو عثمان بکر بن محمد المازنی وَابو الفضل العباس الفرج الرّیاش وَابو حاتم سهل بن محمد السجستانی آیروجه ذکره شایان اولان اعلام علمای نحویه‌دندرلر. علمای مشار الیهم قواعد لسانیه وتدقیقات لغویه‌ده احاطهٔ کامله اصحابندن وبعضیلری (ابو حاتم سجستانی گبی) فن عروضده وسرعت انتقالك میدان تطبیقی اولان معمیاتك اصول استخراجنده دخی حذاقت وَدقت نظر اربابندن وَشواهد لسانیه‌یی نقل وروایتده بین العلمای فحول نقاتدن ایدی .

اساتذهٔ مشار الیهمدن، یعنی ابو عبیدة وَاصمعیدن تلمذ وتعلم ایلدکلری حالده طبقهٔ مذکوره‌نك مادوننده اولان ابو محمد عبدالرحمن بن عبدالله ایله ابونصر احمد بن حاتم الباهلی دخی علمای نحویه عدادنده بولنورلر.

ابو عبیده وَاصمعی، بر جرمی وَبر توجی وَسجستانی میدانه گتورمش اولمقله افتخار ایتدکلری حالده، جرمی وَمازنی وَتوجی وَسجستانی دخی امام مبردلر، زجاجلر، ابو بکر بن السراجلر، ابوعثمان سعید بن هارون الاشناندانیلر، ازدیلر، ابو بکر بن درید ابن قتیبه‌لر، گبی ائمه وَیا فحول وجوده گتورمش اولدقلری ایچون اساد وسلفلری قدر افتخاره حقلی اولسه‌لر گرکدر .

امام مبرّد اوچنجی قرن هجری اعظم علمای لساننددن وَعصرنده رئیس افخم عنواننه اثبات لیاقت ایدن دهاتدن ایدی .

سیبویه‌نك کلاملرینی مؤاخذه وَحتی بر (الرد علی السیبویه) کتابی تألیف ونشر ایدن امام مشار الیه کتاب سیبویه‌یی ابتدا ابو عمر وجرمیدن باشلایه‌رق مازنی‌ده ختم ایلمش وَعلوم سائره‌یی دیگر اساتذه‌دن اخذ ایتمش‌در .

کوچوك بیوك قرق جلددن متجاوز تألیفاتی واردرکه بونلردن برطاقمی (کتاب سیبوه) اوزرینه شرح ومؤاخذاتی حاویدر .

صرف ونحو وَعروض ایله قوافی‌یه وَشعره وَفصاحت وبلاغته وَعلوم

سائره‌یه عائداولان مؤلفات عدیده و نافعه‌سی، ایادیء علماده متداوَر و بالخاصه ادبیاتدن (الروضه) وَ (کتاب الکاملی) بین العلما مثل سائردر .
۲۱۰ سنهٔ هجریه‌سنده تولد وَ ۲۸٥ سنه‌سنده وفات ایلمشدر .
امام مبرّد ایله آتیاً ذکر ایلیه‌جکمز امام ثعلبی عصرمذکور شعراسندن بری ابیات آتیه ایله مدح ایلمشدر :

ایا طالب العلم لاتجهلن
وعذ بالمبرد اوثعلب

تجد عند هذین علم الوری
فلاتك کالجمل الاجرب

علوم الخلائق مقرونة
بهذین فی الشرق والمغرب

خلفاء عباسیه‌دن معتضد زمانه، یعنی اوچنجی عصر هجری اواسطیله دردنجی عصر هجری اوائلنه مصادف اولان ابو اسحق ابراهیم بن محمد بن السری الزجاج که (زجاج نحوی) دیه مشهوردر ، وَابو بکر بن السراج، ابوالعباس امام مبرّدك وَ کتاب المعانی صاحبی اولان مشار الیه ابو عثمان سعید بن هارون الاسناندانی، محمد التوجینك وَ ابو بکر بن درید الازدی ایله ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبة الدینوری دخی ابو حاتم سجستانینك الڭ ایلرو کلان مأذونلرندن ایدی .

ابو العباس امام مبرّدك ایکی جناح اعتلاسی اولان او ایکی علامه، یعنی زجّاج ایله ابن سرّاج ائمهٔ نحات طبقه‌سنی تزیین ایدن اعاظم نحویوندندر . ابن سرّاجك الڭ مشهور تصانیفی صورت آتیه اوزره‌در :

کتاب الاصول فی النحو (کتاب مذکور بو علمده الڭ جلیل القدر مؤلفاتدندر) کتاب جمل الاصول، کتاب الموجز، کتاب الاشتقاق، کتاب شرح کتاب سیبویه، کتاب احتجاج القراء، کتاب الشعر والشعراء، کتاب الریاح و الهواء

والنار، کتاب الجمل والمواصلات، گبی علوم شتی یه عائد آثار جلیله‌دن وزجاج نحوینك آثاری دخی :

کتاب معانی القرآن الکریم، کتاب الامالی، کتاب مافسر من جامع المنطق، کتاب الاشتقاق ، کتاب العروض ، کتاب القوافی . کتاب خلق الانسان ، کتاب خلق الفرس ، کتاب المختصر فی النحو ، کتاب فعلت وافعلت ، کتاب ماینصرف، کتاب شرح ابیات سیبویه (فوق العاده مقبول) کتاب النوادر ، کتاب الانوار . گبی کذلك اغلبی علوم لسانیه و سائره‌یه دائر و غایت نافع مؤلفاتدن عبارتدر .

دردنجی عصر هجری اواخرینه قدر معمر اولان مشار الیه ابن درید ایله اوچنجی عصر اواخری اجلهٔ علماسندن اولان ابن قتیبة الدینوری بالانفراد ذکره شایان اولان اعاظمدندر .

بصره لغویونی سرامدانندن اولان ابن درید طبقهٔ نحاتدن زیاده ائمهٔ لغویه طبقه‌سنی توشیح ایلرکه آثار علمیه‌سی (لغت) فصل مخصوصنده اتیان اولنه‌جقدر .

ابن قتیبه، بغداد مدرسهٔ اسلامیه‌سنك عظمت واحتشامنی الی الابد ادامه ایلیان دعائم ادبیه‌دن و او جهتله عالم اسلامیتك مابه الافتخاری اولان اجلهٔ علمادندر . تصانیفی وجه آتی اوزره‌در :

اختلاف الحدیث. اداب القرائه، ادب الکاتب، اصلاح غلط ابی عبیده، تأویل مختلف الحدیث ، تعبیر آخرله کتاب الناقضه ، تقفیه ، تقویم اللسان ، جامع النحو ، الجوابات الحاضره ، دلائل النبوه ، کتاب فی خلق الانسان ، دیوان الکتاب ، کتاب الشعر والشعراء ، عیون الاخبار (بیوك برجلد اولوب ابواب کثیره‌یی حاوی اولدیغی حالده اون کتابده جمع اولنمشدر) غریب الحدیث والقرآن، کتاب الاشربه، کتاب الانواء ، کتاب الخیل ، کتاب المیسر والقداح ، کتاب مشکلات القرآن، کتاب المعارف .

ابو سعید الحسن سیرافی وَابو جعفر النحّاس النحوی وَابن درستویه وَابو الحسن علی بن عیسی الرمان وَابو علی الفارسی وَسائر اوچنجی عصر هجری اواسطنه مصادف اولان علمای لسانیه که مشار الیهم زجّاجلرك، ابن سرّاجلرك وَابن درید ایله ابن قتیبه‌لرك مشاهیر تلامیذ واصحابندندرلر، علوم لسانیه‌یه وَبالخصوص صرف ونحو قواعدینه دائر برخیلی تدقیقات اجرا ایتمش وَامام سیبویهك کتاب کبیری اوزرینه شرحلر یازارق غوامض لسانیه‌یی اظهار ایلمش اولدقلری گبی فنون سائره‌ده اصحاب مهارتدن بولندقلری جهتله تأیید نامارینه وسیله اوله‌جق مؤلفات عدیدهٔ نافعهٔ ترك ایلمشلردر.

بورایه‌قدر کشیدهٔ سلك سطور ایتدیگمز علمای مشار الیهم (بصریون) اعلام علماسی درکه ـ براز بوقاریده گورلدیگی گبی ـ برطاقی مذهب صاحبی اوله‌رق امام، یعنی قواعد لسانیه ولغتده مقتدابه علامه‌لردن وَدیگرلری لسانده اتقان ایله قواعد نحویه‌نك توثیق وتوسیعنه خدمت وهمت ایدن افاضلدندر.

لسانه خدمت ایدن علما یالکز بوذکر ایلدکلرمزدن دخی عبارت دگلدر. اگر کافه‌سنی تعداد ایتمك لازمگلسه ایدی وَحتی یالکز اسملری ایله اکتفا اولنسه ایدی برچوق صحیفه‌لرمزی حتی بوکتابمزی آنلره حصر ایتمك اقتضا ایدر ایدی.

کوفیون

كوفیون دینلان علمای لسانیه، بصریونه اکثر مسائلده مخالفت ایله قواعد لسانیه‌ده مذاهب جدیده تأسیس ایتمشلردر. مثلا بصریون ظرف مستقره بلااعتقاد فاعل ویرلمك وَمصدردن کنایه اولان برضمیر مستکنّه حرف

جر تعلق ایلك جائز اولدیغنه قائل اولدقلری حالده کوفیون بونلرك خلافنی اختیار ایلمش، کذلك (فاعل متنازع فیه) عندالبصریون فعل اخیره ویرلدیگی وَ اولکی فعلك فاعلی ـ عمده اولدیغی جهتله ـ اضمار ایدلدیگی وَ (مفعول متنازع فیه) دخی ـ اضماره بدل حذف شرطیله ـ بصریونجه حال، صورت مذکوره‌دن عبارت اولدیغی حالده کوفیون عکسنی التزام ایلمشلر وَ بوگبی وَدها مهم مسائلده بصریونه قارشو گلهرك آرای مخصوصه بیان ایتمشلردر. اشهر واقدم علمای کوفیه ابوعمروك تلامیذندن اولان ابوجعفر الرواسی‌در. بوذات هرنقدر اقدم علمای کوفیه ایسه‌ده سائرلرینك مرتبه‌سنه واصل اوله‌مامشدر.

لسان عربك کشف دقایق وخصائصنده همت وخدمت واسعه اربابندن وَ بصریونه قارشی مسلك جدید اختیاریله اوبولده ایلك نشر وتأسیس قواعده غیرت ایدن امام کسائی‌در.

امام کسائی ابوجعفر الرواسی‌دن وَمشهور امام فرّاء دخی کسائی‌دن اخذ ایلمشدر.

هارون عباسی دورینه مصادف اولان کسائی، نحو ولغت وَ قرائتده امام وَ نحاة کوفیونك مقتدا وپیشواسیدر. تألیفات عدیده‌سی ایچندن الڭ مشهورلری (کتاب المصادر) وَ (مختصر نحو) وَ (کتاب الحروف) عنوانلی آثاری‌در. بونلردن بشقه (کتاب المعانی القرآن) وَ (کتاب القراآت) وَ (کتاب العدد) وَ (کتاب النوادر الکبیر) وَ (کتاب النوادر الصغیر) وَ (کتاب النوادر الاصغر) وَ (مقطوع القرار وَ موصوله) وَ (کتاب اختلاف العدد) وَ (کتاب الهجاء) وَ (اشعار المعایاة وَطرائقها) وَکتاب الهاآت المکنی بها فی القران) گبی دها برطاقم تألیفاتی واردر.

ایکنجی عصر هجری‌یی تزیین ایدن وَاستاد کمالاتی امام کسائی‌یه برچوق یرلرده مخالفت ایتمش اولمقله اشتهار (ایدن امام فرّاء) کسائیدن صکره نحاة کوفیه‌نك سرفرازانندندر.

کنیه‌سی ابو زکریا وَاسمی یحیی بن زیاء اولان مشار الیه، یوقاریده بیان اولندیغی وجهله علوم لسانیه‌یی امام کسائی‌دن وَابوالجرّاح وَابومروان کبی موثوق اللغه اولان بعض اعرابدن اخذ ایلمش وَیونس ایله ابو زیاءالکلابی‌دن دخی برنبذه تلقی ایتمشدر .

امام فرّاء تصنیفاتنده تفلسف ایلکده (ندیم موصلینك بیانه گوره) یعنی الفاظ وعباراتنده فلاسفه مسلکنی اختیار ایتمکده ایدی . اغلبی قواعد لسانه وَلغته عائد اولمق اوزره بیوك کوچك اللیدن زیاده مصنفاتی واردر .

بو ائمهٔ لساندن صکره کوفه طبقات نحویه‌سنك مدار زینت وافتخاری اولان اك مشهور علما: ابوالحسن علی‌الاحمر وَابوالحسن علی بن حازم اللحیانی وَابو محمد عبدالله بن سعید الاموی وَابوعمرو اسحق الشیبانی وَیعقوب بن سکیت وَابو عبدالله محمد بن زیاءالاعرابی وَ ابو عبیدالقاسم بن سلام وَابن بجده وَ ابوالحسن الاثرم وَابوالعباس احمد بن یحیی ثعلب کبی دعایم علوم عربیه‌در .

علمای مشار الیهمدن ابوالحسن علی‌الاحمر طوغریدن طوغری‌یه کسائی‌دن وَابوالحسن علی بن حازم کذا کسائی ایله بصریونك اعلام نحات ولغویوننددن اولان ابو زید وَاصمعی وَابو عبیده‌دن وَابومحمد ابن سعیدالاموی دخی باشلیجه اعرابدن وَابوزیاء الکلابی وَابو جعفر الرواسیدن وَایکنجی درجه‌ده کسائیدن اخذ ایلمشدر .

امام فرّاء ایله معاصر اولان وَشهرت علمیه‌سی آنك مادوننده بولنان ابو محمد بن سعید الاموی طبقه‌سنده ابوالحسن علی ابن المبارك الاخفش الکوفی که اخفش اصغر ایله معروفدر، وَابو عکرمة الضبی وَابو عدنان‌الروایه کبی علما بولنور .

بو علما قواعد لسانیه‌نك تحکیم وتعمیمنده ابراز آثار ممدوحه ایلمش ایسه‌ده کوفیون عدادنده کسائی وَفرّاء ایله آتیاً ذکر ایلیه‌جگمز ثعلبدنصکره برمرتبهٔ امتیاز واختصاص احراز ایلیان مشار الیه ابو عمرو اسحق الشیبانی‌در .

ابو عمرو اسحق الشیبانی لغتـده کوفیونك الڭ عالم، الڭ محیطی وَثقات اعرابدن شواهد مقبوله اخذ وروایت ایدنلرڭ الڭ مشهوری‌در. (کتاب‌الجیم) و (کتاب‌النوادر) نام ایکی تألیف بهینی حقیقةً عالم اسـلامیته شرف ویرن آثار بدیعه‌دندر.

کوفه علماسندن ابوالحسن الطوسی وَابوسعید الضریر وَابوسـعید الحسن بن الحسین السکری وابو نصرالبـاهلی ایله بالاده ذکر اولنـان ابوالحسن علی‌اللحیانی ویعقوب بن‌سکیت، مشارالیه اسحق الشیبانیدن روایتله معروفدرلر. فقط بونلردن روایتـلری موثوق وعلم وفضیلتلری دها واسـع، دها متین اولان علما، باهلی ایله لحیانی وابن سکیتدر.

طبقات نحویه‌نك مدار زینتی اولمق اوزره اسملرینی درج صحیفـهٔ بیان ایلدیگمز علمادن مشـار الیه ابن سکیت، ابو عمرو وفراءدن اخـذ ایلمش وابن نجده واثرم وباهلی واسـطه‌لریله ابو عبیده واصمعی وابوزیددن روایت ایله اشتهار ایتمشدر.

الڭ زیاده لغتـده اختصاص ایدرك اوفنك ائمه‌سی عدادنده بولنـدیغی جهتله لغت فصلنده دخی آیروجه ذکر اولنه‌جقدر.

اعلام علمای کوفه‌دن ابو عبدالله محمد بن زیاءالاعرابی، المفضل‌الضبی‌دن واکثر بصریوندن وابو عبید القاسم بن سـلام دخی امام فراء وابن سعیدالاموی وعلی‌الاحمر وسائره‌دن اخذ ایلمشدر.

کوفیونك لغتـده الڭ مشهور وَالڭ موثوق علماسـندن اولان مشـار الیه المفضل الضبی‌که ابو طالب الضبی کنیه‌سیله مشهوردر، مذهب کوفیون اوزره قواعد لسان عربك توثیق وتوسیعنده وَدقایق لغویه‌نك احاطه‌سـنده همت بارعه اربابندن وَاو جهتله منسوب اولدیغی طائفه‌نك مابه الافتخاری اولان دعایم لسانیه‌دندر.

مشار الیهك کوچوك بیوك وَعلوم شتّی‌یه دائر اون بش جلددن متجاوز

مؤلفاتی واردرکه بونلر میاننده یالکز امام خلیلك (کتاب العین) نی مؤاخذه یوللو یازدیغی اثر نزدادباده مظهر قبول اولهمامشدر .

ابو عبید القاسم بن سلام حسن تألیف وَمکارم سیرت ایله مشهور اولان علمادن بولندیغی حالده مصنفاتندن اولان (کتاب الغریب) ی امام اصمعینك آثارندن اقتباس ایله وجوده گتیرمش اولدیغی گبی (کتاب غریب الحدیث) وَ (کتاب غریب القرآن) نام ایکی تألیفی دخی ابو عبیدة النحوینك بو عنوانلرده اولان مؤلفاتندن علی طریق الانتزاع تألیف ایلمشدر.

طبقهٔ مذکوره اعیان علماسندن ابن بجده وَابوالحسن الاثرم وَابو عباس احمد بن یحیي ثعلبه گلنجه مشار الیه ابن بجده علماً وَروایةً ائمهٔ بصریوندن ابو زیده وَابوالحسن الاثرم دخی کذا علماً وَروایةً ابو عبیدة النحوی‌یه اختصاص ایله معروفدرلر .

اوچنجی عصر هجری اجلهٔ نحاة ولغویوندن اولان مشار الیه ثعلب، کوفیونك سرامدان علماسندندر . بین النحاة مختلف فیها اولان باشلیجه مسائلی تدقیق ومحاکمه ایله خطا وصوابی تفریق وتمییز وَدقایق لسانیه‌یی کشف واحاطه ایدرك پك بیوك آثار فضل وعرفان گوسترمشدر ،

علوم شتاده اولان اشبو تعمق واحاطه‌سنه اسملرینی آتیاً نقل ایتدیگمز مؤلفاتی شواهد منوره‌دندر :

کتاب المصون، (نحودن) کتاب اختلاف النحویین، کتاب معانی القرآن، کتاب الموفق (کذا نحودن مختصر) کتاب القراآت ، کتاب معانی الشعر ، کتاب التصغیر، کتاب ماینصرف ومالاینصرف، کتاب مایجزی ومالایجزی ، کتاب الشواذ ، کتاب الامثال ، کتاب الایمان والدواهی ، کتاب الوقف والابتداء، کتاب استخراج الالفاظ من الاخبار، کتاب الهجاء، کتاب الاوسط، کتاب غریب القرآن، (غایت گوزل) کتاب السائل، کتاب حد النحو ، کتاب الفصیح .

ابوالعباس ثعلبك مؤلفات مشروحه‌سندن بشقه تقریر واملا ایتمش اولدیغی برطاقم دروس مضبوطه‌سی دخی واردرکه بونلر نحو، لغت، تاریخ وشعره عائد برطاقم رسائل مهمه‌دن وزمانمزك، فقط اقوام فاضلهٔ غربیه آره‌سنده منتشر مؤلفات موقوتهٔ علمیه‌سنه مشابه آثاردندر .

کذلك عصر هجری‌یه مصادف اولان ابوالحسن بن احمد بن کیسان ایله ابوالفتح عثمان بن جنی وابو حنیفة الدینوری وَدردنجی عصر هجری اوائل واواخرینی تزیین ایدن ابو عبدالله ابراهیم نفطویه وابو عبدالله الحسن بن احمد ابن خالویه مذهب کوفیونك ائمهٔ وَفحول علماسندندر .

علمای مشار الیهمدن ابن کیسان، امام مبرّد وامام ثعلبدن اخذ وتلمذ ایلمش وَبناءً علیه بصریون وکوفیون مذاهبی اوزره تدقیقات مکمله اجرا ایلیه‌رك هرایکی طرفك آراء واختلافاتنی ضبط ومحاکمه ایله بوبابده غایت نافع برکتاب تألیف ایتمشدر. تصانیفندن اك مشهورلری وجه آتی اوزره‌در:
کتاب علل النحو، کتاب غریب الحدیث، کتاب مصابیح الکتّاب، کتاب معانی القرآن، کتاب المذهب، کتاب تلقیب القوافی .

ابوالفتح عثمان بن جنی علوم عربیه‌ده امام بارع عنوان ابتهالنی احراز ایلمش اعلام لساندن وَابو حنیفة الدینوری دخی نحو وَلغتده احاطهٔ کامله اربابندندر . ابو حنیفة بالخاصه علوم ریاضیه‌ده تعمق ایتمش علامه‌در .

مشار الیه ابن جنینك تصانیفی: کتاب الخصائص، سرالصناعه، مصنف (ابوعثمان مازنینك تصریفنی شرح) تلقین (نحودن) الکافی فی شرح القوافی، المذکر والمؤنث، المقصور والممدود، التمام، المنهج (شعر حماسه اسملرینك اشتقاقنه دائر) مختصر (عروضدن) آخر (قوافیدن) المسائل الخاطریات، التذکرة الاصبهانیه، مختار تذکرة ابی علی الفارس وتهذیبها، المقتضب فی معتل العین، اللمع، التنبیه المذهب، التبصره، الصبر (دیوان متنبی اوزره شرح) گبی علوم شتایه دائر آثار نافعه‌دن، وَابوحنیفة الدینورینك: البنات، الفصاحه،

الانواء القبلة والزوال ، حساب الدور ، الرد على رصد الاصفهانى ، البحث فى حساب الهند ، البلدان ، (بيوك بركتابدر) الجمع والتفريق ، الجبر والمقابله ، الاخبار الطوال ، الوصايا ، نوادرالجبر ، الشعر والشعراء ، مايلحن فيه العامه ، كبى فنون عديده يه عائد مؤلفات جليله دن عبارتدر .

كوفه طبقهٔ نحاتى سلسله سنده قواعد صرفيه ونحويه اصحاب تدقيقاتندن معدود اولان (نفطويه) دن صكره طبقهٔ مذكورەنك مدار افتخارى اولمق اوزره ابن خالويه كلير .

ابن خالويه ، اكثر اسلاف كرامى كبى ائمهٔ نحاة وَ ائمهٔ لغويوندندر . لغت فصل مخصوصنده بيان ايده جكمز ابن انبارى ايله ائمهٔ قرا آتدن ابن مجاهد المقريدن وَ ابن دريد وَعلى ابو سعيد السيرافيدن اخذ وتلمذ ايلمش وَزمان وعصرينك وحيد جليل القدرى طانلمش ايدى .

تصانيفندن الكمشهورى (كتاب ليس) ناميله توسيم ايلديكى اثر مهم - دركه امام مشار اليهك علوم ادبيه ده اولان مرتبهٔ بلندينى ارائه ايدر . [١]

بصريون وَكوفيونناملريله اشتهار ايدن ايكى بيوك صنف ائمه وَفحول علمانك الك مشهورلرى عرض ايلديكمز ذوات كرامدن عبارتدر .

متأخرين علوم لسانيه

— ٣ —

بو ايكى صنف رجالندن يعنى بصريون وَكوفيوندن بشقه وايكى مذهب اوزرينه تدقيقات عالمانه اجرا ايلمش دها برطاقم اعلام اسلاميه كلمشدر .

[١] كتاب مستطاب مذكوره (ليس) نامنك ويرلمسى شوندن ناشيدركه مؤلف كلام عربده مستعمل اولميان الفاظ وتعبيراتى ' فلان شي يوقدر ' كذلك فلان شي يوقدر . صورتيله تدقيق و بيان ايلمشدر .

اشبو علمانك، الڭ زیاده مشهور آفاق اولانلری عراق عرب وَ بالخاصه مراکز دارالعلوم اولان بغداد وَمصر وَسائر بیوك شهرلر اساتذهٔ مشهورهسندن معدود بولنان وَ بشنجی وَ آلتنجی قرن هجری یه شرف ویرن ابن برهان ایله ابن دهات وَ ابن جوالیقی وَ ابن الشجری نام علامه لردر .

ابن برهان بشنجی عصر هجرینك الڭ بارع وَ الڭ حاذق علماسندن وَ برچوق ادبانك اشهر اساتذهٔ کاملاتندن معدود اولدیغی گبی ابن دهات دخی آلتنجی عصر هجرینك الڭ ایلروگلان اعلام ارکانندندر. ابن دهاتك تصانیفی وجه آتی اوزرهدر :

ایضاح وتکمله شرحی (قرق اوچ جلد)، فصول الکبری، فصول الصغری، غرّه (ابن جنی نك کتاب اللمعی اوزرینه شرح درکه ایکی بیوك جلددر) کتاب العروض ، کتاب الدروس النحویه، ضاد وظایه دائر کتاب الغنیة ، کتاب العقود فی المقصور والممدود، کتاب الرسالة السعیدیه فی المآخذ الکندیه، (متنبی نك سرقاتنی اشتمال ایدر) زهر الریاض (یدی جلد) کتاب الغنیه (اضداد حقنده) .

حکمت اخلاقه دائر اولان منظومهٔ آتیه مشار الیهك زادهٔ طبعیدر :

لاتجعل الهزل دأباً وهو منقصة
والجد یعلو به بین الوری القیم

ولا یغرنك من ملك تبسمه
ماتصحب السحب الاحین تبتسم

کمال الدین النحوی ایله ملقب ومعروف اولان ابو البرکات ابن الانباری وَ ابن الشجری البغدادی، معاصرلرینك اکثریسندن افضل وَ آلتنجی عصر هجریده امام النحو عنوانیله مبجل اولان اعاظم اسلامیهدندرکه نشر علوم عربیهده ابراز همت ایله تدریسات مدققانهلرندن مستفید اولان ذوات، عمومیتله او عصرڭ علماسی عدادینه گچهرك حائز موقع امتیاز اولمشلردر .

٤

مشـار اليه ابو البركات بن الانبـاری نك تصانيفندن الڭ مشهورلری : نحودن كتاب اسرار العربيـه وَكتاب الميزان ايله طبقات الادبادن ، وَابن . الشجرینك: فنون ادبيه‌يی حاوی اولان (كتاب الامالی) نام اثرجليل القدری وَابوتمامك حماسـه‌سنه مشابه اولان (حماسه) سی وَنحودن (ما اتفق لفظه وَاختلف معناه) عنـوانلی تصنيفی وَ ابن جنی‌نك مشهور كتاب اللمعنـك شرحی گبی آثار نافعه‌دن عبارتدر .

علمای مشـار اليهمدن ابن جواليقی ايله معروف اولان ابومنصور موهوب بن ابی طاهر احمد بن محمد بن حضركه آلتنجی عصر هجری اواسطنه شرف ويرن اعاظم ادبا وَائمهٔ لغويه‌دندر ، مسـائل نحويه‌ده بصريون وَكوفيـون مذهبی اوزره خيلی تحقيقات اجرا ايدرك مذاهب غريبه اختيار ايلمشدر .

تصانيفندن الڭ مشهورلری : (ادب الكاتب) شرحيله (درة الغوّاص) تتمه‌سی وَكتاب عروضيدر .

والحاصل دردنجی عصرهجريده مغرب علمای لسانيه‌سندن اولان قرطبی محمد بن ابان گبی آلتنجی وَيدنجی عصر هجريده محمد بن ابراهيم المراكشی وَ فيقل ديمكله معروف اولان محمد بن ابراهيم الغرناطی وَ يدنجی عصرهجری اوائليله سكزنجی عصرهجری اوائلنده بولنان محمد بن ابراهيم الوادماشی وَمصنوع لقبيله مشهور محمد بن ابراهيم القرطبی وَاصـلا تيمی اولديغی حالده غرناطه وَاشبيليه‌ده شرف آرای رحلهٔ تدريس وتأليف اولان محمد التيمی وَ يديدنجی عصر هجری اواسـطنه مصادف اولان ابن دباغ اشبيلی وَسـكزنجی عصر هجری اواسطنده بولنان محمد بن احمد بن ابی بكر تلمسانی وَ محمد الخطيب . النحوی الشـابی گبی دها برچوق اعلام علما مغرب جهتنده دخی تدقيقات لسانيه ايله مآثر اسلاميه‌يی توسيع وَتعميمه همت ايلشلردركه هر برينی آيروجه ذكر ايتمك لازم گلسه بوجلدمز يالڭز اسامئ مشار اليهم ايله توشيح اولنمق اقتضا ايدر .

قاهره (جامع طولونی) سرامدان مشایخندن اولان شیخ شمس الدّین شطنونی که کندولرندن برچوق اساتذهٔ نحویه وَ ازجمله امام تقی الدّین گبی اعلام اسـلامیه تدرس وتلمذ ایلمش اکا برعلمادندر . تدریساتیله، تألیفاتیله عالم اسلامیته بحق شرف ویرن دهاتدندر .

سـکزنجی عصر هجری اعاظم نحوتوننـدن بولنان وَ شیخ الدیار المصریه عنـوان مفخرتنی حائز اولان امام نحـاة (ابوحیان الاندلسی) وَ آنك معلم وَ استاد فضائلپنادی اولان محمد بن ابراهیم الحلبی، هجرتك یدنجی وَ سکزنجی عصری افاضل علماسندندر .

مشار الیهم اسلاف ومعاصرین کراملری گبی علوم لسانیه وَ ادبیه‌ده پك واسع تدقیقات اجرا ایتمشـلر وَ هر بری مقبول وَ معتـبر نیجه آثار برگزیده براقمشلردر .

سرآمدان متأخریندن وَ کثرت تصانیف جلیله وَ نشریات نافعه ایله الڭ زیاده اشتهار ایدن امام مشارالیه ابوحیان الاندلسی نڭ مصور شعار وَ مسلکی اولان بعض اقوالیله الڭ مشهور مصنفاتنی آزوجه ذکره شایان گوردك .

ابو الحیان الاندلسی غرناطه مضافاتندن مطخشارش‌ده (٦٥٤) سـنه‌ـسـنده تولّد ایتمش وَ اندلسـدن یدنجی عصر هجری اواخرینـه طوغری رحلت ایله بعدالحج قاهره‌ده توطن ایتمشدر .

کلمات آتیه مشار الیهڭ جملهٔ وصایاسندندر :

عاقل اولان ذات گورشـدیکی آدمه ظاهرده دوست معامله‌سی ایتملی وتحفظ وتحرزایچون باطنده دشمن نظریله باقلی وهرحالده دشمندن زیاده دوستدن صاقنملیدر .

شوراسـنی دخی محقق بتلیدرکه برشخصك دیکرینـه احسان وتوددی ذاتده اولان محبتدن ایلرو کلیوب مطلق برغرض شخصی ونفع ذاتی اوزرینـه مبنیدر .

کذلك عاقل اولان ذات جناب حق ایله صفات ثبوتیه وسلبیه‌سی، وانبیای ذیشان حضراتنه عائد احوال ایله اصحاب وائمه آره‌سنده یکن مناقشات ومشاجرات، حقنده کف لسان ایدرك بیطرف بولنملی، ویالکز دفع شردن بشقه مخلوقات الهیه‌دن هیچ برینه

موجب اذا وجفا اولەجق شيده بولنمامل، وناسى مباحثات وادراكاتنده معذور كورملى، وكنديني ريادن تنزيه وخلق استخفافدن تبرى ايتملى، وشرائط ديانت واركان آداب ومزاياى فهم ومزاولەيی حائز اولميانلرله زنهار مباحثەيه كيرشمامل، ومقصد ومرامنى آكلميان وسنك قدر احاطه ايدەميانلر حقنده بغض وحدت كوسترماملى، وبادئ نظرده كيمسەيی تخطئەيه قالقشمامل، وظاهر كلامندن شمهٔ فساد وبطلان حس اولنان شخص ايچون بر مخرج كوسترملى، وفقراى عباده نظر حقارت وروى درشتى ايله معامله ايتميەرك آنلرى تطييب ايله تسهيل مقصدلرنده مدار اولملى در.

كذلك عاقل اولان شخص دائما تواضعده بولنمل، وهيچ كمسه حقنده تكبر ايتماملى، وچوق كولمك ومزاح يوللرده يويان اولمق وملا يمنى شيلره طالمق كبى حاللردن اجتناب ايتملى، وهركسك امداديته يتشمكه غيرت ايلملى، ونظرعامەده چيركين كورينان شيلردن مجتنب بولنملى، وكيمسەدن دخى اظهار شكوى ايتماملى، واهل بيتنى جليس ورفيقنك يانده ياد ايتماملى، هركسه كولر يوز، طاتلى سوز ايله معامله ايتملى در.

اشبو وصايا، شايان امتثال اولان قوانين اخلاق واصول معاشرتك الك مقبول، الك كوزللرندن اولوب آنجق دوست ودشمن حقنده التزامى توصيه اولنان شعار ومعاملەيى قبولده تردد اولنمسه بجادر. مصنفاتى دخى وجه آتى اوزرەدر:

بحر محيط (تفسير)، كتاب اتحاف الاديب بما فى القرآن من الغريب، كتاب الاسفار (كتاب سيبويه شرح)، كتاب التجريد لاحكام سيبويه، كتاب التذييل والتكميل فى شرح التسهيل، كتاب التحيل الملخص من شرح التسهيل، كتاب التذكره، كتاب المبدع (صرف) كتاب الموفور، كتاب التقريب، كتاب التدريب، كتاب غاية الاحسان، كتاب النكت الحسان، كتاب الشذا فى مسئله كذا، كتاب الفضل فى احكام الفصل، كتاب اللمحه، كتاب الشذره، كتاب الارتضاء فى الضاد والظاء، كتاب ارتشاف الضرب فى لسان العرب، كتاب عقد اللآلى، كتاب نكت الامالى، كتاب النافع فى قرائة نافع، كتاب الاثير فى قرائة ابن كثير، كتاب المورد الغمر فى قرائة ابى عمرو، كتاب روض الباسم فى قرائة عاصم، كتاب المزن الهامر فى قرائة ابن عامر، كتاب الرمزه فى قرائة حمزه، كتاب التقريب النافى

فی قرائة الکسائی. کتاب غایة المطلوب فی قرائة یعقوب. قصیدة النیر الجلی فی قرائة زید ابن علی، کتاب الوهاج فی اختصار المنهاج. کتاب الانوار الاجلی فی اختصار المحلی. کتاب الحلل الحالیة فی اسانید القرآات العالیه، کتاب الاعلام بارکان الاسلام، کتاب نثر الزهر و نظم الزهر، کتاب نظر الحسبی فی جواب اسئلة الذهبی، کتاب فهرست مسموعاتی، کتاب نوافث السحر فی دمائث الشعر، کتاب تحفة الندس فی نحاة الاندلس، کتاب الابیات الوافیه فی علم القافیه، جزء فی الحدیث، کتاب مشیخة ابن ابی المنصور، کتاب الادراك للسان الادراك، کتاب زهو الملك فی نحو الترك، کتاب نفحة المسك فی سیرة الترك. کتاب الافعال فی لسان الترك. کتاب المنطق الخرس فی لسان الفرس.

اثرلرینی بالایه قید ایلدیگمز اشبو مصنفات اکمال ونشر اولنمش آثارندندر. اکماله موفق اوله‌مدیغی تصانیفی دخی بروجه آتیدر:

کتاب مسالك الرشید فی تجرید مسائل نهایة ابن رشید، کتاب منهج السالك فی الکلام علی الفیة ابن مالك، کتاب نهایة الاعراب فی علمی التصریف والاعراب. کتاب رجز مجانی الهصر فی الاداب و تواریخ اهل العصر. کتاب خلاصة التبیان فی علمی البدیع والبیان. رجز نور الغبس فی لسان الحبس، کتاب المحبور فی لسان الیحمور.

زیور صحیفهٔ بیان ایلدیگمز اعلام علمادن بشقه و متأخرین علمای لساندن اوله‌رق غرب وشرقده دها برچوق علمای صرف و نحو گلمشدر. فقط اعاظم مقدمین درجه‌سنده بر فضل ومزیتله اشتهار ایدن ارجوزهٔ صغری وکبری و کتاب تسهیل و مشهور الفیه مؤلفی ابن مالکدر.

مفصل صاحبی زمخشری ایله کافیه و شافیه مؤلفی ابن حاجب و الفیه مؤلفی ابن معطی و دها متأخرلری مصرده یتیشان و مغنی اللبیب صاحبی اولان ابن هشام دخی لسان عربك اعلام ارکانندن ایدیلر.

علامهٔ مشار اليه ابو عبدالله جمال الدين محمد بن عبدالله بن مالك جيانی مولداً مغربی در . تحصيل علوم وفنون مقصد عاليمتانه سيله قاهره وَ دمشقه سفر ايتمش وَلسان عربك اتقانه صرف همت ايله ائمهٔ متقدمينه فائق اوله جق درجه‌ده قواعد لسانيه وقرا آتده امام عصر عنوانني احراز ايلمش ايدی .

علوم لسانيهٔ عربده اتقان ايلك ، افادهٔ ديگرله قواعد لسانيه‌يی دقايقيله احاطه ايتمك شواهدينه، يعنی اشعار واستعمالات عربه اطلاعه وابسته‌در . علامهٔ مشار اليه ابن مالك ايسه اشعار عربه او مرتبه اطلاع وَ اودرجه وقوف واحاطه حاصل ايلمش ايديكه فوق العاده بر تحيری اعلام ايچون عربك استعمال ايلديكی (امر عجيب) كلامی او اطلاع واحاطه‌دن طولايی حق مشار اليهده استعمال اولنوردی .

تصانيفنه گلنجه : كتاب تسهيل الفوائد ، سبك المنظوم ، (نظم مفصلی حل وشرح) اوجيك بيتدن عبارت اولان كتاب الكافيه والشافيه وشرحی ، مختصر الشافيه ، اكمال الاعلام بتثلث الكلام ، لامية الافعال وشرحی ، فعل وافعل ، مقدمهٔ اسديه (اوغلی اسدك اسميله موسمدر) عدة اللافظ وَعمدة الحافظ ، النظم الاوجز فيما يهمز ، الاعتضاد فی الظاء والضاد ، اعراب مشكل البخاری ، تحفة المورود فی المقصور والممدود ، شرح التسهيل وَسائره گبی اغلبی قواعد لسانه وَتدقيقات لغويه‌يه دائردر .

بين العرب الڭ مشهور وَالڭ زياده متداول اولان تأليفندن (خلاصه) اسمنی ويرديگی الفيهٔ مالكدر كه شو يله ابتدا ايلر :

قال محمد هوا بن مالك

احمد ربی الله خير مالك

كتاب مذكورڭ (الفيه) ناميله اشتهاری بيڭ عدد بيتی احتوا ايتمسندن انبعاث ايلر .

لسان عربك تحصيلنه غايت مفيد بر واسطه اولان كتاب مبحوث عنه

اوزرینه ابوالحیان الاندلسی وَ امام سیوطی گبی اك مشهور علما طرفندن
متعدد شرحلر وَحاشیه‌لر یاپلمش وَنور الدّین هبة‌الله الاسنوی وَ برهان‌الدّین
الکرکی وابن هشام گبی علما دخی نظمدن نثره تحویل ایلمشدر .

شروح مبسوطه ایچنده اك معتبر وَ اك مشهوری مصنفك اوغلی بدر
الدینك شرحیدرکه شیخ عزالدّین بن جماعة الکنانی وَ قاضی تقی‌الدّین بن
عبدالقادر التمیمی وَعلمای سائره شرح مذکوری تحشیه ایتمشلردر . علامهٔ
مشار الیه آلتیوز سنهٔ هجریه‌سنده اندلس ولایتندن جیان‌الحریره تولد
وَ (٦٧٢) سنه‌سنده دمشقده ارتحال دار بقا ایلمشدر .

علمای مشار الیهمدن ابن معطی‌که ابوالحسین یحیی بن عبدالمعطی بن
عبدالنور الزوادی کنیه‌سی وَزین‌الدین النحوی لقبیله‌ده معروفدر ، عصرینك
نحو ولغتده امامی ایدی .

اصلاً افریقیه‌اعمالندن اولدیغی حالده دمشقده مدت‌مدیده اقامت‌ایلمش
وَاواخر عمرنده مصره عزیمت ایله نشر علوم وتألیفات ایله اشتغال ایدرك
تاریخ هجرینك آلتیوز یگرمی سکز سنه‌سی ذی القعده‌سنده ارتحال‌ایتمشدر .

امام مشار الیهك علوم لسانیه‌ده تصانیف عدیده‌سی واردرکه (مفصلی)
وَالفیه‌سی اك زیاده شهرتیاب آفاق اولان آثار نافعه‌سندندر . الفیه‌سی
بروجه آتی ابتدا ایلر :

یقول راجی ربه الغفور
یحیی بن معط بن عبدالنور

زین‌الدّین نحوینك اشبو الفیه‌سی اوزرینه دخی علمای لسان
طرفندن شرحلر، حاشیه‌لر یاپلمشدر. اك مشهورلری سکز جلد اوزرینه مرتب
اولان ابن جابر الاعمی‌نك کتابی ایله شهاب‌الدّین القدسی وَ محمد بن احمد
الشریشینك شرحلریدر .

ابن حاجب وَابن هشامه‌کلنجه بوایکی‌ذات معالیقدرك دخی قواعدلسانیه‌
ده‌کی خدمت وهمتلری عالم اسلام ایچون مدار فخر عظیم‌اولان مآثردندر .

گرك ابن هشامك مغنى اللبيبى ، گرك ابن حاجبك كافيه وشافيه‌سى برر. آيت باهرهٔ دها اولان آثاردن وغرب وشرق طلبهٔ علومى ايچون خزانهٔ كمال اطلاقنه شايان مؤلفاتدندر .

ابو عمرو وعثمان كنيه‌سى وجمال الدّين لقبيله‌ده معروف اولان مشار اليه ابن حاجب امير عز الدّين موسك الصلاحى پرده دارلرندن برذاتك اوغلى ايدى كه اصلاً كرد در . صغر سننده قاهره‌ده قرائت قرآن ايله اشتغال ايتدكدن صكره امام مالك مذهبى اوزرينه تفقه ايلمش وعلوم عربيه وقرا آت ايله بالاشتغال بو علومك كافه‌سنده تبحر ايتمشدر .

قاهره‌ده اكمال علوم ايلدكدن ومسائل غامضه‌ده اتقان ايتدكدن صكره دمشقه عزيمت ايله زاويهٔ مالكيه‌ده تدريسه ابتدار ايتمش ايدى .

مشار اليهك علوم شتاده اختصاص ايلديكى علم، علم اللسان ايدى كه بعض مسائلده ائمهٔ لسانه مخالفتله تأليف ايلديكى كافيه وشافيه متنلرى اواختصاصنى ارائه ايلر .

اصول الفقهده وسائر علومده‌كى تأليفاتى دخى مقبول علما وحسن افاده ولطافت بيانى مظهر تقدير ادبادر . (صعيد اعلى) قريه‌لرندن (بأسنا) ده (٥٧٠) سنهٔ هجريه‌سنده تولد وَ (٦٤٦) شوالنك (٢٦) سنده اسكندريه‌ده عازم راه جنان اولمشدر .

ابن هشام ايسه هجرتك (٧٠٨) سنه‌سنده تولد و (٧٦٠) ده ارتحال ايتمش وَكتاب مستطاب مذكورى وفاتندن درت سنه اول تأليف ايلمشدر . قطعهٔ آتيه مشار اليهك زادهٔ طبعيدركه نصيحت حكيمانه‌يى احتوا ايلديكندن ذكر اولندى :

ومن يصطبر للعلم يظفر بنيله
ومن يخطب الحسناء يصبر على البذل

ومن لم يذل النفس فى طلب العلاء
يسيراً ، يعش دهراً طويلاً اخاذل

علمای مشار الیهمدن صکره نحو وصرفده متن وشرح وتحشیه یوللو مؤلفات صاحبی اولمق اوزره بعض علما دها کلشمدرکه بونلردن مشهور شیخ رضی ذکره شایان اولان محققیندندر .

استانبولده کسب اشتهار ایدن منلا عصام وعبدالغفور ومنلا عصمت وامثال کرامی وبرکوی شیخ محمد افندی که اظهار متنی ایله امتحان الاذکیاء تألیفنی میدانه کتیرمشدر ، یالکز نامارینی ذکر ایله اکتفا ایدرز . رحمهم الله اجمعین .

خاتمه اولەرق شونی دخی بیان ایدەلمکه دور اولده صرف عربی ، نحوده مندرج اولدیغی حالده آنی ائڭ اول افراز ایله آیروجه تدوین ایدن امام مازنی‌در . آندن صکره دخی ابن جنی وسائره امام مازنی مسلکنه اتباع ایدرك صرف ونحوی آیری آیری تدوین ایلمشلردر .

فصل ثالث

مندرجات : (مبحث) لغت کلمه‌سی ـ علم لغتك تعریفی، واقسام علم لغت ـ ائمهٔ علم لغت ومشاهیری ـ اك مشهور لغت کتابلری ولغات موجودهٔ اسلامیده بر(دائرةالمعارف) یعنی انسیقلوپدی وارمیدر ؟

مبحث

۱

لغت کلمه‌سی هرملت وقومك مقاصد فکریه‌لرینی افادیه واسطه اولان اصوات مخصوصه‌دن عبارتدرکه جمعی لغات ولغون گلیر .

لفظ مذکورك اصلی تکلّم وَ تلفظ معناسنده وَفعل وزننده اولان لغودن مأخوذ وَآخرنده‌کی هاء (املای عربیسنده) واودن عوضدر . معنای مبحوث ایله مفسر اولان لغت کلمه‌سندن فصل سابقده برتفصیل بحث ایدلمش ایدی . موضوعات لغویه‌یی معرف اولان علمدن وَآنك اقسام وَانواعیله علمای اسلامیه آراسنده بوعلمی تأسیس وتوسیع ایدن مشاهیر اعلام امتدن وکتب معتبرهٔ لغویه‌دن دخی بوفصلده بحث ایلیه‌جگز :

علم لغت، اصلاً جواهر مفردات ایله مفرداتك اشکال مخصوصه‌لری مدلولاتندن بحث ایدن برعلم اولدیغی حالده صکره‌لری طریقهٔ توسع ایله برطاقم موضوعات دخی اوعلمك دائرهٔ شمولنه گیرمشدر. مثلا ـ جغرافیا وَتاریخه دائر وَیا برفن وصنعت وَحرفتك اصطلاحات مخصوصه‌سنی معرف وَحروف هجی اوزرینه مرتب بولنان اقسام مؤلفات وَیاخود معارف عمومیهٔ بشریه‌یی

احاطه ایلیان وَغربیون عندنده (دیقسیونر دولاقونودرساسیون) نامیله معروف اوله‌رق اسانتزدایسه ادهم پرتو پاشا مرحوم طرفندن (قاموس بحث وتکلم) صورتنده ترجمه ایدیلان قاموسلر دخی علم مذکور اقسامندن عد اولنمغه باشلامشدر .

معارف اسلامیه‌ده برنجی قسمه عائد اوله‌رق تألیف اولنان لغت کتابلری دائرهٔ عد واحصادن خارج دینه‌جك درجه‌ده‌در .

لسان عربك قواعد صرفیّه ونحویه‌سی استنباط وتألیف اولندیغی صره‌لرده آندن آزمهم اولمیان لغت کتابلرینك ترتیب وتألیفنه دخی باشلانه‌رق امام خلیل بن احمد الفراهیدی مشهور (کتاب العین) لغتنی جمع وَ تألیف ایتمش وَموضوعات الفاظه مغایر وصریح عربی‌یه مخالف اوله‌رق پیدا اولان لغات واصطلاحاتی دائرهٔ لساندن طردایله فصاحت عربیه‌نك رونق اصلیسنی محافظه‌یه وَ لسان شریف عربك اقوام سائره‌یه تعمیم وتلقینی ایله مدنیت عربیه‌یی نشر وتوسیعه همت ایتمشدر .

امام مشار الیهك (کتاب العین) ی اوزرینه انتقاداتی حاوی اولمق اوزره معاصر وَیا خلفاری طرفندن بعض مؤلفات میدانه گتیرلمش ایسه‌ده کتاب مذکورك اهمیت نفس الامریه‌سی نظرلردن ساقط اولمق شویله طورسون دورمدنیت عربیه‌ده بتون اساتذه وعلمانك مأخذ مخصوصی وَحل شبهه‌ده مرجع منفردی ایدی . حتی دردنجی عصر هجریده ایدی‌که اندلس مشاهیر علماسندن ابو بکر الزبیدی کتاب مذکورك کافهٔ مهملاتنی وَ شواهد مستعملاتنك اکثریسنی حذف وطی ایله تسهیل حفظه مدار اوله‌جق صورتده تلخیص ایله گرك اصلی وَ گرك تلخیصی غرب وَشرقك مدار استفاده‌سی اوله گلمشدر .

هجرتك ایکنجی قرننه مصادف اولان امام اخفش کبیر وَیونس بن حبیب وَسعید بن اوس الانصاری لسانك موضوعات لغویه‌سنده دخی تدقیقات عمیقه اجرا ایلیان علامه‌لردندر .

مشار اليه اخفش، الفاظ صريحهٔ عربيه‌يی نقل وَرواياتده امثالی آردسنده انفراد ايلمشدر .

هجرتك ايكيوز اونجی سنه‌سنه قدر معمر اولان اسحق مرار الشيبانی وَتاريخ مذكور اواسطی تزيين ايدن جناب اصمعی وَابن سكيت گبی اعاظم لغويين وَايكيوز طقسان برنجی سنه‌سی راحل سمت بقا اولان ابو العباس ثعلب، نحوده اولديغی گبی علم اللغه‌ده دخی مقتدابهلك مرتبه‌سنی احراز ايتمش اعلام امتدن وَعصر مذكورك مابه الافتخاری اولان اركان ماتدن ايديلر .

ائمهٔ مشار اليهمدن امام اسحق بن مرار الشيبانی امام احمد بن حنبل وَابوعبيد القاسم بن سلام وَيعقوب بن سكيتك استاد وَمعلمی وَدقايق لسانيه‌يی احاطه‌ده جمله علمانك مصدق ومسلمی ايدی .

(كتاب الجيم) وَيا كتاب الحروف ايله معروف اولان لغت كتابی اواحاطه‌سنه دال اولان شواهد مخصوصه‌دندر .

ايكنجی قرن هجری اواخريله اوچنجی قرن هجری اوائلنه مصادف اولان ابوعبيدة النحوی وَمشار اليه جناب اصمعی كذلك علم لغت سرامدانندن وَاخبار وَنوادر وَغرائب علوم، ائمهٔ مشهورهسندن وَموضوعات لغويه‌نك تدقيقيله شواهد استعمالك تفحص وَاحاطه‌سنده حقيقهٔ فضيلت قصوی اربابندن ايديلر.

خليفه مأمون مشكلات مسائل علومك جمع وحليله اشتغال ايلديگی صرده‌ده مشار اليه امام اصمعی‌يی بصره‌دن جلب ايتمك استمش ايسه‌ده كبرسن وَضعف وجودندن طولايی دعوت خليفه‌يه اجابت ايده‌ميه‌جگنی يازديغندن خليفهٔ مشار اليه بصره‌يه آدم ارساليله رأی و فكرندن استفاده ايلمكده تأخر ايلمامش ايدی .

دهاة مشار اليهم ميانده ابو يوسف يعقوب بن اسحق يعنی ابن سكيت لغت بحثنده آيروجه ذكره شايان اعاظمدن وَباخصوص بوعلمده‌كی تعمق واحاطه‌سی امثالنه فائق دينله جك برمرتبهٔ قصوادهاولان علامه‌لردن ايديكه تدقيق

لغت وَاحاطهٔ شواهدیله تألیف ایلدیگی (اصلاح المنطق) عنوانلی لغت کتابی حقیقةً وجداً مؤلفات نادرهٔ نفیسه‌دن اولدیغنه جمله علما شهادت ایتمشلردر .

مشارالیه، متوکلك ندیمی وَاوغللرینك مؤدبی اولدیغی حالده سیّئهٔ لساندن طولانی دوچار عقوبت فاجعه اولدیغنی تراجم احوال کتابلری کمال تأسف ایله قیدایدرلر . شویله‌که برگون متوکل، اوغللری معتز ایله مؤیدی اشارتله: « یا ابن سکیت، اوغللرم معتز ومؤیدی‌می، یوقسه حسن وحسینی‌می زیاده سورسك » دیدکده؛ ابن سکیت دخی جواباً :

« نه یالان سویلهیه‌یم، علی ابن ابی‌طالبك خادمی‌اولان قنبر هم سندن، هم اوغللرکدن دها خیرلی، دهـا فضیلتلی‌در . » دینجـه بوسوز خلیفه‌نك موجب انفعالی اولمغله درحال لساننك چیقارلمسنی امر ایتمش وَعالم مشارالیه برگون صکره وفات ایلمشدر .

متوکل، ابن سکیتك اوغلی یوسفه اون بیك درهم گوندره‌رك : « بابانك دیتی بودر » دیمش اولدیغنی دخی علاوهٔ روایت ایدرلر .

هرنه حال ایسه مشار الیه ابن سکیت بوعقوبته دوچار اولمزدن بك آز زمان اوّل شو :

یصـاب الفتی بعـثرة من لسـانه
ولیس یصاب المرء من عثرة الرجل

فعـثرته فی‌القول تذهب رأسـه
وعثرته بالرجـل تبرا علی مهـل

منظومه‌یی نظم وانشاد ایلمش اولدیغی حالده کندوسـنك اویله بر فاجعه‌یی انتاج ایده‌جك خطاده بولنمسنه نه معنا ویریلور ؟ ...

ابوالعباس ثعلبـه گلنجه : مشـار الیه زمان وَعصرینـك مدار زینت وَباعث علو ورفعتی اولان اعاظمدن وَکوفیونك لغت وَنحوده الڭ مشهور ائمه‌سندن وَاخفش صغیر وَآتیده ذکر اولنه‌جق اولا ابن انباری وَابو عمر-الزاهد گبی نیجه مشاهیرك اساتذه ومعلمیندن ایدی .

دقايق لغات عربيه‌ده اتقان ايلديگی وَمرجع خواص اولديغی زمان يگرمی بش ياشنده ايدی . مشار اليهك آثار علميه‌سی فصل سابقده گوسترلمشدر .

سال هجرينك ايكيوز اوتوز بر سنه‌سنه قدر معمر اولوب ابوالعباس ثعلب وَابن سكيت گبی مشاهير ارباب لغت، حلقهٔ تدريسنده حاضر بولنمش اولان ابن الاعرابی كه ابو عبدالله محمد بن زياء الكوفی كنيه‌سيله مشهوردر ، علم اللغه‌ده اتقان ايليان علامه‌لردن وَ بعض موضوعات وقرائتده امام خليل وَسائر ائمه‌يه مخالفت ايله تدقيقات مخصوصه صاحبی بولنان اشهر اساتذه‌دن ايدی .

علوم لسانيه ايله فنون سائره‌ده قرق اللی قدر تصانيف معتبره‌سی واردر. فصل سابقده بيان اولنديغی وجهله علمای مشار اليهم ميانده ايروجه شايان تذكار اولان عبدالله بن مسلم بن قتيبة الدينوری دخی اوچنجی عصر هجری اواخرينی تزيين ايدن دعائم لسانيه‌دن وعلم اللغه وَعلوم ادبيه‌ده يد طولا اربابندن وَتدقيقات لسانيه‌ده‌كی علويت وَسعی وَاجتهادی مشهور افاق اولان كبار علمادندركه لغت وقواعد نحويه وَسائره‌يه دائر برچوق مؤلفات ميدانه گتيرمشدر .

والحاصل فصل سابقده ذكر اولنان ابو بكر محمد بن القاسم وابن دريد ايله بو علمادن صكره يعنی دردنجی عصر هجری اعاظمندن بولنان ابوالحسن احمد بن فارس اللغوی وَ ابن قسطن بن دعامة الانباری وَابو منصور الازهری وَاسماعيل بن احمد الجوهری اسلاف وَمعاصرينك سرافرازان لغويونندندرلر .

مشار اليه احمد بن فارس برچوق علومده امام وَعلی الخصوص علم اللغه‌ده اعاظم ائمه‌دن معدود ايدی .

لغتده مشهور اولان (كتاب المجملی) علوّ منزلتنه ، برهان اولان مؤلفاتندندر . هله ادبيات عربيه‌ده اومرتبه حسن افاده وَحسن تصوير

اربابندن ایدیکه مشهور مقامات صاحبی حریری (مقامهٔ طیبیه) سنده مشار الیهك مخصوصاتندن اولان مسلك ادبه متابعت ایلدیگی شرف مخصوص بیلمشدر .

اعلام لغویه‌دن اولان مشار الیهم آراسنده نجوم زاهره‌گبی التماع ایدن ابن‌الانباری نك دقایق لسانیه‌ده همت مدققانه‌سی دخی مدنیت عربیه‌یه مدار شرف اولان آثار مشکوره‌دندر .

یادگار اخلاف اولان تصانیف عدیده‌سی ایچنده (کتاب زاهری) وَقرق بشبیك ورقه‌دن عبارت اولان (غریب‌الحدیثی) انفس وَاشهر آثارندندر.

ابومنصور الازهری‌نك موضوعات لغویه وَشواهد استعمالده‌کی تدقیقاتی دخی عالم اسلامیت ایچون مدار افتخار اولان آثار جلیله‌دندر . [١]

علامهٔ مشار الیه بومطالبه وصول ایچون حوالیٔ عراق وبادیه‌لری گشت وگذار وَتفحصات عمیقه‌ده بذل ماحصل اقتدار ایلمش ایدیکه اون‌جلددن بیوك اولان (کتاب‌التهذیب) عنوانلی لغت کتابی بوتفحص واحاطه‌سنه اك پارلاق شواهددندر .

ابومنصور، مشهور عالم نحوی نفطویه‌دن اخذ وروایت وَاعاظم علمای لسانیه‌دن زجاج وَابن سراج وَابن الانباری ایله ملاقات ایتمش ایدی .

اسماعیل بن احمد الجوهریکه دردنجی عصر هجری اعاظم علماسندندر، فارابده گهواره زیب وجود اوله‌رق ایرانی، الجزیره‌یی ، سوریه قطعه‌سنی، مصری سیاحت ایلدکدن‌صکره خراسانه عودت ایله نیسابورده اختیار اقامت ایلمش وَاومشهور و معتبر اکابر اولان (صحاح اللغه) سنی تألیف ونشر ایتمشدر .

[١] امام مشار الیهك لغتدن [الفاظ‌الاشباه والنظائر] نامنده‌کی تألیف جلیلی تاریخ تدوینندن ٧٦٢ سنه صکره برنجی دفعه اوله‌رق مطبعهٔ ابوالضیاده طبع ایدلمکله عالم اسلامیت اویله بر اثرگزیده یکیدن مالك اولمشدر . لمؤلفه

دردنجی عصر هجری اواسطنه‌دك معمر اولان ائمهٔ لغویه‌دن ابن‌الرضی الصاغانی ایله مشاهیر علمادن ابوعلی القالی تدقیقات لسانیه‌ده اسلاف کراملری درجه‌سنده باعث من‌وابتهال اولان اعاظمدن ایدیلر . ابو علی القالی اصلا دیار بکرلی وجدّی سلمان مولی عبدالملك بن مروان امویدر .

ابن درید وَابن انباری وَنفطویه گبی مشاهیر اساتذه‌دن اخذ علوم ایلمش وَکندندن دخی ابوبکر الزبیدی الاندلسی تعلم ایتمشدر .

مشار الیهك لغتده حروف معجمه اوزرینه مرتب اوله‌رق (کتاب الامالی) وَ (کتاب البارعی) واردرکه آلتی یدی بیك صحیفهٔ عظیمه‌دن عبارتدر . ناصر عبدالرحمن زماننده اندلسه عزیمت وَاوراده توطن ایله اوچیوز اللی آلتی سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلمشدر . قرطبه‌ده مدفوندر .

بری دردنجی عصر هجری اواخرینه ، دیگری بشنجی عصر هجری اوائلنه مصادف اولان ابوالعباس اسماعیل بن ابی الحسن عباد بن العباس الطالقانی یعنی مشهور ابن عباد ایله ابو منصور عبدالملك بن محمد اسماعیل النیسابوری ثعالبی، لغت عربیه‌نك تدقیقات عمیقه‌سنده ابراز همت ایلیان افاخر علمادندر .

مشار الیه ابن عباد مؤیدالدوله ابو منصور بویه‌نك وزیری اولدیغی حالده تدقیق موضوعات لغتله اشتغالدن گیرو قالمیه‌رق یدی بیوك جلد اوزرینه مرتب وَ (محیط) اسمنده برلغت کتابی تألیف وَنشر ایلمشدر . شوقدر وارکه احاطهٔ شواهدده اسلافی درجه‌سنه واصل اوله‌مامش اولدیغی وَلغت کتابلرنده اڭ زیاده شایان اعتنا اولان شی ایسه، شواهد استعمال ایرادی بولدیغی جهتله کتاب محیطك، امثالی رادّ‌دسنده قیمتدار اولمدیغنی روایت ایدرلر. حتی فصاحتی مخل اولان (تشادق) و (تقعر) گبی، کلمات وحشیه استعمالی گبی نقایص ادبیه ایله‌ده معترض علیهدر .

ثعالبی‌یه گلنجه : موقع آرای استفاده اولان مشهور (فقه‌اللغه) سی

مشار الیهك تتبعات لغویه‌دهکی احاطه‌سنی مصوّر اولق‌اوزره اڭ پارلاق آثار جلیله‌دن وَسحر البلاغه. سر البلاغه وَ (یتیمة الدهر فی محاسن اهل العصر) گبی مؤلفات جلیله‌سی دخی علوّ همت وَجلالت قدر وشانه دال اولان تصنیفات عالیه‌دندر.

علامهٔ مشار الیهك علوّ قدر ومنزلتنی مصوّر اولان عبارهٔ آتیه‌که بعض محققین علمانك حق مشار الیهده ستایش‌پرورانه ایراد ایلدکلری مقاله‌دن مأخوذدر، عیناً نقل ایتمگی مناسب گوردك:

« وهو حافظ نیسابور، وزبدة الاحقاب والدهور، لم تر العیون مثله، ولاانکر الاعیان فضله، ولایخفی ان الثعالبی کان من اشهر ائمة العربیه، بارعاً فی سائر الفنون، کثیر الاطلاع، غزیر المادة، شاعراً، ناثراً، فصیحاً، ادیباً، رقیق العبارة، دقیق المعانی، کثیر النادرة، وافر الفاکهة. »

مشار الیهك تصانیف مشروحه‌سندن اڭ بیوگی اولان مذکور (یتیمة الدهر فی محاسن اهل العصر) تألیفنی شعرای مشهوره‌دن (ابن قلاقسی) منظومهٔ آتیه ایله تقریض ایلمشدر:

ابیات اشعار الیتیمه ابکار افکار قدیمه
ماتوا وعاشت بعدهم فلذاك سمیت الیتیمه

عالمده بومرتبه فضل وعرفان صاحبی وَمعاصرین وَاخلافك مظهر تقدیسی اولان (ثعالبی) نك اسم مذکور ایله وجه تسمیه‌سنی روایت ایلدکلری صردده انسان شو:

« ولقب بالثعالبی لانه کان یصنع الفراء من جلود الثعالب. » یعنی، ثعالبی لقبیله ملقب اولمه‌سی تیلکیلرك دریلرندن کورك صنع واعمال ایلدکلری ایچوندر.

قولنه تصادف ایلدیگی زمان، امام وَعلامهٔ مشار الیهی درجات محبت وحرمتله یاد ایلامك ممکن دگلدر. [۱]

[۱] امام مشار الیهك کرك اسلاف وکرك معاصرینی لسانندن مسموعی اولان ابیات ومنظوماتك اڭ بهتر ورایقلرینی برمجموعه‌ده جمع ایله [احسن ماسمعت] عنوانی ویرمش اولدیغی کتاب گزین بوکبی آثار برگزیدهٔ اسلافی تحری وتشیلی مقصد ایدینان مطبعهٔ ابوالضیا معرفتیله دردست طبع بولندیغی ارباب عرفانه تبشیر اولنور. اولنده

بورایه قدر زیور صحیفهٔ بیـان ایلدیگمز علمای لغت اعصار مذکورده شرقك یتشدیردیگی مشـاهیر اعلام اسلامیه‌دندر . کذلك غربده تدقیقات لغویه‌ایله اشتغال‌ایتمش وَعلوم لسانیه‌یه خدمت ایلمش برچوق علما گلمشدر .

علمای مشار الیهمك الك مشهورلری ابوبکر الزبیدی ایله علی بن مجاهدك اوان حکومتنده یتیشان اندلس علماسندن دانیه‌لی ابن سیده‌در .

ابن سـیده امام خلیلك (کتاب العیـنی) ترتیبی وجهـله مشهور (کتاب المحی) نی تألیف وَ تصریف کلمات وَکیفیت اشتقاقدن دخی بحثله یگرمی آلتی بیوك جلده ابلاغ ایله نشر ایلمشدرکه، اثر مذکور فوق‌العاده آثار نفیسه‌دن بر کتابدر .

تونسده دولت حفصیه ملوکندن مستنصرك حاجبی محمد بن ابی الحسین نام ادیب دخی کتاب مذکوری تلخیص ایله صحاح جوهری‌یه توأم ایتمش ایدی .

بشیوز سنهٔ هجریه‌سی حدودینه قدر معمر اولان ابو ذکریای تبریزی که خطیب تبریزی ایله معروفدر، طبقات لغویونه شرف ویرن دهاتدن اولمغله ائمهٔ مشار الیهم عدادنده بالخاصه ذکره شایاندر .

مؤلفاتندن الك مشهورلری حماسه، متنبی وَ معلقات شرحلریله درت جلد اوزرینـه مرتب اولان (اعراب القرأن) کتابی وَعروض وقوافی‌یه دائر اولان (الکافی) عنـوانلی اثریدر . مؤرخ مشهور خطیب بغـدادی ایله ائمهٔ لسانیه‌دن ابن جوالیقی، مشار الیهدن روایت ایله معروفدرلر .

اشبو غرب وشرق ائمه وعلمای لغویه‌سندن‌صکره بری هجرتك آلتنجی عصری اواسطنه، دیگری سکزنجی عصری اوائلنـه مصادف اولان شرقك ایکی بیوك علامه‌سـنی آیروجه یاد ایلمك اقتضا ایدر . مرادمز صاحب الکشاف، ابوالقاسم محمد الزمخشری، ایله مجدالدّین ابوطاهر محمد بن یعقوب فیروز آبادی‌درکه غرب وَ شرقده فوق‌العـاده شهرتیاب فضیلت ایکی داهیهٔ معرفتدر .

علامه زمخشری (مبحث مخصوصنده بیان اولنه‌جغی وجهله) علم تفسیرده اقصای درجات بلاغتی احراز ایتمش نوادر عرفاندن اولدیغی گبی نحو ولغتده دخی احاطهٔ کامله اربابندن اولمغله عرب وفارسی اسانلرنده اوچ مکمل لغت کتابی ترتیب ومعانیٔ مجازیه‌ده مستعمل نه قدر الفاظ وار ایسه عمومنی حاوی اولمق اوزره مشهور (اساس البلاغه) یی تألیف ونشر ایتمشدر .

مجدالدین فیروز آبادی‌یه گلنجه مشار الیه هرنه‌قدر معارف اسلامیه‌نك انحطاط زمانلرینه مصادف اولمش ایسه‌ده بیوك برطاقم مأخذلره مالك اولدیغندن لسان عربك کافهٔ دقایق لغویه‌سنی جامع برتألیف میدانه گتیرمشدر. تألیف مذکور آلتمش بیوك جلددن عبارت اولدیغی مرویدر . موجود ومتداول اولان قاموس، اوقاموس محیطك آنجق اوتوزده برقسمیدر .

مشار الیهك قرقدن زیاده تألیفات مفیده‌سی اولدیغی روایت ایدیلور ایسه‌ده تأسف اولنورکه اکثریسنه مالك دگلز .

سکزنجی عصر هجری اوائلنه قدر معمر اولان شمس الدین محمد بن العز بن المکرم الانصاری دخی لسان عربك دقایقنه وشواهد استعمالاتنه وقوف واحاطه ایله اشتهار ایدن علمادندر . علم لغتده مشهور (لسان العرب) مشار الیهك تدقیقات لسانیه‌ده‌کی تعمق وفضیلتنه دلالت ایلیان آثار جلیله‌دندر.

بوگونکی تقسیمات علوم نقطه‌سندن باقیلیرسه‌ده برکتاب ویا بعض آثار فقهیه وادبیه وحکمیه وسائره‌ده وارد اولان اسما وافعال ومصادر وصفاتك ایضاح معنالرینی تضمن ایدن مؤلفاتی علم لغتك برنجی قسمی عدادنده صایمق لازم گلورسه بونلردن ابو المنصور الازهری‌نك (غریب الفاظ الفقها) سی. مطرزینك (فقه اللغه) سی، راغب الاصفهانینك (مفرداتی)، ابو عبیدة النحوینك معانی القرآن ومجازی القرآن وغریب القرآن وغریب الحدیثی، مشهور امام سیوطینك (غریب القرآنی) ایله تعریفات فقهی گبی اثر مشهورلرینی ذکر ایله اکتفا ایدرز .

(علم اللغه) نك دیگر اقسامنه یعنی موضوعات مخصوصه‌یه عائد جعرافیا، تاریخ، تراجم احوال رجال مالل وَسائره‌یه دائر اولان مؤلفات دخی عد واحصا دائره‌سندن خارج دینله‌جك راده‌ده‌در.

آنلردن وَمشاهیر مؤلفین عظامنك بعضیلرندن بوكتابمزك تقسیمات عمومیه‌سنه گوره تاریخ فصلنده بحث ایلیه‌جگز.

اعصار اخیره‌ده معارف بشریه‌نك كافه‌سنی محیط اولمق اوزره (آنسیقلوپدی) نامیله میدانه گتیریلان (دائرة المعارف) لرگبی مؤلفات اسلامیه آره‌سنده برتألیف محیط آرامق صحیح دگلدر. شوقدر واركه بعض علوم وفنونك اصطلاحاتنه منحصر اولمق اوزر، ابو البقاء الحسینی الكفوی الحنفی‌نك (كلیات) كتابنی وَسید شریفك مشهور تعریفاتنی [١] شو صره‌ده تعداد ایده‌بیلورسه‌كده بعض معاصرینك ظنی گبی اونوع تألیفاته (دائرة المعارف) نامی ویرلمك موافق حقیقت اولمدقدن بشقه ملت اسلامیه ایچون عن جهلٍ وَیا عن قصدٍ براهانت عظیمه عد اولنور.

فی الحقیقه اقسام علوم وفنون وَادبیاته عائد مؤلفات لغویه وَسائره بریره جمع اولنور، وَآیروجه كتابی اولمیانلر دخی یكیدن ترتیب ایدیلورسه معارف اسلامیه‌یی محیط اولمق اوزره بر (دائرة المعارف) میدانه گتیرمك آساندر. زیرا همان قسم كلیسی مرتب دیمكدر. آیروجه یاپیله‌جق برشی وار ایسه اونوع مؤلفاتی برآره‌یه گتیرمكدن عبارت قالیر. لكن ترقیات عصریه نتائجندن اولان محصولات افكار بشری جامع وَآیروجه بر دائرة المعارفه اولان احتیاجمز ینه باقیدر.

[١] كتاب مذكور ابو الضیا توفیق بك برادرمك تشویقی اوزرینه طرف عاجزانه‌مدن حرفیاً ترجمه اولندرق ایضاحات وعلاوات لازمه ایله توشیح اولنمش وایلروده تمثیلی مقرر بولنمشدر. لمؤلفه

فصل رابع

مندرجات : (مبحث) ادبيات ــ (شعر) شعرای مشهوره : جاهليت شعراسی ــ مشاهير شعرای اسلاميه ــ (نثر) ــ مشاهير بلغا وكتاب ــ مؤلفين ادبا ــ حكايه وامثال .

مبحث

ادبيات وشعر

۱

ادبيات تعبيری ، اركان وشرائطنی جامع اولان منظوم ، منثور كافهٔ آثاره اطلاق اولنديغی گبی اوآثاردن استنباط ايديلان اصول وقواعد معرفته دخی ادبيات دينور .

بزی محاوراتمزه مشابه اولان يعنی ، وزن وقافيه شرائطنه تابع اولميان نثر ايله ديگری شرائط مجموعه يه تابع اولان شعردن هانگيسنك دها اوّل وجوده گلديگی حقنده فلاسفهٔ علما من القديم بحثلرده بولنمشدر .

تاريخ ادبيات كه عايت ناطقه‌يی مصور اولان آثارعرفان وذكايی تفحص وتدقيق ايلر ، نفس ناطقه‌نك لمعهٔ فطرته كشاده اولان ايلك غنجه‌سی شعر اولديغنی قيد وارائه ايدر .

اشته بوترتيب طبيعی‌يه رعايتاً بزده اوّلا شعردن بحث ايليه‌جگز :

شعر ، صنايع وحرفت وعلوم وفنون گبی نفس ناطقه‌نك خارجاً وسائط ظهور وتجليسندن بريدر .

علوم وفنون طوغريدن طوغری‌یه قوای ذهنیه‌یه، بدایع نفیسه ایله شعر حس وخیاله عائددر .

اشیایه روح وعلویت ویره‌رك مائل انطفا اولان حسیات عادیه‌یی حیات وحماست ایله جانلاندیرن نفحهٔ شعردر . شعر، او سرّ الٓهی‌یی حائز بر. قوّتدرکه نباتك تزهّری، اجرامك شعشعهٔ احتشامی، شفقك ضیای ابتسامی، غروبك ناصیهٔ حزن آلودی آنکله اظهار کمال ایدر .

صحراره، مشجره‌لره، کائناته، هرشیئه اسراری حاکی اولان اوسکوت عمیقی، اواصوات لطیفه‌یی بخش ایدن شعردر .

اوقوّهٔ فیّاضانه‌درکه وجد وجذبات ایله فضاده موجه خیز اولان تصورات وافکاره جلوه‌گاهلر، صفحهٔ انعطافلر خلق ایدر؛ مراقبات روحه ملاء اعلی‌دن خطاب ایلر؛ حواس ومشاعره علّییندن نور سرپر؛ انفعالات نفسانیه‌نك، رقت معصومانه‌نك، غرام عاشقانه‌نك الڭ نازك، الڭ لطیف لسانی شعر، سودای انتقام ایله سائقهٔ کین وغضبك الڭ دهشتلی، الڭ آتشبار لسانی ینه شعردر .

والحاصل شعر، اونفحهٔ معنویه، روح بشرده‌کی الهاماتك وَالڭ محتشم تخیّلاتك انعطاف تعین پذیری، الڭ لطیف اصوات قلبیه وَترنّمات وجدانیه‌نك خارجاً عکس طنین فزاسیدر .

شعر، هردور وعصرده، هرزمانده وَهرملتده حد کماله وصول استعدا. دینی حائز وَماهیةً لایتغیردر. نته‌کیم ابن قتیبه (کتاب الشعر والشعرا) سنده بومبحثه دائر عبارهٔ آتیه‌یی درج ایلمشدر :

« ولم یقصرالله الشعر والعلم والبلاغة علی زمن دون زمن ولا خص به قوماً دون قوم. بل جعل ذلك مشترکاً مقسوماً بین عباده وجعل کل قدیم حدیثاً فی عصره . . . . »

اومیروس، طرفه، عنتر، جریر، فرزدق، اخطل منظومه‌لرنده عصرلرینك بعض معلوماتنی دخی جمع واحاطه ایلمش اولسونلر . او معلومات رونقی

محافظه ایده‌مدیگی حالده شعرلری الآن او شعله، او احتشام، او علویتله پارلامقده‌در .

صدر اسلام ایله اواسط مدنیت اسلامیه وَقرون اخیره‌ده شعر ایله علومك خط حرکتلری تفریق اولندیغی جهتله شعر، برطلیعه خدمتنی گورور: طبیعتده‌کی سرائری، حادثات مکنونه‌یی مفکّره‌یه کشف ایله نظر عبرت وانتباهه ایثار ایدر؛ کمالات انسانیه‌یه تسریع وَترقی یوللرینی ارائه ایلر. وَچوق دفعه دخی مکاشفاتی ایله اڭ بیوك، اڭ مهم اختراعات وکشفیات تجربیه‌یه اساس اولور .

بوڭا مبنی درکه شاعر فضا ایچنده طنین انداز اولان بروجود آسمانی‌یه بڭزر: معنویات و مادیاتڭ کافه‌سندن متأثر اولور؛ لطافت وَگوزللگی ایله روحی جذب ایدن وَیاقلبه نفوذ ایلیان اشیایه خاصهٔ انعکاس ویرن شاعردر.

شوراسی شایان اخطاردرکه دهاء شاعرانه‌یی وجوده گتورن جودت خیال وَاتساع قریحه، طبیعت وحقیقتڭ ــ هرنظره کشاده اولمیان سرائریله ــ ترجمانی‌در . اویله اولمسه افکاری مجلوب نفاستی. حسیّاتی مفتون علویتی ایلیان شعر، بالعکس عادیاته انقلاب ایلر؛ اوزمان ایسه ذوق سلیم ایچون آندن منفور برشی اوله‌ماز .

امدی شعر: کلامی وزن وَقافیه اوزره نظم ایلمکدن عبارتدر. دیبانلر مأخذ اشتقاقڭ دلالتندن قطع نظر اولنسه بیله ــ حقیقت وَنفس الامره نظراً برحدّ صحیح ایراد ایتمامشلردر .

شعرده اصل اولان وزن وقافیه اولمامليدر . شوقدر وارکه او شرائط نظم، یعنی او سایه‌ده حاصل اولان آهنك لطیف، وجد شاعرانه ایله خیال مراقبانه‌یی اداره وَسامعه‌یه موسیقار ایله امتزاج ایتمش برطرز طربناکه ــ روحه اڭ زیاده نفوذ ایدن اودرــ آنی عرض ایلر .

برملتڭ مابه‌الامتیازی اولان خصائصی، شعرنده بردرین ایز وَبیوك

براثر براقیر . هندك شعری افكار فلسفه‌سی گبی حلاوتسز و مطنب و مظلم و یونانك بالعكس لطیف ایمش .

روماليلرك شعری یونانیلردن مقتبس اولدیغنه گوره لطافت و علویته مالك اولمق لازم ایدیسه‌ده طار بر یولدن كچورلدیگی ایچون نه اومرتبه لطیف، نه‌ده نفاست و علویتی حائز ایمش .

صدد بیاننده اولدیغمز قوم نجیب عرب شعرینه كلنجه : اك یوكسك طبقه‌ده بولنان شعرلردن بری اولدیغی گوریلور .

عصر سعادتدن اوّل سویلنمش اولان اشعارك بعضیسی حسن طبیعتی مصوّردر . اقوام قدیمه اشعارینه یقین اولانلرده ایسه بردرجه‌یه قدر صلابت حسیات گوریلیور ایسه‌ده، تصوّر وخیال آز بولنور. نته‌كیم (لسان عرب) مبحثنده ابن قتیبه‌دن نقل ایلدیگمز عباره بوكا شاهد اولدیغی گبی بنه مشار الیهك « فمن قدیم الشعر قول درید او دوید بنی نهد القضاعی » تعریفیله ابیات قدیمه‌دن :

اليوم یبنی لدوید بیته
لو كان للدهر بلی ابلیته

او كان قرنی واحداً كفیته
یارب نهب صالح حویته

ورب عبل خشن لویته

درج ایلدیگی شو بیتلر دخی اوسوزمزك صحتنه دالدر. مع‌هذا وقت جاهلیت اشعاری ، نه تهیجات خونخوارانه‌یه مبتنی و نه هند اشعاری گبی مظلمدر . محاربه وقایعنی تصویر ایدن اشعار دخی مقاتلات وحشیانه‌یی حاكی اولان شیلره مشابه دگلدر .

عرب نظرنده شعرك مقبولیت و اشتهاری ، شعرایه بیوك بر اهمیت ، فوق‌العاده برحیثیت قزاندیرمش ایدی كه شعرا بوسایه‌ده استدكاری زمان

ملتك حسیّات انتقامجویانه‌لرینی تحریك وَآرزو ایلدكاری وقت دخی بر قبیله‌نك شهرت وَیا محجوبیتنی تزیید ایدرلردی .

حتی مشهور اولدیغنه گوره (اعشی) نام شاعرك مدح پیغمبری حقنده نظم قصائد ایلامسی ایچون صنادید قریش طرفندن كندوسنه یوز قدر دوه هدیه اولنمشدر .

بین العرب شعرده‌كی ترقینك درجاسی شوندنده آكلاشیلورکه عصر سعادتدن اوّل برطاقم جمعیات ادبیه عقد اولنه‌رق اوجمعیتلره عربستانك هرطرفندن اعیان قبائل گلور ایدی .

بوجمعیات ادبیه اكثریاری (عكاظ) دنیلان محلده، دیگری (مربد البصره) اسمی ویریلان یرده انعقاد ایلر ایدی‌كه اورالرده تشهیر اولنان قصائددن هانكیسی مقبول وَپسندیدهٔ اعیان اولورسه آلتون حروفله یازیله‌رق كعبه‌یه تعلیق اولنور ایدی .

بنابرین عرب آره‌سنده شعر، عصر سعادتدن اوّل ترقی ایتمكه باشلامش ایدی دینه بیلور .

آتیده درج ایلدیگمز منظومه، معلقات سبع اربابندن طرفه‌نك معلقه‌سندن مأخوذدركه شاعر بومنظومه‌ده حیاته عائد بعض ملاحظات ومطالعات سرد واتیان ایلمش وَ (ربیون) دنیلان فلاسفه‌نك بوملاحظات اوزرینه برشی سویلیه‌میجكاری ظن اولنمشدر :

كريم يروى نفسه في حيوته
ستعلم ان متنا غداً اينا الصدى

ارى قبر نحام بخيل بماله
كقبرى غوىّ في البطالة مفسد

ترى جثوتين من تراب عليهما
صفائح صم من صفيح منضد

ارى الموت يعتام الكرام ويصطفى
عقيلة مال الفاحش المتشدد

ارى العيش كنزاً ناقصاً كل ليلة
وما تنقص الايام والدهر ينفد

لعمرك ان الموت ما اخطأ الفتى
لكا لطول المرخى وثنياه باليد

فما لى ارانى وابن عمى مالكا
متى ادن منه ينأ عنى ويبعد

والحاصل شعر، مدنيت اسلاميّه‌نك عرب امّتى طرفندن اداره اولنديغى عصرلر ايچنده ترقى اوزره كتمش ايسه‌ده بعض جاهليت شعراسيله عصر سعادت وَصدر اوّل شعراسنك اشعارنده كوريلان فصاحت كچيله‌مامش ايدى .

سياسيّون ايله، هيئيوندن وَحتى اطبّادن وَصنوف سائره اربابندن شعره انتساب پيدا ايتمك برضرورت حكمنى آلمش كبى ايدى كه بين الاسلام شعره كوستريلان ميل ورغبت اوزرينه علم كلام، حكميّات، رياضيات نظماً تأليف اولنمش وَ بعض تواريخ وَ منقولات برچوق منظومه‌لرله طولديرلمشدر .

آثار منظومه‌نك حافظه‌يه سهولت انتقاشى ايله اسلوب مخصوصنده‌كى متانتى جهتيله تعلمه خيلى مدارى واردر . بناءً عليه قواعد لسانيّه‌نك نظماً تأليفنده فائده اولديغى منكر دكلسه‌ده علوم سائره‌يى وزن وقافيه دائره‌سنه حصر ايلمكده معنى يوقدر ظن ايدرز .

بوميل عمومى اوزرينه دركه شعر سويلك هرشيدن قولاى دينه‌جك بر راده‌يه كلمش وَاوسببله طائفهٔ نسادن دخى نيچه مشاهير شعرا يتشمش ايدى .

اوروپايه قافيه‌نك عربلردن انتقال ايلديكى مسئله‌سى بوكون ثابت اولمشدر .

شعر عربك ادوار مختلفه‌ده‌كى صورت سير وحركتنى وَمحاسن وخصا - ئصنى كوزلجه تعيين ايتمك ايچون شعراى عربى درت طبقه‌يه تقسيم ايلمك

اقتضا ایدرکه [١] طبقهٔ اولی جاهلیت شعراسندن ، طبقهٔ ثانیه مخضرمیندن یعنی زمان جاهلیت وَزمان اسلامی ادراك ایله اسلامی قبول ایدن شعرادن طبقهٔ ثالثه، مولّدیندن ، طبقهٔ رابعه محدثیندن عبارتدر .

آ ــ طبقهٔ اولی ویا جاهلیت مشاهیر شعراسی

٢

قبائل قدیمهٔ عرب ایچنده ظهور ایدن شعرانك زماناً یکدیکرینه تقدملری قطعیاً معلوم اولمدیغندن آنلری وَ بالخاصه زمان جاهلیته مصادف اولانلری عمومیتله برترتیب مخصوص آلتنده ذکرایتمکه امکان یوقدر .

نته کیم (عمر بن شبه) طبقات شعراسنده بوحقیقته اشارتله دییورکه : « هرقبیله کندینه منسوب اولان شاعرك سائرلرندن اوّل کلدیکنی ادّعا ایلدی . مثلا یمانیه (امرئ القیس) ك، بنواسد (عبید بن ابرص) ك، تغلب (مهلهل) ك، بکر (عمرو بن قمئه) وَ (مرقش اکبر) ك ، ایاد (ابو داود) ك اوّل کلدیکنی دعوا ایدرلر .

مشار الیه عمر بن شبه، قبائل عربدن روایتله میدانه قونیلان اقوال مجرّده‌یی نقل واتیان ایلدکدن صکره بوشعرانك زماناً متقارب اولدقلرینی وَ الك قدیمنك هجرتدن آنجق یوز سنه اوّل کلمش اولمق مأمول ایدوکنی علاوه ایدرکه تاریخ مدنیت عربیه مؤلفی سدیلو ایله لبون کوستاوك تدقیقاتی دخی بوراسنی تأیید ایلر .

اشبو طبقه، فقط زمان جاهلیتده بولنمش وَعصر سعادتی ادراك ایتلامش شعرا ایله هم جاهلیت ، همده عصر سعادتی مدرك اولان شعرایی احاطه ایلرکه بونلرك دخی الك مشهورلری (معلقات سبع) اصحابندن حرث بن

[١] شارح قرافی مسلکنه اتباع اولنمشدر .

حلزة اليشكري، زهير بن ابی سلمی، عمرو بن کلثوم. امرئ القيس. عنترة بن شداد، لبيد بن ربيعه [١] طرفة بن العبد ایله نابغهٔ ذبیانی، مهلهل، شنفرای ازدی. ابوداود، عمرو بن قمئه. اوس بن حجر، ابوقیس بن الاسلت. مرقشی الاکبر، اعشی. امية بن الصلت، تأبط شراً، درید بن الصمت. نضر بن حارث، حطيئهٔ وعقبة بن ابی قیس، ابو زبید، فضالة بن شریك‌در.

بالاده بیان اولندیغی وجهله اعیان قبائل عرب، عکاظ دینیلان موقعده جمعیات ادبیه عقد وتشکیل ایدرلر، واورادە هرشاعر. قوم وقبیله‌سنك محاسن ومفاخرینی حاکی منظومه‌لر ودهات خطبا دخی معالی‌یه عائد خطبه‌لر اوقورلر ایدی.

(معلقات سبع) نامیله مشهور اولان قصائد، ایشته بو جمعیتلرده انشاد اولندقدن صکره بالانتخاب کعبه‌یه تعلیق اولنان مذهبات ایدی‌که (معلقات) نامی دخی بوندن طولایی ویرلمشدر.

شعرای مومی الیهمدن حرث بن حلزه وزهیر بن ابی سلمی وعمرو بن کلثوم، منظومه‌لرنده منسوب اولدقلری قبائلك اوصاف وخصائص فاخره‌لرینی، محاربه‌لرده‌کی مأثر فداکارانه‌لرینی وبعض وقایعی ذکر وحکایه ایلمشلردر.

هزاران قصائد معروضه آره‌سنده اعیان ودهات عربه کندی قصیده‌لرینی بگندیره‌رك کعبه‌یه تعلیق ایتدیرمگه موفق اولان او جاهلیت شاعرلرینك الك بیوك مزیتلری علی العاده سوز سویلرکبی ارتجال وبداهتله قصیده سویلمه‌لرنده‌در.

ایکنجی عصر هجری مشاهیر ادباسندن اولان ابو عمر والشیبانی، ازجمله حرثك قوس شهامته اتکا ایله علی الارتجال نظم وانشا ایلدیکی قصیده‌لره اظهار تعجب ایلدیکی صره‌ده دیورکه: «بو قصیده‌لرك، ارتجالاً سویلندیکی

[١] لبید مخضر میدن یعنی جاهلیت واسلامی ادراك ایله اسلامی قبول ایتمش اولانلر میانده ذکر اولنمق اقتضا ایدرسه‌ده معلقات سبع اربابندن بولندیغی جهتله بالاستثنا بوراده ذکر اولنمشدر.

ایچون بعض نقایصی اولمق شویله طورسون برسنه ظرفنده سویلنمش اولسه بیله ناظمنه ینه مدار شرف اوله‌جق مرتبه‌لرده فصیح و بلیغدر »

مومی الیه حرثك مشهور معلقه‌سی سکسان بربیتدن عبارت اولدیغی حالده بروجه آتی ابتدا ایلر :

آذنتنا ببینها اسماء
رب ثاوٍ یملّ منه الثواء
بعد عهد لنا ببرقة شماء
فادنی دیارها الخلصاء

زهیربن ابی سلمی، معلقه‌سنده هرم بن سنان وَحرث بن عوفی (سیّد) عنوان مفخرتیله یاد ایدرك عبس و ذبیان قبیله‌لری میاننده وسائط صلح وسلمك استکمالنه خدمت ایلدکاری ایچون آنلری مدح وستایش ایلمشدر . واقعا زهیر مذهبه‌سنده صلحه فوق‌العاده اظهار محبت وَحرب علیهنه دخی اعلان نفرت ایلمشدر .

شعرای جاهلیت میاننده طلاقت لسان، فصاحت بیانی، بری سیادت اجتماعیه‌یی، وَدیگری فلاکت عمومیه‌یی منتج اولان او ایکی مهمهٔ بشریه‌ده استعمال ایلیان زهیردر .

صلحك آثار مشکوره‌سیله حربك نتایج الیمه‌سندن بحث ایلرکن افکار ومقاصدینی حکمت سیاسیّه وَمکارم اخلاق گبی زبدة المحاسن وَخلاصة القوانین دیمك اولان اصول معیشت عمومیه اوزرینه بنا ایلمك، وَشعره ملایم اولان خصائص حس وخیالی، خطابته عرض مناسبت ایدن جلائل انفعالات ایله مزج ایدرك ذوق وجدانی ومتخیله‌یی اوقشامق، وَهیئت اجتماعیه‌یی صلاح وتقوایه میل ایتدیرمك ایچون دخی حسیات عمومیه‌یی آثار عبرت وسوائق منفعتله تحریك ایلمك، شعرای جاهلیت ایچنده ینه زهیرك مخصوصاتندن گبیدر .

معلقهٔ مشهوره‌سی قرق اوچ عدد بیتدن عبارتدرکه مطالعه‌له حرب وصلح ومکارم اخلاق حقنده‌کی ملاحظات مخصوصه‌سنی متضمن اولان ابیاتی بروجه آتی درج ایلرز :

امن ام اوفى دمنة لم تكلم
بحومانة الدراج المتثلم

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

يميناً لنعم السيدان وجدتما
على كل حال من سحيل ومبرم

تداركتما عبساً وذبيان بعدما
تفانوا ودقوا بينهم عطر منشم

فاصبحتما منها على خير موطن
بعيدين فيها من عقوق ومأثم

فلا تكتمن الله ما في صدوركم
ليخفى ومهما يكتم الله يعلم

يؤخر فيوضع في كتاب فيدخر
ليوم الحساب او يعجل فينقم

وما الحرب الا ما علمتم وذقتم
وما هو عنها بالحديث المرجم

متى تبعثوها تبعثوها ذميمة
وتضرى اذا ضريتموها فتضرم

فتنتج لكم غلمان اشأم كلهم
كاحمر عاد ثم ترضع فتفطم

واعلم ما فی الیوم والامس قبله
ولکننی عن علم ما فی غد عم

رأیت المنایا خبط عشواء من تصب
تمته ومن تخطی یعمر فیهرم

ومن لا یصانع فی امور کثیرة
یضرس بانیاب ویوطأ بمنسم

ومن یك ذا فضل فیبخل بفضله
علی قومه یستغنی عنه ویذمم

ومن یوف لا یذمم ومن یهد قلبه
الی مطمئن البر لا یتجمجم

ومن هاب اسباب المنایا ینلنه
وان یرق اسباب السماء بسلم

ومن یجعل المعروف فی غیر اهله
یکن حمده ذما علیه و یندم

ومن یغترب یحسب عدواً صدیقه
ومن لا یکرم نفسه لا یکرم

لسان الفتی نصف و نصف فؤاده
فلم یبق الا صورة اللحم والدم

وان سفاه الشیخ لا حلم بعده
وان الفتی بعد السفاهة یحلم

شعرای مومی الیهمدن عمرو بن کلثوم تغلبی یه گلنجه: معلقه‌سنده عمومیتله تغلبیلرك محاربه‌ده‌کی شجاعت واقتحاملرینی ومجد و شرف ذاتیلرینی واصالت نسب وحسبلرینی بیان وتعداد ایله تفاخر ایتمشدر .

اشبو معلقه‌سی یوز بیتدن عبارت اولدیغی حالده وجه آتی اوزره ابتداء ایدر :

الاهبی بصحنك فاصبحينا
ولا تبق خمور الاندرينا

مشعشعةً كان الحصّ فيها
اذا ما الماء خالطها سخينا

شعرای جاهلیتدن بو اوچ شاعرك حسن افاده وَحسن تصویرلری بلغای عرب نزدنده مسلم اولدیغی حالده سلامت اختراع وَ جیادت خیالجه طرفة بن العبدی، عنتره وَ لبیدی وَامرئ القیسی آنلره ترجیح وتقدیم ایدرلر.

بوشعرانك بعض ابیات منتخبه‌سی قواعد ادبیه‌ده مستشهداتدن معدود اولدیغی حالده ابن قتیبه‌نك مسلکنی سند گوسترەرك شو برقاچ سطری یازمقلغمزه مساعده اولنسون :

شعر، دینلان شی مادامکه زمان ایله مکان ایله محدود دگلدر، مادامکه برقوم وَملته منحصر اولمق قانون الٰهی‌یه مخالفدر، اوحالده معلقات مجوث عنهانك صورت بیان وَ فصاحت ادالرینه قارشیه‌رق بلاغت مؤدّا وَ حسن تصور وَجودت خیالجه، آنلردن صکره گلان شعرای اسلامیّه‌نك اشعاری دها پارلاق، دها رنگین وَدها زیاده ملایم حسن طبیعتدر دیمکه جسارت ایلرز.

ینه بوجسارتمزه مبنی‌درکه جاهلیت شعراسندن بعضلرینك اشعاری تصحیح لغت وَتبیین قواعد لسان ایچون نمونه اتخاذینه شایان گورلمك طبیعی ایسه‌ده بلاغت مؤدّاجه وَتعبیر احسنیله مزایات افکار وحسیّاتجه مثال اتخاذینه ناملایم عد اولنمق اقتضا ایدر .

شعرای جاهلیتك سرافرازی اولان امرئ القیس، میلادك بشبوزنجی سنه‌سنده، یعنی سعادتمآب افندمزدن سکسان سنه اوّل دنیایه گلمش وَ بنی اسد ملکی اولان پدری دها گنج ایکن خانه‌سندن طرد ایتمشدر .

امرئ القیس اشقیا زمره‌سنه التحاق وَسرسری یشامغه مجبور اولەرق او ملکزاده وحشتزار جاهلیتك بوجهتله‌ده سرآمدانندن اولمش ایدی .

بنی اسد ملکی حجر بن عمرو الکندی‌که مألوف ظلم واعتساف اولان رؤسادندر ، جزای مایلیقی اوله‌رق قبیله‌سی طرفندن اعدام اولنمش ایدی . وقتاکه بوخبر (امرئ القیس) ه واصل اولدی ، باعثهٔ حمیّت ایله اخذ ثاره قیام و بر خیلی زمانلر عشایر ایچنده گشت وگذار ایلمش والک صکره ایمپراطور ژوستنیانه دخی مراجعته سوق اولنمش ایدی‌که بر روایته گوره مسموماً وفات ایده‌رك آنقره‌ده دفن اولنمشدر .

امرئ‌القیسك مذهبه‌سی یتمش سکز بیتدن عبارتدرکه مطالعه ایله الڭ گوزل ابیاتندن برقاچنی آتی‌یه نقل ایلدك :

قفانبك من ذکری حبیب ومنزل
بسقط اللوی بین‌الدخول فحومل

. . . .
. . . .

. . . .
. . . .

اذا قامتا تضوع المسك منهما
نسیم الصبا جائت بریّا القرنفل

اذا ماالثریّا فی‌السماء تعرضت
تعرّض اثناء الوشاح المفصل

تضئ الظلام بالعشاء کانها
منارة ممسی راهب متبتل

ولیل کموج البحر ارخی سدوله
علیّ بانواع الهموم لیبتلی

الاایها اللیل الطویل الا انجلی
بصبح وما الاصباح منك بامثل

فیالك من لیل کان نجومه
بامراس کتان الی صم جندل

اصاح ترى برقاً اريك وميضهُ
كلمع اليدين فى حبىّ مكلل

كان مكاكى الجواء غديةً
صبحن سلافاً من رحيق مفلفل

بو شعرا ايچنده الڭ بدبخت طرفه‌در. ملك الملوك عرب اولان عمرو بن هند، طرفه‌يى اوّلا مظهر لطف والتفاتى ايلمش ايكن مؤخراً غضبناك اوله‌رق او بيچاره شاعرى همان يگرمى ياشنده ايكن حيّاً دفن ايتمك گبى الڭ فاجعهٔ الڭ جانخراش بر عقوبت وحشيّه‌يه دوچار ايلمشدر.

طرفه‌نڭ معلقه‌سندن بر پارچه‌سنى يوقارى‌يه درج ايلمش ايدك، تصوّر وافكارينڭ درجهٔ عمق واتساعى آندن معلوم اولور. معلقه‌سى ديگرلرندن دها اوزون اولديغى حالده وجه آتى اوزره ابتدا ايلر:

لخولة اطلال ببرقة ثهمد
تلوح كباقى الوشم فى ظاهر اليد

وقوفاً بها صحبي عليّ مطيهم
يقولون لا تهلك اسى وتجلد

عنتر و لبيد كلنجه بو ايكى شاعر دخى معلقه‌لرينى دلپذير ورنگين بعض تشبيهات واستعاراتله تزيين ايتمشلردر.

عنترڭ معلقه‌سى اكثريتله خصائل قهرمانانه وجود وسخا مكارمنى تصوير وحكايه‌دن عبارتدركه صورت آتيه اوزره باشلار:

هل غادر الشعراء من متردم
ام هل عرفت الدار بعد توهم

يا دار عبلة بالجواء تكلمى
وعمى صباحاً دار عبلة واسلمى

فوقفت فيها ناقتى فكأنها
فدن لاقضى حاجة المتلوم

فتوحات مرویه‌سیله وشاعر بهادر عنوانیله اشتهار ایلیان عنترك وقایع غریبه‌سی عربستانده فوق‌العاده شهرتیاب اولان بر حکایه تشکیل ایدرکه اوتوز درت جلددن عبارتدر .

حکایه‌نك محتویاتی عنترك سیاحات وفتوحاتنی بلیغانه حاکی اولدیغندن ادبیات عربیه‌جه مدار تمرین عداولنور .

بوحکایه اصمعی‌نك محصول قلمی اولمق اوزره روایت اولنیور . فقط منظومز اولان نسخه‌سی سلسلهٔ وقایعجه عدم انتظامندن طولایی اصمعینك اثر ترتیبی اولدیغنی اعتقاده مانع اولدیغی کبی صورت بیانی دخی مشارالیهك ادبیات عربیه‌ده‌کی فضیلت مشهوره‌سیله متناسب اولمیه‌جق صورتده بولندیغنی روایت ایدرلر .

والحاصل وقایع غریبه وفتوحات عظیمهٔ عنتری متضمن اولان بوحکایه، عربستانده نهایت درجه‌ده اشتهار ایلیه‌رك ارباب مطالعه‌دن بعضیلری اوقهرمان عربه دائر نه‌یازلمش ایسه جمله‌سنی صحیح اعتقاد ایلدکلرینه وانکار ایدنلره قارشی اعلان حرب درجه‌سنده شدت خصومت گوستردکلرینه مبنی اوقسم ارباب مطالعه‌یه عربستانجه (عنتری) نامی ویرلمکده ایمش وبونك الك بیوك صحنه‌سی دخی موصلده گوریلور ایمش !

شعرای مذکوره‌نك زمان جاهلیته مصادف اولانلرندن نابغهٔ ذبیانی ومهلهل واوس بن حجر ومرقشی الاکبر ومرقشی الاصغر قوم عربك الك بارع ، الك پارلاق شاعرلرندندر .

بوشعرا میانده نابغهٔ ذبیانی اشراف‌قومدن یتیشان‌شعرانك افصحی وطبقهٔ اولی اربابنك اقدمی اولدیغی جهتله بالخاصه ذکره شایان اولان دهاتندر .

عمر بن الخطاب (رضی‌الله عنه) اعیان قومه خطاباً :

« خلقك الك فصیح و بلیغ شاعری کیمدر؟ » دیه سؤال ایتدیلر. اعیان:

« ذات خلافتمآبلری دهاایو بیلورلر . » یولنده عرض جواب ایلدکلرنده جناب فاروق :

الا سايمان اذ قال الا له له
قم فى البرية فاصددها عن الفند

وخبر الجن انى قد اذنت لهم
يبنون تدمر بالصفاح والعمد

قطعه‌سنی نظم ایدن کیم اولسه‌گرك ؟ » بیوردیلر . اعیان قوم : نابغه‌در دیدیلر . ینه‌مشار الیه :

حلفت فلم اترك لنفسك ريبة
وليس وراء الله للمرء مذهب

لئن كنت قد بلغت عن خيانة
لمبلغك الواشى اغش واكذب

ولست بمستبق اخاً لا تلمه
على شعث اى الرجال المهذب

منظومه‌سنی انشا ایدن کیمدر ؟ » دیه سؤال ایتدیلر. اعیان قوم کذلك، نابغه‌در دیدیلر .

جناب فاروق اعظم‌دخی: « او یله ایسه عربك الڭ فصیح و بلیغ شاعری نابغه‌در » بیوردی .

عصر سعادتی مدرك اولان شعرای جاهلیتدن اعشی وَابو قیس بن الاسلت وَدرید بن الصمه وَنضر بن حارث وَ ابو زبید وَفضالة بن شریك وَحطیئه وَعقبة ابن بی قیس‌دخی الڭ برنجی صردده طوران مشاهیر شعرادندر.

اعشی لقبیله معروف اولان شعرا بش ذاتدرکه فحول جاهلیتدن اولان (اعشی) ابو بصیر کنیه‌سنی حائزدر .

بوفضالك ابتدالرنده ذکر ایتدیگمز وجهله شاعر مرقوم جناب پیغمبر (صلعم) افندمزه دخالت ایله نائل فیض وسعادت اولمغی عزم وجزم ایتمش وحتی برده قصیده نظم ایلمش ایدی‌که بروجه آتی ابتدا ایلر :

الم تكتحل عيناك ليلة ارمدا
وعادك ماعاد السليم المسهدا

صنادید قریش (اعشی) نك بو عزم و جزمنی استخبار ایلدکارنده یولنی ترصد ایدرك شاعری اونیت مشکورەدن انصراف ایتدیرمگه مسارعت ایلشلر وَ مقصدلرینه یوز دوه هدیەسیله وَ بعض تشویقات سفیهانه ایله موفق اولمشلر ایدی . زیرا صنادید قریش پك اعلا تقدیر ایدرلر ایدی‌که (اعشی) نك حضرت محمّده (صلعم) التجاسی وَ بالخصوص مدحیهٔ بلیغانه‌سی بتون اعیان و اوساطه تأثیر ایلیەرك اوحالده ایسه حصول امنیەلرینه سد چکلمش اولور ایدی .

غرائب عبرت آمیزدندرکه (اعشی) نك اونیت مشکورەدن انصرافنی الڭ زیاده تشویق ایدن شی . کندوسنه اهدا اولنان فقط یوز دوه دگل ایدی . حال جاهلیتڭ شرب خمره مساعد اولمسی دخی خیلو یاردم ایلمش ایدی. حتی اوطور تغیرناپذیری نتیجه‌سی اولەرق قبری برطاقم خلقڭ مصطبهٔ عیش وسفاهتی اوله گلمشدر .

ابوقیس بن الاسلت‌که اسمی عامردر، دهات وَ قهرمان عربدن بر شاعر ایدی .

منسوب اولدیغی قبیلەیه اعانه ایتمك اوزره آیلرله محاربه ایتدکدن صکره شکل وسیماسنه شحب کلی گلەرك خانەسنه عودت ایلدیگی وَمصافحه ایچون النی زوجه‌سی کبشة بنت حمزەیه اوزاتدیغی وقت کندوسنی طانیەمدیغندن مرقومه مصافحەدن امتناع ایتمش وَهرنەقدر (بن ابوقیس ابن اسلتم) دیمش ایسەده بوتأمینات زوجه‌سی نظرنده مفید اولەمدیغی ایچون شاعر، منظومهٔ آتیەیی نظم وانشاد ایلمش ایدی :

قالت ولم تقصد لقول الخنا
مهلا فقد ابلغت اسماعی

استنکرت او ناله شاحبا
والحرب غول ذات اوجاع

من يذق الحرب يجد طعمها
مرّاً وتتركه بجعجاع

لا نألم القتل ونجزي به الـ
اعداء كيل الصاع بالصاع

جاهليت شاعری، اتساع قريحه وحسن تصوّر گبی طبیعت شاعرانه‌نك ارکان مهمه‌سندن اولان مزایای امثالنه فائق دینه‌جك درجه‌ده حائز ایدی‌که بیت آتی اکا الك بر دلیل اوله بیلیر.

وقد لاح فی الصبح الثریا لمن ارى
کعنقود ملاحية حين نورا

عربك انظار سما جویانه‌لرینه دائما غریب برتأثیر ایله چارپان (ثریا) (اولکر) یلدیزینه دائر امریءالقیس گبی، زبیرالاسدی گبی الك مشهور شعرا طرفندن سویلنیلان بیتلردن ـ عربك ذوق مخصوص ادبیلرینه گوره ـ ابو قیسك او بیتی فائقدر. امریءالقیسك بیتی شودر:

اذا ما الثريا فی السماء تعرضت
تعرض اثناء الوشاح المفصل

زبیرك بیتی دخی شودر:

وقد لاح فی الغور الثريا كأنها
به رأية بيضاء تخفق للطعن

سال هجرتك سکزنجی سنه‌سنده یعنی حنین غزوه‌سنده مقتول اولان درید بن الصمه دخی جاهلیتك سرامدان شعراسندن و الك بنام فرسانندن ایدی. روایت اولنورکه درید بن الصمه یوز قدر محاربه‌ده حاضر بولنمش و او محارباتك هیچ برنده مغلوب اولمامشدر.

ابیات آتیه غطفانك قتل ایلدیگی برادری عبدالله حقنده‌کی مرثیه‌سندندر:

ارث جديد الحبل من ام معبد
بعاقبة قد اخلفت كل موعد

اعاذلتی کل امرء و ابن امـه
مشاع کزاد الراکب المتزود

دعانی اخی والخیل بینی و بینـه
فلما دعانی لم یجدنی بقعـدد

فنادوا فقالوا اردت الخیل فارسا
فقلت عبـدالله ذلکم الردی

نظرت الیه والرماح تنوشـه
کوقع الصیاصی فی النسیج الممدد

فطاعنت عنه الخیل حتی تبددت
وحتی علانی اشـقر اللون مزبد

فما رمت حتی خرقتنی رماحهم
وغودرت اکبو فی القنا المتصعد

قتال امری اسی اخاه بنفسـه
و ایقن ان المرء غـیر مخلـد

صبور علی وقع المصائب حافظ
من الیوم اعقاب الاحادیث فی غد

بدر محاربه‌سنده قتل اولنان نضر بن حارثه کانجه بو شاعر دخی امثالی گبی محروم هدایت ربانیه اولدیغندن جناب پیغمبر افندمزه (صلعم) شدت عداوت وخصومت اظهار ایدر ایدی .

نضر بن حارث سائر شعرا ایچنـده معلومات متنـوعه ایله امتیاز ایتمش بولندیغی جهتله بین العرب بر موقع مخصوص احراز ایلمش ایدی .

مرقوم حجاز قطعه‌سی خارجنده برخیلی مدت سیاحت ایدرك بوسیاحت سایه‌سنده پیدا ایلدیگی معلومات ادبیه وسائره‌یه مبنی استکبار نفس سیئه‌سنه مغلوب اوله‌رق اوجهتله دین مبین احمدی حقنده هرمعترضدن زیاده تعرض وهر عنود جاهلدن زیاده عداوت وخصومت گوسترمش ایدی .

بدر محاربه‌سنده اسیر دوشدیگی زمان دخی تائب اولمق شویله طورسون

هفوات بی ادبانه‌دن توقی ایلمامش اولدیغنـدن مصلحت عامّه‌یه مبنی اتلاف اولنمش ایدی .

مرقومك كريمه‌سی قتیله که مشاهیر نسادندر، پدرینك اتلاف و اعدامی اوزرینه منظومهٔ آتیه‌یی انشا ایلمشدر .

یاراکبـا انّ الأثیل مظنـة
من صبح خامسة وانت موفق

بلـغ به میتـا فان تحیتـه
مان تزال بها الرکائب تخفق

منی الیه وعبرة مسـفوحة
جادت لمائحها واخری تخنق

فلیسمعن النضر ان نادیته
ان کان یسمع میت اوینطق

ظلت سیوف بنی ابیه تنوشة
لله ارحام هنـاك یشـقق

قسراً یقـاد الی المنیة متعبا
رسف المقید وهو عان موثق

أ محمـد ولانت نجـل نجیبة
من قومها والفحل فحل معرق

ما کان ضرك لو مننت وربما
من الفتی وهـو المغیظ المحنق

والنضر اقرب من اصبت وسیلة
واحقهم ان کان عتق یعتق

قتیله‌نك بو مرثیه‌سی معروض عتبهٔ رسالتپناهی اولدقده نضرك قتـل و اتلافـدن طولایی ـ (لو بلغنا قولها لمننا علیه) حدیث شریفندن مستفاد اولدیغی وجهله ـ بیان تأسّف بیورمش اولدیغنی روایت ایدرلر .

قوم عربك تدقیقات ادبیه وتاریخیه‌سـیله مدت مدیده اشـتغال ایتمش

اولان مورخ مشهور سدیلیو اشبو مرثیه‌یی فرانسزجه‌یه ترجمه ایله تاریخ عرب عنوانلی کتابنه [١] درج ایتمش وقتیه‌یی نضرك همشیره‌سی گوستردرك بو اوفاق مسئلهٔ تاریخیه‌ده خطا ایلمشدر .

سدیلیونك تاریخ مدنیت عربیه‌یی تفحص ومؤاخذده گوستردیگی بضاعه سزاوار تقدیردر . فقط دقایق علوم عربیه‌یی احاطه ایچون اقتضا ایدن اسبابك کافه‌سنه مالك اولمدیغندندرکه اوگبی اوفاق بر سهوه و مرثیه‌نك ترجمه‌سنده بعض مرتبه خطایه دوشمشدر .

مورخ موسی الیهك بوخطاسی، عرب امت نجیبه‌سنك اظهار مآثر وتبیین فضائلی حقنده گوستردیگی غیرت وخلوص نیتنه و باخصوص لسان عربك بزدن دها اوزاق براجنبیسی بولنمسنه قارشی مدار مؤاخذه اولماز . فقط اقوام اسلامیه‌دن تاریخ مدنیت عربیه تألیف ایده‌جکلرك علوم عربیه‌یه وقوف و اطلاع اصحابندن اولملری اقتضا ایدر . یالکز عربجه‌دن ویا فرانسزجه‌دن مآلاً ترجمه ایله اکتفا اولندیغی حالده اوفاق خطالر سدیلیونك خطاسندن دها بیوك برخطا صورتنی آلیر .

زمانمزك دیدهٔ افتخار ایله گوریلان مآثر ترقیسیکه الڭ بیوك حامیسی، والڭ بیوك مشوق عالیسی ولی نعمت بیمنتمز، الغازی عبدالحمید خان ثانی افندمزدر، آنك شکران ومحامدینی ایفاده بتون اقلام امت قاصر اولدیغی حالده اومآثر ترقینك علویتنی احیاناً رهین اغبرار ایده‌جك بعض احوالك فرجه یاب ظهور اولمسنه تأسف ایلامك قابل دگلدر .

واقعا عصر حاضرك برتجدد عصری اولدیغی نظر محاکمه‌یه آلیرایسه‌ك امم سائره‌ده گورلدیگی گبی (مآثر جدیهٔ ترقی) ایچنه بعض خفتلرك قارشمسی طبیعی اولدیغی تسلیم اولنه بیلورسه‌ده، بوخفتلر بعضاً اودرجه‌یه

[١] ترجمه ایله اصلنك تطبیق (المفتاح) ده مندرجدر .

وارمقده‌درکه بزم ایچون عن صمیم القلب حفظ ووقایه‌سی وَ جائب وَفرائضدن اولان آثار اسلامیه‌یی تحریفه قدر وارمقده‌در .

هرشیدن زیاده جالب اسف عظیم اولان بوحالك باشلیجه سببی برشخصك مکلف اولدیغی وظیفه‌سنی بیلمامك ، وَاختیار ایلدیگی مسلك ایله متناسب اوله‌رق تحصیلنه بوزجلو اولدیغی علوم وفنونی استحقار ایلمك . برطرفدن ایدیلان نصیحت وتعذیرلری لسان اوباشانه ایله رد واعاده ایلدیگی شان وفضیات بیلمك گبی احوال غریبه‌درکه اڭا ختام ویردیره‌جك شی دخی، تحصیلك تعمیمی قضیه‌سیدر . بنابرین وسائط تحصیلك استکمالی الڭ زیاده آرزو اولنه‌جق مواد مهمهٔ حیاتیه‌دندر .

مومی الیه سدیلیونك سهو وخطاسی منظومه‌نڭ ترجمه‌سنه انحصار ایتمیه‌رك بعض قبائل وشعرا اسامی وَصفتلریله تاریخلرنده دخی اثر ذهول مشاهده اولنمقده‌در .

مؤخراً نشر اولنان (مدنیت عربیه) تاریخی مؤلفی گوستاولبونده ایسه سدیلیودن دها فاحش خطالر گورلمکده‌در . هله بوقاروده (طرفه‌نڭ) نقل ایلدیگمز قصیده ترجمه‌سی، حقیقةً طرفه‌نڭ اولدیغنی دعوا ایلمگه جسارت اولنه‌میه‌جق درجه‌یه گتیرلمشدر .

طبقهٔ جاهلیتدن معدود اولان ابو زبید الطائی وَحطیئه، مدنیت عربیه‌نڭ تاریخ شعر قسمنده آیروجه ذکره شایان اولان ممتازین شعرادندر .

ابو زبید الطائی زمان جاهلیت وَزمان اسلامی ادراك ایدنلردن اولدیغی وَسائر جاهلیت شعراسی گبی اومرتبه مغلوب ائمه اولمدیغی حالده مقتضای مظهریت ینه دین قدیمنده وفات ایلمشدر .

عثمان بن عفان (رضی الله عنه) شاعر مرقومی اکثریا مجالس عالیه‌لرینه قبول بیوره‌رق اشعار ومآثر عرب اوزرینه بحث ومذاکره ایلر ایدی .

ابو زبید برپازار کونی عشرت ایدرکن النده بولنان قدحی فیرلاته‌رق سمایه عطف نظر ایتمش ومنظومهٔ آتیه‌یی سویلدکدن صکره وفات ایلمشدر :

اذاجاء المرء الذی کان حازماً
یحل به حل الحوار ویحمل

فلیس له فی العیش خیر یریده
وتکفینه میتاً اعف واجمل

حطیئه اقسام شعرك کافه‌سنده متصرف واوجهتله فحول شعرادن برشا - عردر . لکن طبیعتنك دنائتنه واسانك خباثتنه مبنی خلق کندوسندن متنفر ایدی .

نظم وانشا ایلدیگی منظومه‌لر اکثریتله هجوه عائد شیلردرکه والده وهمشیره‌لری وزوجی ایله قیزلری دخی اونلردن حصه‌داردر . هجو ایله مألوف اولان بوشاعری دخی شعرای مشهوره‌دن (زبرقان بن بدر) هجو ایلمشدر .

شاعر مرقومك ابیات اشعاری ایچنده :

من یفعل الخیر لایعدم جوازیه
لایذهب العرف بین الله والناس

بیتی زیاده‌سیله اشتهار ایتمشدر .

مشاهیر علمای اسلامیه‌دن عمرو بن العلاء «عرب حطیئه‌نك او بیتندن دها طوغری بر بیت سویله‌مدی» دیمش و بعضیلری دخی توراتك « لایذهب العرف بین الله وعباده » کلامندن مأخوذ اولدیغنه قائل اولمشدر .

حطیئه زمان اسلامی ادراك ودین اسلام ایله تشرف ایتمش ایکن مؤخراً ارتداد ایتمشدرکه منظومهٔ آتیه‌سی آنی مشعردر :

اطعنا رسول الله اذکان بیننا
فیا لعباد الله مالا بی بکر

ایورثها بکراً اذامات بعده
وتلك لعمر الله قاصمة الظهر

شاعر مرقومك حيات فانیدن گذر ایتمك اوزره بولندیغی صردده قوم وعائله‌سنك اجرای وصیت ایچون واقع اولان تکلیفلرینه مقابل ویردیگی جوابلر، زیاده‌سیله جالب حیرت واستغراب اولدیغندن آتی وجهله نقلی مناسب گوردك . شویله‌که

کندوسنه « وصیت ایدیکز » دنیلدکده، شاعر: « فنا راویلردن وای شعرك حالنه» دیمش. وقبیله خلقی: «ای ابو ملیکه بوسویلدیگك شی، وصیت دگلدر . وصیتك نه ایسه سویله » دیه تکرار ایتدکلرنده، شاعر جواباً :

اذا انبض الرامون عنها ترنمت
ترنم ثکلی اوجعتها الجنائز

بیتنی کیم سویلمشدر ؟ دیه سؤال ایلمش وآنلر دخی بیت مذکورك قائلی شماخ اولدیغنی سویلدکدنصکره. شاعر : «غطفانه تبلیغ ایدیکز، عربك اشعری اودر. » کلامیله مقابله ایتمشدر .

بونك اوزرینه عیال وقومی: « ای ابوملیکه سکا آچیورز! بونلر وصیت دگلدر . منفعت وفائده‌سی اوله‌جق برشی سویله » دیدکلرنده شاعر : اهل ضابی‌یه تبلیغ ایدیکز. او بیوك شاعردر؛ زیرا :

اکل جدید لذة غیرانني
رأيت جديد الموت غير لذيذ

بیتنی سویلمشدر . دیمشدر .

ینه قوم وعائله‌سی : « سکا یازیق اوله‌جق ، وصیت ایله » سوزلرینی تکرار ایتدیلر . شاعر دخی: « امرئ القیسك اهلنه سویله‌یکز که عربك الك فصیح، الك بلیغ شاعری امرئ القیسدر . زیرا :

فیالك من لیل کان نجومه
بکل مغار الفتل شدت بیذبل

بیتنك قائلی اودر . » قولیله مقابله ایتمشدر .

ینه قبیله و عائله‌سی : « بونلرڭ فائده‌سی یوق . بوانديغاڭ شودم هائله گوره برشی سویله » خطابیله نظر انتباهنی جلب ایتمك استدكلرنده شاعر:

الشـعر صعب وطویل سلمه
اذا ارتقی فیه الذی لا یعلمه

زلت به الی الحضیض قدمه
یرید ان یعربه فیعجمه

منظومه‌سیله مقابله ایتدكدن‌صكره : « ای ابو ملیكه بشقه برمقصد وحاجتڭ وارمیدر ؟ » دیه الحاح ایتدیلر. اودخی : «خیر یوقدر. شوقدر وارکه اهل اولمیانلر، گوزل قصیده‌لرله مدح اولنورسه آگاه ینارم . » دیمشدر .

والحاصل كوله ومستفرشه‌لرندن سؤال اولندی . شاعر: « اونلر دائما كوله قاله‌جقلردر.» دیمش . فقرایه برشی وصیت‌ایلمك لزومی بیان اولندقده آگاه جواباً دخی : « تسـئالرنده ابرام ایله وصیت ایلرم ؛ زیرا تسـئل برتجارت لن تبوردر . » بولنده مقابله ایلدیگی گبی « اموالنه دائر نه سویلیه جكسڭ » سؤالنه دخی : «اركك ودیشی آره‌سنده متساویاً تقسیم‌اولنسون» زمین غیر معروفنده جواب ویردی .

دیدیلركه « الله بویله حكم ایتمدی . » جواب اوله‌رق « بن اویله حكم ایتدم » دیدی .

دیدیلركه « یتیملره دائر برسـوزڭ وارمیدر ؟ » «ماللرینی یغما ایدیگز ؛ آنه‌لرینی‌دخی افساد ایدیگز. » دیدی. ینه بوندن بشقه بردیه‌جگگز وارمیدر؟ دیه سـؤال ایتدیلر. دیدی‌كه اولنجه‌یه قدر اتان (دیشی مركب) اوزرنده براغیگز؛ زیرا كریم اولانلر راحت دوشه‌كنده اولمزلر .

امدی شاعر مرقومی (اتان) اوزرنده وَصوڭ نفسنه‌قدر طولاشدیردیلر. شاعر ایسه اودقیقه‌لرده :

لا احد الأم من حطيئه
هجا ابنيه وهجا المريه
من اومه مات على فريه

سوزلرینی تلفظ ایلر ایدی . العهدة على الراوی .

ٱ ـ طبقهٔ ثانیه یاخود شعرای مخضرمین

٣

بورایه قدر بیان ایلدیگمز شعرای جاهلیتك اکثریسی دین مبین محمدی علیهنـه مسکینانه اعتراضلر، وَ هجوملر ایتمشـلردر . نور هدایته قارشی کمال مسکنت وافتقار ایله دهن کشای هذیان اولان اوشعرا بیچارەسنه آجیامق الدن گلمز .

عالمده نشـوهٔ جاه استبداد ایله سرمست اولان کچینان روزگار ایچون ریاستدن سقوط قدر بادیٔ تألم همان برشی یوقدر .

دائرهٔ نور احمدی، سرعت معلومه‌سـیله توسعه اظهـار استعداد ایلدکجه اکثر صنادید عرب، دوچار یأس اولەرق شاعرلری تشویق ایله هجویەلر، فلانلر یاپدیرمقله متسلی اولورلردی .

جناب پیغمبر افندمز (صلعم) بومسـکنتی، بوانسـانیته ناملایم اولان غفلت وعمایی مشاهده بیوردقچه صاحبلرینه آجیـەرق « اللهم اصلح قومی فانهم لایعرفون » دعای مرحمت احتواسـیله جنـاب رب العالمیندن طریق هدایته گیرملرینی استرحام ایلر ایدی .

والحاصل عالم فانینك شوغرائب وله بخشاسی اوزرینه اعمال فکر ایتلك بوشدر ؛ هرنه دینلورسه دینسون بتون اسـباب موجبه، کافهٔ علل مسـتقله اوزرنده برقوّت مطلقه حاکم اولەرق احوال بشریەدەکی آهنك عمومی اوقوّته

مرتبطدر . ایمان، کفر اورادن گلیر . مع مافیـه محاکمه، تبصر، اراده دینلان شیلر بزه عائد گوسترلدیکی ایچون معذرت مقبول اولهماز .

اشته اوان ظهور اسلامده صنادید وشعرا، دین مبین احمدی علیهنده تعرض ومهاجمه ایلمش اولدقلری گبی ابن عم رسول الله ابوسفیان بن حارث وَشاعر وصاف پیغمبری کعب بن زهیر وَسائر مخضرمیلر دخی حق عالیٔ رسالپناهیده تعریضات غیر مناسبهده بولنمشلر ایدی .

نور فیاض رب العالمین گوندن گونه خیره بخشای عیون اولدقچه بومناسبتسزلکلر وَ بومسکینانه هجوم وتعرضلر، فلانلر نهایت بولمش، وَاوشدائد عصبیتك مجسم مثالی اولان ابوسفیان بن حارث وَکعب بن زهیر، حسان بن ثابت ، عبدالله بن زبیر وَعبدالله بن رواحه وَسائر دهات شعرا واعیان قوم، یاوریٔ فیض ازلی ایله دین جلیل محمدی‌یه داخل وشرف وبختیاریٔ ابدی‌یه نائل اولمشلر ایدی .

ابن عم رسول‌الله ابو سفیان بن‌حارث که بعضیلرینك روایتلرینه گوره اسمی المغیره‌در، جناب رسالتمآب افندمزك حسب‌الرضاعه‌دخی برادری‌ایدی. اسلام ایله تشرّف ایتمزدن اوّل پیغمبریمزك الڭ شدّتلی وَالڭ غضبناك خصماسندن وَنبوتك اشتهارندن اوّل دخی بالعکس الڭ صادق، الڭ خالص محبانندن ایدی .

ابوسفیان بن حارث دین جلیـل احمدی ایله (یوم فتح) ده حائز نصاب سعادت اولمشلردندر .

ابوسفیان بن حارث رضی‌الله عنه ، غزوهٔ حنینده حاضر بولنه‌رق ستیز وجهادده فوق‌العاده اقتحاملر گوسترمش وَشدائد حرب ووغانی تحملده صلابت دینیه ابرازیله اعلای کلمةالله اغورنده اعیان امته نمونه نمای عبرت اولمش ایدی .

حال احتضارنده : « بکا اغلامه‌یکز ؛ زیرا اسلام ایله مظهر فیض

اولدیغی دقیقهٔ تیمن افزادن اعتباراً جانب مؤاخذه هیچ برخطاده بولنمامشدر » کلام اطمینان انجامی ایله عائله ویارانی متسلی ایتمش ایدی . ارتحاللری هجرت سنیه‌نك یگرمنجی سالنده‌در .

ابن الزعبری که اسمی عبدالله القرشی‌در، شعرای قریشك اك گزیده‌لرندن وَاك پارلاق قریحه اصحابندن برشاعر ایدی .

جناب رسالتمآب افندمز حقنده اظهار کین وخصومت ایلیان صنادید ورؤسای قریش ، مکهٔ مکرمه‌یی کندیلرینه مأمن وَدارنجات اتخاذ ایدرك (یوم فتح) ه قدر دین علیهنه هفوات وتعرضاتده بولنمشلرسه‌ده مکه‌نك ایادیٔ اسلامیه‌یه انتقالندن صکره صنادید مذکوره جمعیتلری اعضای اموات گبی طاغیلمش وَ بعضیلری قراری فراره تبدیل ایلدیگی صره‌ده ابن الزعبری دخی نجرانه قاچمش ایدی . حضرت حسان، ابن زعبری‌نك فرارندن وَقدرت فاطره‌نك احسان ایلدیگی خصائص برگزیده‌یی حسن استعمال ایده‌مامسندن طولانی هجو ایلمش ایدی که ابن زعبری‌نك واصل سمع اطلاعی اولدقده درحال اظهار ندامتله حضور جلیل پیغمبری‌یه شتابان اوله‌رق عرض معذرت ایله هدایت ربانیه، کندوسنی نائل فیض جاودانی ایلمشدر .

ابیات آتیه بعدالاسلام معرض اعتذارده انشا ایلدیگی منظومه‌دندر .

یارسول الملیك ان لسانی
راتق مافتقت اذ انا بور

اذاجاری الشیطان فی سنن الغی
وفی ذلك حاسر مثبور

یشهدالسمع والفؤاد کاقلت
ونفس الشهید وهی الخبیر

اذهب الله ضلة الجهل عنا
واتانا الرخاء والمیسور

جئتنا باليقين والصدق والبر
وفى الصدق واليقين السرور

اذهب ضلة الجهل عنا
واتانا الرخاء والميسور

§

حضرت کعب بن زهیر بوقاریده عرض اولنـدیغی وجهـله سـائر شعرای جاهلیت گبی رسـالتمآب افنـدمزك قبل‌الاسلام اشداء خصماسندن ایدی . حتی برادری کندندن اوّل شرف اسلام ایله مشرف اولدیغی حالده کعب هجویه‌لر تنظیم ایدر ایدی .

بوهجویه‌لر ذات اقدس رسالتپناهی یه حاشـا ایراث شین ایتمك شویله طورسون دین جلیل احمدینك قدر وشرفنی تزیید ایلردی . معهذا مصلحت عامه ایچـون کعبك دخی دمی هدر ایدیله‌رك بولندیغی یرده قتل واعدامنـه امر وفرمان احمدی شرفصادر اولمش ایدی . جبیر بوخـبری کعبه ایصال ایتدکده فوق‌العاده خوف وتلاشه دوشه‌رك منسوب اولدیغی مزینه قبیله‌سنه وَاوته‌یه برویه التجا ایله استعانه‌لرده بولنمش ایسه‌ده مدار نجات اوله‌جق هیچ برطرفدن برگونه معاونت گورمامش وَالڭ نهایت امداد هدایت ربانیه اثری اوله‌رق جناب پیغمبر افندمزه دخالت والتجا ایلمش ایدی .

اشته حضرت کعب مرهون حکم ازلی اولان تجلیّاته مبنی برچوق زمانلر شوصورتله‌نور فیّاض احمدی اطرافنده حائر وواله اوله‌رق دور ایلدکدن صکره شرف اسلام ایله وایه‌دار فیض وسعادت اولمش وَمشهور آفاق اولان قصیدهٔ برده‌یی نظم وانشاد ایلمشدر .

ذکر اولنان منظومه‌یه (قصیدهٔ برده) نامی ویرلمسنده‌کی سبب شودرکه حضرت کعب (رضی‌الله عنـه) قصیده‌سـنی حضور عالئ پیغمبریده انشاد ایله شو :

ان الرسـول لسيف يستضاء به
مهنـد من سـيوف الله مسلول

في فتيـة من قريش قال قائلهم
ببطن مكة لما اسلـوا زولوا

زالوا فما زال انكاس ولا كشف
عند اللقـاء ولا خـور معـازيل

بيتلره گلديگی زمان جناب پیغمبر افندمز (صلعم) بردهٔ سـعادتلرینی وصاف خاص الخاصلرینه احسان ایلمش وَ بو احسان عالیء هاشمانه‌لریله هم مظهر قبول اولدقلرینه، همده کعبلرینك علونه اشارت بیورمشلر ایدی .

اشبو قصيدهٔ متينه بر وجه آتی ابتدا ایلر :

بانت سعاد فقلبي اليوم متبول
متيم اثرهـا لم يفـد مكبـول

وما سعاد غداة البين اذ رحلوا
الا اغن غضيض الطرف مكحول

تجلوا عوارض ذي ظلم اذا ابتسمت
كانه منهـل بالراح معلول

شجت بذي شبم من ماء محنيـة
صاف بابطح اضحى وهو مشمول

تنفي الرياح القذى عنه وافرطه
من صوب سارية بيض يعـاليـل

شعرای مخضرمیندن حسان بن ثابت الانصاری الشّاعر، وَکعب بن مالك وَعبدالله بن رواحه سـتایش نبویده‌کی آثار سنیه‌لری ایله حائز مقـام بلندی اولان شعرای اسلامیه‌دندر .

مشـار اليهم حضرتلرندن عمق نظر وَ اتساع قریحه گبی شاعریتك ایکی لازمهٔ سرائر اشتمالی مصوّر اولان :

خلقت مبرأ عن كل عيب
كأنك قد خلقت كما تشاء

بیتنك قائلی حسان بن ثابت آلتمش سنه جاهلیتده وَآلتمش سنه زمان اسلامیتده یشامشدرکه اطول عمر وَمحامد سیرت ایله معروف اعاظمدن وَدین جلیل احمدی علیهنده نشریات سخیفهده بولنانلری رد وهجو ایلیان شعرای اصحابك الك کزیده‌لرندن، الك بارعلرندن ایدی .

شعرای مشار الیهم ایچنده حسان بن ثابت وَکعب بن زهیر بالخاصه تقدیرات وتلطیفات سنیهٔ رسالتپناهی ایله قدر شاعرانه‌لری اعلا ایدلمشدر .

حسان بن ثابت رضی‌الله عنه ایچون مسجد نبویده منبر وضعیله ناطقه پیرای خطابت اولمسنه مساعده بیورلمسی وَکعب بن زهیر رضی‌الله عنهه بردهٔ سعادتك احسان اولنمسی بو ایکی شاعر عالی کفتار ایچون الك بیوك نعمتلردن، الك غبطه رسا بختیارلقلردندر .

شعرای مخضرمین طبقه‌سنی تزیین ایدن شعرا ایچنده دخی بالخاصه قید واتیانه شایان اولان دهاتدن بریده نابغة الجعدی نام ذاتدر .

مشار الیه اطول عمر ایله معمر اولان اعاظمدن اوله‌رق وقت جاهلیتده دخی توحید باری ایله تزیین قلب ووجدان ایلیانلردن ایدی .

نته‌کیم اوزمان فترتده سویلنمش اولدیغی منظومه‌نك شو بیتی اکا الك پارلاق شاهددر :

الحمد لله لاشريك له
من لم يقلها فنفسه ظلما

۳ً ـ مولدين ومحدثين طبقه‌سی

۴

بوطبقه‌یی تزیین ایدن مشاهیر شعرادن فرزدق، جریر، اخطل، بشار وَابو نواس ایله ابو دلامه، ابن کناسه وَابو العتاهیه الك برنجی صره‌ده بولنان دهات عربدندر . دعبل وَابو تمام الطـائی وَابن رومی وَبحتری وَابو العلاء المعری، متنبی، نامی وَابو الفراس وَابوالفتح البستی ابوالعلاف ، ابن‌زیدون، ابن زقاق ، ابن بقی ، ابن اسـدالفاروقی، ابن فارض وَدها برطاقم ممتـازین فطرت دخی اوطبقه‌یی توشیح ایلیان نوادر عرفاندندر .

برنجی عصر هجریدن ماء ثانیه اوائلنـه قدر معمر اولان مشـار الیهم فرزدق ، جریر ، اخطل اتساع قریحه وَجیادت خیال اصحابندن برر شاعر حقیقی‌در . بوشـعرادن هانگیسنك شعری دها بلیغ ، دها رنگین اولدیغی مسئله‌سی بین الادبا موقع بحثه قونلمش، اکثری جریرك اشعارینی دیگرلر- ینککنه فائق بولمش .

اعاظم ادبای عربدن مروان ابن حفصه بو اوچ شاعردن هربرینك درجه‌سنی قطعهٔ آتیه ایله ارائه ایلمشدر :

ذهب الفرزدق بالفخار وانما
حلو الکلام ومره لجریر

ولقدهجا فامضی اخطل تغلب
وحوی اللهی بمدیحه المشهور

اخطل لقبیله اشـتهار ایدن غیاث بن غوث، مزوپوتامیـا (الجزیره) اهالیسندن وَطائفهٔ نصرانیه‌دن برشاعر در .

مروان ابن حفصه‌نك ذکر اولنان مقایسه‌سـنه رغماً بعض ادبا دخی اخطلك طبیعت شاعرانه‌سنی دها پارلاق بولیورلر .

برشاعرك تشخیص طبیعتنه خادم اولان آثار، ارکان شعرانك عمومنده سویلدیگی منظومه‌لردرکه اونلر دخی بین‌العرب ، فخریه ، مدحیه، نسیب ، هجویه‌دن عبارتدر .

فقط فخریه دنیلان شی ، شاعر کندی فضائل ومزایاسنی غایت طمطراقلی، غایت عظمتلی برلسان ایله افاده دیمك دگلدر . منسوب اولدیغی قوم وقبیله‌نك خصال ومآثرینی تصویر ایلمك وآنلرله اظهار فخر ایتمکدن عبارتدرکه بو صورت هیچ برزمان معیوب عد اولنه‌ماز . حتی علوّ جناب وآمال اصیلانه حصولنه بادی اوله‌جغندن سزاوار تقدیردر .

مدنیت عربیه‌نك تمادیٔ شرف واحتشامنه مدار اولان بواوچ شاعردن فرزدق دخی حسن تصوّر وحسن افاده ایله اشتهار ایلیان وابیات منتخبه‌سی قواعد لسانیه‌ده ـ امثالندن زیاده ـ مستشهداتدن معدود اولمق گبی آیروجه برمزیت ایله کسب امتیاز ایدن فحولدندر .

برنجی عصرهجری اواخری ایله ایکنجی عصرهجری اوائلی شرفلندیرن شعرا میاننده ابوالحارث غیلانی‌یی‌که (ذوالرمه) لقبیله مشهوردر، مسکوة عنه براقمق جائز اوله‌ماز . مشارالیه فرزدق واخطل وجریر درجه‌سنده برشاعر بلیغ اولدیغی حالده آنلر قدر اشتهار ایده‌مامسی عمر فانیسنك عشق وابتلا عالملرنده وآنك نتایجندن اوله‌رق زمان واوقاتی فقدان انتظام ایچنده گذارش پذیر هدر اولمسندندر .

ایکنجی قرن هجری اواسطنی تزیین ایدن بشار انسه آیروجه ذکر اولنمایدر . شاعر مشارالیه آنادن طوغمه اعمی ایدی . بونکله برابر حس مشترك وخزانهٔ خیالك مفیض بدایعی اولان باصره اربابندن اکثریسنك یتشه‌مدیگی زاده‌لرده اشعاری ، لطیف لطیف تشبیهلر، پارلاق پارلاق رموز وکنایه‌لر ایله شعشعه‌داردر . نته‌کیم بیت آتی ـ ادبای عربك ذوق

مخصوص ادبیلرینه گوره ـ اوخصیصهٔ شاعرانه‌یه الڭ پارلاق بر دلیل عد اولنور :

كأنّ مثار النقع فوق رؤسنا
واسيافنا ليل تهاوى كواكبه

ایكنجی قرن هجری‌نڭ مایه‌الافتخاری اولان اعاظم شعرادن ابو نواسه كلنجه اقسام شعرڭ كافه‌سنده سویلدیگی منظومه‌لره باقلدقده خصائص واوصاف شاعریته بحق مالك اولدیغی گوریلور . دها صبی ایكن، بر روایته گوره یدی یاشنده ایكن سویلدیگی منظومه‌دن ابیات آتیه بیله سزاوار حیرتدر :

حامل الهوى تعب
يستخفه الطرب

ان بكى يحق له
ليس ما به لعب

تضحكين لاهية
والمحب ينتحب

كلما انقضى سبب
منك جاءني سبب

تعجبين من سقمي
صحتي هي العجب

واقعا منظومه‌نڭ هیئت عمومیه‌سی، ابو نواسڭ صباوت حس وافكارینی مصوّردر . فقط ینه هیئت عمومیه‌سنڭ عرض ایلدیگی طبیعت وسلاست واولدقجه مأنوس قلب وخیال اولان بعض رموز تشبیهیه، شعر حقیقی‌یه پارلاق برنمونه اوله‌بیلیر .

بر اثر ادبینڭ بو خصائص ایله اتصاف ایده‌بیلمسی وبالخصوص مأنوس حس وخیال اولان رموز ونكاته مقرون اولمسی، صاحبنڭ علوّ افكار،

جیادت خیال وَاتساع قریحه‌سنه موقوفدرکه حکمای مشهوره‌دن (پاسقال)ك دیدیگی گبی اودورلو ازلرده انسان تمثل ایدر .

اشته بومنظومهٔ صباوت ایچنده‌دخی صدای مفاخری ادوار تالیه انتقال ایتمش اولان ایکنجی عصر هجری شاعر مشهورینك یعنی اوصیّ ادورك شخصِ مستقبلی تشخص ایلمشدر .

ابو نواسـك مرتبهٔ شاعریتی جاحظ ، اصمعی ، ابو عبیـده ، ابوالحسن الطوسی گبی اعاظم ادبا طرفندن مدح اولنمشدر .

معاصری اولان عبّـاس ابن احنف دخی شاعر مشـار الیهی بحق توصیف وَتعبیر آخرله حقیقت شاعریتی تشخیص ایلشـدرکه افادهٔ آتیـه مشار الیهکدر :

« شعری خیالدن دها رقیق ، حس وادراکدن دها نافذ ، وقلبه تأثیرنده هرشیدن زیاده سریعدر »

ایکنجی عصر ایله اوچنجی عصر هجری اوائلنـه شرف ویرن اعاظم شعرادن بری دخی ابوالعتاهیه‌در . شاعر مشار الیه (ابو نواس) کعبنـده وَحتی بعض ادباجه آندن دها بلند ، دها پارلاق برمرتبهٔ شاعریته‌در .

بالاده دخی بیان اولندیغی اوزره موهوبهٔ شـاعریت ، قدرت فاطره‌نك طبیعت بشریه‌یه نادراً احسان ایلدیگی اتساع قریحه وَجودت خیال خصیصه‌لرینك شعله‌سیدرکه اشعار صحیحه‌ده گوریلان اونور ملوّن ، اوحسن مؤثر آنك اثری ، آنك انعکاسـیدر . ابو العتـاهیه بو ایکی خصیصهٔ شـاعرانه‌یی حائز اولدیغنـدندرکه اشعاری اکثریتله قلب ووجدانه نافذ اوله‌رق ذهنی برخیلی زمان آمال شائقانه ایله مشغول ایدر .

شاعر مشارالیهك مرتبهٔ بلند شاعریتنی گوسترمك ایچون اعلام امتدن ابودلفك افادهٔ آتیه‌سنی‌که جاحظك ، تدقیق شعره دائر دستور ادبی اوله‌جق برمحاکمه‌سنی حائزدر ، عیناً درج ایلدگی الك بیوك بروظیفه عد ایلرز :

« جاحظك حضورنده ابو عتاهیه‌نك شعرندن بحث اولنیور ایدی . سوز (ذات امثال) نامی و یریلان مشهور ارجوزهٔ مزدوجه‌سنه انتقال ایلدیگندن حاضر بولنانلردن بری آنی انشاده باشلایه‌رق :

یاللشباب المرح التصابی
روایح الجنة فی الشباب

بیتنه گلدکده ، جاحظ بر مقدار توقف اوڭمسنی اشارت ایلدکدن صڭره دیدی‌که :

« ابوالعتاهیه‌نك شوقولی اوزرینه نظر دقتڭزی جلب ایلمك استرم . زیرا بوسوزك مفهومی شوق وطرب مفهومنه بکزرکه آنی یالڭز قلب بیلیر ولسانلر ترجمه‌سندن اظهار عجزایدر . مگرکه پك اوزون وپك درین دوشونیله .
« شوراسی‌ده معلوم اولسونکه اشعارده ، الڭ عالی ، الڭ شوق آور مفهوم ، لسانك وصف وترجمه‌سندن اوّل قلب طرفندن تلقی اولنان مفهوملردر . » جاحظدن نقلاً ابو دلفك سوزی بوراده نهایت بولدی . بز ایسه آندن فضله برشی سویلمکه حیا ایدرز .

اشبو شعرادن صڭره عالم اسلامیتك کذلك مدار زینت وافتخاری اولان فحول شعرانك الڭ مشهورلری ابن الرومی ، دعبل ، ابوالعلاء المعری ، ابو عبادة البحتری گلور .

ابن الرومی اوچنجی عصر هجری اواخرینه‌دك معمر اولان دهات عربدندرکه اقسام شعرك عمومنده سویلدکاری منظومه‌لر پارلاق ودلپذیر تشبیهات وانواع مجازاتی محتویدر .

مشاهیر نحاتدن ابن درستویه وسائرلری حکایه ایدرلرکه شاعر مشارالیه ابن رومی‌یه « سن اشعر ناس اولدیغك حالده نیچون ابن المعتزك تشبیهلرینه مماثل تشبیه ایراد ایتمیورسڭ ؟ » دیه سؤال اولندقده شاعر مشار الیه دخی : « بنی اتیانــده عاجز گوردیگڭز تشبیهلردن بر دانه‌سنی اوقویڭز » جوابنی

ویرمکله ابن المعتزك (هلال) حقنـده اولان بیتی انشاد اولنمش ایدی که شودر :

انظر الیه کزورق من فضة
قد اثقلته حمولة من عنبر

ابن رومی بوندن بشقه براثرینك دها اوقونمسنی التماس ایلدکده نرگس چیچکی وصفی حقنده اولان ابیات آتیه اوقوندی :

کان آذر یونها
والشمس فیه کالیه

مداهن من ذهب
فیها بقایا غالیه

ابن المعتزك هلال ونرگس حقنده اولان بوابیاتی ابن رومی یه تأثیر ایتمش وَ « الله ، هر شخصه مقتدر اولدیغی شیئی تکلیف ایدر . ابن معتز خانه سنك اشیای احتشام وزینتنی وصف ایدیور ؛ زیرا خلیفه اوغلیدر . بن ایسه نه یی وصف ایده‌یم ؟ » کلماتنی سویلیه‌رك صیحه ایلمش ایمش !

ابن رومی نك ابن معتزدن دها زیاده حسن تصوّر وَرقت حس اربابندن بولندیغنده بعض ادبا اشتباه ایتمیور . نته‌کیم (قوس غمامی) وَاونك گبی منظومه‌لری بودیدیگمزه شهادت ایلر . او حالده ابن المعتزك آثاری اوزرینه اظهار ایلدیگی تحسر شاعرانه ، محسوسات خارجیه نك افاضهٔ خیال وَتوسیع قواده‌کی خدمتنی ارائه ایتمك ایچون اولسه گرکدر .

هجوه زیاده‌سیله مائل وَاوجهتله اغلب اشعاری بوزمینده اولان (دعبل) ك بین المعاصرین قدر واعتباری برکمال اولدیغی حالده علائق فانیه‌دن ال چکمش اولان شعرای عربدن (کمیت) حقنده هجویه نظم وترتیب ایلمسندن طولایی اوقدر واعتباری خیلوجه قرین زوال اولمق درجه‌سنه گلمش ایدی .

بالخاصه ذكره شايان اولان شعرادن بری ده بحتری در. ابوالعلاء المعری نك آنی وجهله نقل ایلدیگمز سوزی که ابوتمام ایله بحتری ومتنبی دن هانکیسنك دها پارلاق شاعر اولدیغی استیضاحنه جوابدر ، شاعر مشار الیه حقنده الك صحیح برفکر آلمغه مدار اوله جق توصیفات محققه دندر : (متنبی وابوتمام حکیمدر . شاعر اطلاقنه بحق مستحق اولان بحتری در)

مشار الیه ابو تمام الطائی اوچنجی عصر هجری یه قدر معمر اوله رق حسن الفاظ وتعبیرات وعمق نظر وادراکات ایله تفرد ایتمش دهات عربدندر. هله محفوظاتی اوقدر واسع ، اومرتبه ثروتلی ایدی که مقاطیع وقصائددن بشقه یالکز ارجوزهٔ عربدن اون درت بیك ارجوزه حفظ ایتمش ایدی . مشهور (کتاب حماسه) سی دخی غزارت فضلی ایله اتقان معرفتنه وحسن اختیارینه الك بیوك شاهددر .

اشبو کتاب حماسه دن بشقه (فحول شعراء) نامیله توسیم ایلدیگی دیگر برمجموعه سی واردرکه جاهلیت ومخضرمین واسلام شعراسنی جامعدر .

بحتری یی ابوتمام ومتنبی یه ترجیح ایدن ابوالعلاء المعری دردنجی عصر هجری سرامدان شعرا ومتبحرین ادباسندندر . طبقهٔ شعرای اسلامی تزیین ایدرك مؤلفین طبقه سنده ده بشقه جه زینت واحتشام ویرر . شاعر مشار الیه بعض مرتبه تفلسفه اظهار میلان ایله مطعون اولمشدر . فقط بوطعن ومدخولیت، تفلسف یولنده ویا شریعت غرّایه مخالف اوله رق اعداسی طرفندن نظم ایله آکا اسناد اولنه گلان اشعاردن انبعاث ایلدیگنی روایت ایدرلر .

ذاتاً حافظه دنیلن موهبهٔ خدا امّت نجیبهٔ عربك مخصوصاتندن گبی عد اولنمه بجا اولدیغی حالده ابوالعلاء المعری بوامت آره سنده وسعت حافظه ایله اشتهار ایدنلردندر .

بردفعه مسموعی اولان قصیده‌یی نه قدر اوزون اولورسه اولسون حفظ ایتمك وحتی ـ تراجم احوال کتابلرنده حکایه اولندیغی وجهله ـ عادی بربقال دفترینك مفرداتنی شویله برایشتمکله درخاطر ایتمك کندوسی ایچون الك قولای ایشلردن ایدی . حافظه‌یه الك آز منعطف اولان واوجهتله الك آز ثبات واستمرار ایدن محسوسات ذوقیه بیله یگرمی اوتوز سنه صکره . ابوالعلاء طرفندن تفریق اولنوردی .

شاعر مشارالیه بغدادده بولندیغی زمانلر ، مملکتی اولان (معره) ده واقع (بئرالقرامید) صوینذن والدهسی مشار الیهه بردستی صو گوندرمش ایدیکه صوبك نره‌دن گلدیگی بیلدیرلیه‌رك برقدح صوناولدقده : « هذا ماؤها فاین هواها» (یعنی بومعره‌نك صوییدر. فقط هواسی نره‌ده؟) قولیله بئرالقرامید صویی اولدیغنی آکلامشدرکه صفوت قوا ونزاکت حسیاتنه دلالت ایلر .

دردنجی عصر هجری اواسطنه یتیشان حکیم وشاعر بلیغ متنبی‌یه گلنجه آنك ذکر اوصافنه احتیاج براقیه‌جق اولان اشتهاری کافهٔ اقوام اسلامیه‌نك صماخ زن عبرت وحیرتی اولمشدر .

واقعاً متنبی‌نك اغلب آثاری ، غوامض اشیایه انفاذ نظرله صفحهٔ انتباهه وضع ایلدیگی برطاقم حقایق عالیه‌دن عبارتدر . اوجهتله ابوالعلاء المعری‌نك حکم ایلدیگی وجهله شاعر اولمقدن زیاده حکما صره‌سنده صایلمق لازم گلورسه‌ده فقط مأنوس قلب ووجدان اولان خیاللر ، نازك ودلپذیر رموز ونکته‌لر ایچنده مستتر حس وتصوّرلری محتوی اشعارینه‌ده تصادف اولنورکه آنلری لسان، وصفه مقتدر اولمازدن اوّل قلب حس ایلر .

والحاصل دردنجی عصر هجری اوائلنده وعصر مذکور اواخرنده وبشنجی عصر هجری اوائلیله آلتنجی ویدنجی عصرلر اوائل واواسط واواخرنده وقرون متوالیه‌ده مدنیت عربیه‌نك آفاق احتشامنی تنویر ایلمش

اولان ابن بساملر، ابن العلافلر، نامیلر، ابن بناته‌لر، ابوالفتح البستیلر، ابن بابکلر، ابن الزقاقلر، ابن زیدونلر، ابن قطانلر، ابن بقی‌لر، ابن فارضلر، وعصر اخیر اعاظم شعراسندن عبدالباقیلر وغرب وشرقده دها نیجه یوزلرله دهات، صحایف مآثر اسلامی توشیح ایدن شعرای اسلامدندر .

امت عربك شعرده‌کی علوّ مرتبه‌لری ذوق آشنای بلاغت اولانلرك مسلمی اولدیغی حالده‌که ادبای غرب دخی بوجمله‌دندندر، وسعت، تنوع، زمین مخصوص گبی مزایادن محرومیت قصوریله مؤاخذه اولنور .

الف الیلة وليلة حکایه‌سنك بعض منظوماتی، ابوتمامك تاریخه عائد قصائدی وشاعر مشهور ابویعلی بن ابی هبّاریه‌نك برطاقم آثاری، والحاصل محمد بن محمدك الفی مقامه اوزره مرتب محاوراتی استثنا اولندیغی حالده اوزون وبلا فاصله برموضوع معین اوزره ترتیب اولنمش منظوماته آز تصادف اولنور .

امت عربك دهاء شاعرانه‌سی، خصوصیله غزلیات وشرقیاتده دها زیاده پارلامقده‌در . هله مرثیه‌لر حسیات حقیقیه ایله مالی اولدیغی گبی هجویه‌لری دخی زیاده‌سیله متین ومؤثردر .

افسانه وحکایه‌لری اکثریا عالی وصحراوی شیلر دخی حیقت ولطافت ایله مالیدر . والحاصل درت بش عصر، عالمی شعر وحکمت ایله طولدیرن عرب مدنیت عظیمه‌سنك ادبیاتنه عطف نظر ایلیه‌جك ارباب انتقادده برطاقم خواص ومزایا بولنمق شرطدر . صنایع نفیسه‌ده گوزلی ؛ ردیئدن تفریق ایتمك، فطرةً شمول نظر، وسعت خیال، ثاقبیت فکر، رقت حس گبی خواصه عرض افتقار ایلدیگی ایچون ادبیات که اوصنایع جمله‌سندندر، طبیعتیله بومزایایه محتاجدر . اویله اولدیغی حالده بومزایادن محرومیتله برابر ینه ادبیاته اجرای نفوذه قیام ایتمك، برتحکم جاهلانه دیمك اولورکه بوندن احترازاً کفِ لسان ایلرز .

ادبیات معلومدن مجهوله حرکت قواعدینه تابع دگلدرکه قواعد بلاغت کتابلرینی مطالعه ایتمکله‌ده اومؤاخذه‌یه حقمز اولسون .

افلاطون، غالیله، نوتون آراسنده، عبدالله الکندی . ذکریای رازی. ابن سینا، ابن الرشد بیننده مناسبت تحری ایتمك ممکن اولدیغی حالده مثلا جاهلیتك اویوك شاعری نابغهٔ ذبیانی ویا مهلهل وامریء القیس ایله عباسیه‌نك او پارلاق شعراسی بشار، ابوالعتاهیه وابو نواس آره‌سنده وبونلرله مثلا بایرون بیننده مناسبت آرانمامیدر. اوته‌کیلر بعض جهتلرجه یکدیگرینك وارث عرفانی اوله‌بیلدیگی حالده بریکیلر اویله دگلدر . چونکه ادبیات قلب ایچون بر انکشاف کل ، خیالك ملاء اعلاسیدر .

فطرت برزمان عالمك الڭ تنها ، الڭ وحشت آباد برجهتنده برنور طلوع ایتدیرر . اونور عالمك نظر انتباهنی خیره‌دار ایلر . ینه بر بشقه یرده، بحر محیط غربینك کثیف دومانلری ایچنده اویله برضیا اشراق ایلر، ینه عالمك نظر حیرتی اورایه منعطف اولور . فقط کیمسه‌نك الندن گلمزکه آندن اوّل، پارلیان نورك بو برشعله‌سیدر دیسون. بوکا مبنی‌درکه (ادبیات) زمان ومکان قیودندن آزاده‌در دیمشلر .

مدنیت عربیه‌نك الڭ پارلاق دوری اولان دور عبّاسی ایله اندلسده‌کی سلطنت امویه اواسطی حدودنده مؤاخذهٔ شعر ایچون وضع اولنان قانونکه جاحظه واحنفه اسناد ایله یوقاریده نقل اولنمش ایدی، اکثر طوائف ملوك زمانلرنده وهله قرون اخیرهٔ اسلامیه‌ده ـ بغدادده ـ شامده ـ حجازده ـ اسکی شعشعه‌سنی محافظه ایده‌مامشدر .

هله دها صکره‌لری افکار وحسیات نظرلردن بسبتون دورایدیله‌رك مثلا برجناس مقلوب، برتضاد میدانه گتورمك، کافی گورینوردی‌که الآن دخی عرب امتی او ابتلادن خلاص اولمامشدر .

بورایه‌قدر اسملرینی وَمرتبهٔ شاعریتلرینك درجه‌سنی ممکن اولدیغی قدر عرض ایلدیگمز شعرا، عموم شعرای عرب حقنده برفکر مجمل پیدا ایتمگه کافی اولدیغنی اعتقاد ایله (نثر) قسمنه نقل کلام ایدرز .

نثر

٥

نثرك ادبیات ایله مناسبتی، افادهٔ دیگرله : ملاحظات وافکارك او ـ شکل ادبیده ظهوری، خط وکتابتك اختراع اولندیغی تاریخدن ابتدا ایلرکه الك مهم خدمتی حقایق اشیایی قوّهٔ مفکره‌یه عرض ایله تعلیم واقناعه مدار اولمقدر . بونکله برابر خیال وحسیاتی دخی تصویره خادم اولور .

اوسبیله‌درکه (نثر) ایکی بیوك صنفه انقسام ایلر : علوم وفنون ، قسیم شعر اولان آثار ادبیه .

مرکز افکار اولمق حیثیتله ادبیاتك برشعبه‌سی اولان نثر : خطابت، نثر مخیّل، انواع لاحقه (ترسلات، اخوانیات، حکایات وَسائره) گبی اقسام عدیده‌یه آیریلور .

بو اقسام ادبیه‌نك شرائط ادا وَخصائص مؤدّالرندن بحث ایدن مؤلفاتك، استنباط اصوله مساعد اولان آثار ایله مزین هرلسانده برحقیقتدن عبارت اولمسی، یعنی (الفاظ معانی‌یه تابع ایدلمك) قانون مهمنی هرملت متمدّنه‌نك نظر اعتنایه آلمسی طبیعیدر .

(الفاظی معانی‌یه تابع ایتمك) ، حقیقت بلاغتك مرجع صحیحی بودر؛ زیرا فصاحت ادا وَبلاغت مؤادا حصولنه خادم اولان شی، شبهه‌سز بو قاعده‌یه گوستریلان مراعاتك درجه‌سیله متناسبدرکه اوّلا دوشونلدیگی

وحس اولندیغی کبی سویله‌جکی ایچون وضوحه، طبیعیته، منتجیته، انسجامه، ثانیاً : مدلول ومعنالری الفاظ مخصوصه‌لریله افاده وتبلیغه وبونلرك طبیعت موضوع ایله توافقنه مدار اوله‌جغی ایچون، مطابقت وموافقت قانونلرینك که اوته‌کیلری قدر مهمدر، تحققنه خدمت ایلر.

قالدیکه (الفاظی معانی‌یه تابع ایتمك) ذاتاً مقتضای حاله، وتعبیر احسنیله مزیات فکر وتصوره، حس وخیاله متابعتی کافل اولدیغندن بلاغت مؤدّا دخی لاجرم نظر اعتنایه آلنمش اولور.

اوحالده قانون محوث عنهدن باحث اولان مؤلفات ادبیه ـ اقسام سائره سیله ـ «قواعد بلاغت» دینلن شیئی وجوده کتورورکه امت عربك بلغاسی اوقانون مهمی هرشیدن اوّل دقت واهتمام ایله تدقیق ومطالعه ایتمشدر. نته‌کیم مشاهیر علمادن ابن صدر الدّین (فوائد خاقانیه) سنده اشبو حقایقی پك کوزل ارائه ایلر :

« ان للنثر من حیث انه نثر محاسن ومعایب یجب علی المنشی ان یفرق بینهما فیتحرز عن المعایب ولابد ان یکون اعلا کعباً فی العربیة محترزاً عن استعمال الالفاظ الغریبة ومایخل بفهم المراد ویوجب صعوبته وان یتحرز من التکرار (وان یجعل الالفاظ تابعة للمعانی دون العکس) .

« اذا المعانی اذا ترکب علی سجیتها طلبت لانفسها الفاظاً تلیق بها فیحسن اللفظ والمعنی جمیعاً . واما جعل الالفاظ متکلفةً والمعانی تابعة لها فهو کلباس ملیح علی منظر قبیح ! فیجب ان یجتنب عما یفعله بعض من لهم شغف بایراد شیءٍ من المحسنات اللفظیة فیصرفون العنایة الی المحسنات ویجعلون الکلام کانه غیر مسوقٍ لافادة المعنی فلایبالون بخفاء الدلالة ورکاکة المعنی !

« ومن اعظم مایلیق لمن یتعاطی صناعة الانشاء (ان یکتب مایراد) لامایرید . کماقیل فی الصاحب والصابی : ان الصابی یکتب مایراد والصاحب یکتب مایرید .

« ولابدّ ان یلاحظ فی کتاب النثر حال المرسل والمرسل الیه ویعنون الکتاب بما یناسب المقام . »

ادیب مشار الیهك بوعبارهٔ بلیغانه‌سندن مستفاد اولان حقایق ادبیه

الڭ مهم قواعد انشانی مصوّر اولەرق (کاتب مایراد ایله کاتب مایرید) مسئلەسی دخی بالخاصه نظر دقته جدیر اولان بر مهمهٔ ادبیەدر .

فی الحقیقة افادهٔ مرام اقتدارینڭ معیار صحیحی ارائه اولنان موضوعی تصویرده مشاهده اولنورکه مسلّم اولان صعوبتنه مبنی اومزیتله تمایز ایتمش اولمق اوزره بین العرب دخی آز ذوات گلمشدر؛ زیرا اسلوب افادەکه افکار وتصوّراتڭ شکل خارجیسیدر، انسانڭ کندی محصول قریحەسنی مصوّر اولدیغی زمان اواقتداری اظهار ایلمك اوقدرکوچ اولمدیغی حالده دیگرینڭ افکار وملاحظاتنی احاطه وافاده ایلمك حقیقةً اصعب اموردن ، ممارسهٔ عمیقەیه عرض احتیاج ایلیان فضائلدندر .

آڭا مبنی‌درکه هرهانگی لسانده اولورسه اولسون فلان آدم، منشی ویا کاتب اولەرق نظر تقدیره عرض اولندیغی زمان، ارائه اولنان موضوعی تصویره مقتدر ذوات ممتازه آڭلاشلمقده احتیاط اولنمالیدرکه آنفاً بیان ایلدیگمز وجهله امّت عربیه آرەسنده دخی اونوع اصحاب فضیات آز گلمشدر وبونلرڭ دخی الڭ مشهورلری (مروان) ڭ کاتب ومستشاری اولان عبدالحمید ایله دردنجی قرن هجری اواسطنه قدر معمر اولان ال بویه رجالندن کاتب مشهور ابن العمیددر .

ائمهٔ لسانیەدن ثعالبی (یتیمة الدهر) نده اشبو ایکی ادیب مشهوری عبارهٔ آتیه ایله توصیف ایلر :

« کان یقال بدأت الکتابة بعبدالحمید وختمت بابن العمید »

اعلام ادبادن ابن اثیر دخی مشار الیه ابن العمید حقنده شو عبارهٔ بلیغەیی درج ایلمشدر :

« کان ابو الفضل بن العمید من (محاسن الدنیا) قد اجتمع فیه مالم یجتمع فی غیره من حسن التدبیر وسیاسة الملك والکتابة التی اتی فیها بکل فن بدیع »

اوچنجی قرن هجری اواخری مشاهیرندن اولان ابن مقله وَ ابوالفتح بن الفرات وَابو الهثیم الکاتب البغدادی وَدرت یوز حدودینه قدر معمر اولان ابو محمد عبدالله بن محمد الفیاض وَدردنجی قرن هجری اواسطنه مصادف اولان ابن الورقاء وَ ابو الفرج عبد الواحد وَابو بکر بن قزمان ایله محمد بن ـ العباس صولی الشطرنجی وَ قرن مذکور اواخرینه شرف ویرن ابوالفتح البستی وَاوتاریخده وفات ایلمش اولان صابی وَ بشنجی وَ آلتنجی قرن هجری اوائلنه قدر معمر اولان ابو نصر المنازی وَ صلاح الدّین یوسف بن ایّوب دور ـ سلطنتده کتاب انشا سرافرازانندن اولان قاضی صفی الدّین که ابن قریش ایله معروفدر، کذا مشاهیر ادبا وکتاب طبقه‌سنی تزیین ایدرلر .

مشار الیه ابن مقله خلفای عباسیه‌دن (مقتدر بالله) وَ (راضی بالله) زمانلرنده وزراته قدر ارتقا ایلمش ادیب ، مدبر ، متفنن ، بر ذات محاسن صفات ایدی‌که خط کوفیی شو صورت معروفه‌یه تحویل ایدن وَحسن خط ایله اشتهار ایلیان بو ذاتدر .

ابو محمد عبدالله محمدالفیاضه کلنجه حقیقةً فخرالاماثل اولان علامه‌لردندر. مشار الیه، سیف الدّوله‌نك کاتب وندیمی وَخصوصات مهمه‌ده مستشار مؤتمنی ایدی . غلبهٔ خصم وَ احاطهٔ سرائر وَسرعت انتقال گبی حائز اولدیغی خصائص جلیله‌یه مبنی، معضلات سیاسیه مذاکره‌سی دائما آنك کفایتنه حواله اولنوردی . میل محاسن وَ حب نفاست ایله معروف اوله‌رق حتی مرکبنی مسك ایله تعجین ایدر وَدواتنی کل صویی ایله تعطیر ایلردی‌که مشاهیر ادبای افرنجدن (اوژه‌ن سو) نك مشهور (پارس اسراری)نی قلمه آلدیغی صرده آلتون قلم وَکموش حقه وَمعطر الدیوان استعمال ایتمسی دخی اومیلان فطرییی گوستور .

جعفر بن محمد بن ورقاء الشیبانی دخی طبقهٔ محوثه‌نك مدار افتخار ومباهاتی اولان رجال مختصه‌دندر؛ نظم ونثر یولنده هرنه یازارسه گویا که

محفوظاتنی یازمقده و ایلاد مولود گبی تکلفلره اوغرامیه‌رق (پیکااردن) صو آلیرجه‌سنه غایت سهولت ایله تحریر مرام ایلکده ایمش . سیف‌الدوله ایله منظوم ومنثور برخیلی مکاتباتی واردر .

مدنیت اسلامیه‌یه رونق وزینت ویرن اعاظم ادبا میاننده مشار الیه ابوالفرج عبدالواحد بن نصرالمخزومی ومحمد بن العباس الصولی الشطرنجی ایله ابوالفتح البستی بالخاصه ذکره شایان اولان فحولدندر .

ثعالبی (یتیمة الدهر) کتابنده ابن نصرالمخزومی‌یی عبارهٔ آتیه‌ایله وصف ایلرکه مشار الیهك علوّ قدر ومنزلتی بوندن نمایان اولور :

« هو ابوالفرج عبدالواحد بن نصرالمخزومی من اهل نصیبین، نجم الافاق وثمامة الشام والعراق وظرف الظرف وینبوع اللطف . واحد افراد الدهر فی النظم والنثر . له کلام، بل مدام، بل نظام من الیاقوت، بل حب الغمام . فنثره مستوف اقسام العذوبة وشروط الحلاوة والسهولة »

ادیب مشار الیه ، ریعان شبابنده (سیف الدوله) یه ملازمت ایله ند ماعدادینه گچمش و صکره‌لری موصل و بغداده عزیمت ایله ملوك و رؤسای زمانك اخص مصاحبیننده اولمش ایدی .

محمد بن العباس الصولی الشطرنجی دخی علم و ادبده یگانهٔ زمان وفرط ذکا ایله فائق الاقران ایدی . ابو داود السجستانی وثعلب و مبرّد و سائر اعاظم علوم لساندن اقتباس معرفت ایلمش و کندندن حافظ دار قطنی وابو عبدالله مرزبانی گبی اعیان تلمذ ایتمشدر .

ظرافت قلب ایله شطارت روح وعلو طبعنه و ادب وعرفانده‌کی فضائلنه مبنی خلفای عباسیه‌دن اکثریسنك ندیم افکاری اولمش ایدی .

شطرنج اویونده اولان مهارتی، مکتفی باللهك حضورنده یاد اولندقده سیر وتماشاسنه اظهار آرزو ایله خواص ندماسندن (ماوردی) ایله اوینامغی امر ایلمش‌ایدی . حالبوکه (ماوردی) ندیم قدیمی اولمق ملابسه‌سیله اویونده

مغلوب اولمامسنی قاباً تمنی ایلمکده اولدیغی گبی فعلاً دخی اثر اعتنا گوسترمش ایسه‌ده خلیفه‌نك بوهمت واعتناسی مثمر اوله‌میه‌رق (ماوردی) مغلوب اولمش ایدی. خلیفه بو مغلوبیت اوزرینه جانی صیقیله‌رق (عاد ماء وردك بولاً) یعنی (گل صویك بوله دوندی) تعبیریله ماوردی‌یه عتاب ایلمش وَصولی‌یی دخی خواص ندماسی عدادینه گچرمشدر.

مشار الیه ابو الفتح البستی‌یه گلنجه بوذات محاسن صفات دخی امثال کرامی گبی صنعت جلیلهٔ انشاده مقتدا به علامه‌لردندرکه ثعالبی (یتیمه) سنده الفاظ رائقه وَعبارات انیقه ایله توصیف ایلمشدر. امثال سائره حکمنده اولان عبارات آتیه ادیب وَشاعر مشار الیهك اقسام نثرندندرکه دقت نظرینه دلالت ایلدیگی وَحکمت اخلاقی مصور اوله‌رق ارباب مطالعه‌یه فائده بخش اولدیغی ایچون عیناً ذکر ایلدك:

« من اصلح فاسده ارغم حاسده. من اطاع غضبه اضاع ادبه. عادات السادات سادات العادات. من سعادة جدك وقوفك حدك. افحش الاضاعة الاذاعة. الرشوة رشاء الحاجة. اشتغل عن لذاتك بعمارة ذاتك. اذا بقی ماقاتك فلا تأس علی مافاتك. ربما کانت الفطنة فتنة. والمحنة منحة. من حصن اطرافه حسن اوصافه. احصن من الجنه لزوم السنة. الرد الهائل خیر من الوعد الحائل. طلوع العقوق افول الحقوق. الحدة والندامة فرسا رهان والجود والشجاعة شریکا عنان والتوانی والخیبة رضیعا لبان. الفکر رائد العقل. نعم الشفیع الی عدوك عقله. مسلك الحزن حزن. الخلاف غلاف الشر. المرء یهدم المروءة. رضی المرء عن نفسه دلیل تخلفه ونقصه. عسی تحظی فی غدك برغدك. ربما اغنت المداراة عن المباراة. لاضمان علی الزمان. من لزم السلم سلم. لیکن قرینك من یزینك. افراط السخاوة رخاوة. ربما کانت العطیة خطیئة. لایعدم الصرعة ذو السرعة. لکل حادث حدیث. البشر نور الاصحاب. ما کل خاطر بعاطر. ما خرق الرقیع مرقع. ان لم یکن لنا مطمع فی درك درك فاعفنا من شرك شرك. الغیث لایخلو من العیث »

ادبای مشار الیهم ایچنده صابی الك زیاده شهرتگیر صنعت انشا اولان رجال مختصه‌دندر.

دين اسلام ايله تشرّف ايتمامش اولديغى حالده امرا وخلفا نزدنده كتابت خصوصيه گبى الڭ مهم مقاماته ارتقا ايليه‌رك شعرا وادبانڭ قصائد وستايشنامه‌لريله تبجيل اولنمش ايدى . لكن وقتيله عضدالدّوله‌نڭ موجب انفعالى اوله‌جق بعض حركات كوستاخانه‌ده بولنمش اولديغى جهتله بغداد شهر شهيرى سلطان مشار اليهڭ حوزهٔ حكومت واستيلاسنه دوشدكدن صكره (صابى) نڭ دخى نجم اقبالى افول ايده‌رك عمر فانيسى ضرورتله ختامه ايرمش ايدى .

ابو نصرالمنازى (صابى) درجه‌سنده اشتهار ايتمشدر . ادارهٔ مملكت قواعدينه اولان وقوف خاصنه مبنى ابو نصر بن احمد بن مروان الكردى زماننده رتبهٔ وزارته‌قدر ارتقا ايلمش ايدى .

مدنيت اسلاميه‌نڭ صحايف تاريخنى تزيين ايليان ادباى مشار اليهمدن صكره عمادالدين الاصفهانى كلوركه آلتنجى عصر هجرى اجلهٔ ادباسندندر . طوائف ملوكدن بعضيلرينڭ كتابت امور مهمه‌سنده بولنديغى گبى خصوصيله صلاح الدّين ايوبى‌يه انتساب ايدرك خدمات مهمهٔ سياسيه وتحريريه‌يى پارلاق برصورتده ايفا ايلمش ومشار اليه صلاح الدّينڭ وفاتندن صكره اختيار عزلت ايله تأليفاته حصر اشتغال ايتمش ايدى .

ابوالمعالينڭ (زينةالدهر) ينه ذيل اوله‌رق يتمش سنه ظرفنده ظهور ايدن مشاهير شعرانڭ احوالنى جامع اولان تأليفى، وَ يدى جلددن عبارت بولنان (برق شامى) وبيت المقدس فتوحات واحوال تاريخيه‌سنى حاكى وايكى جلد اوزرينه مرتب اولان (الفتح القدسى) [١] كتابلرى وَآثار سائره‌سى اوزمان عزلتڭ يادكار ابدى الاشتهارى‌در .

كذلك بشنجى قرن هجرى اوائلنه مصادف اولان ابوالفرج على بن حسن بن هندو وَابوعمروالقسطلى (اندلس) وَ آلتيوز قرق تاريخنده مخنوقاً ارتحال

[١] مطبعهٔ عاجزانه‌مده دردست طبعدر . لطابعه

ایلیان ابن وهیب القوصی ایله آلتنجی قرن هجری اواسطی رجالندن اولان ابو عبدالله بن ابوالخصال وَعون الدّین یحیی بن هبیره وَآلتیـوز یتمش درت سنهٔ هجریه‌سنه قدر معمر اولان وَدولت بنی احمر رجالنـدن بولنان ابوعمرو بن المرابط وَیدیـوز حدودی اصحاب عرفان وادبندن متعدد لسان اجنبی‌یی عارف اولان ابن الوحیـد . ارباب صنعت انشا عدادنده بولنان مشاهیر ادبادندر .

ابوالفرج علی بن حسین بن هنـدو، عضدالدوله‌نك دیوان کاتبلرندن وتفاسـفه مائل ذواتدن ایدی . (مفتاح الطب) وَ (الهمم الروحانیـة من الحکم الیونانیة) وَمؤلفات سائره‌سی مزیت عالمانه‌سنه دال اولان آثارندندر. خمریه‌سـندن مأخـوذ اولان ابیات آتیـه نظمده دخی بهره‌سی اولدیغنی ارائه ایدر :

اری الخمر ناراً والنفوس جواهراً
فان شربت ابدت طباع الجواهر

فلا تفضحن النفس یوماً بشربها
اذا لم تثق منها بحسن السرائر

ابوعمروالقسطلی منصور ابن ابی عامرك کاتب وشاعری وَشهرت ادبیه‌ده اندلس طبقات ادباسنك مدارمفخرتی ایدی . حتی شامك بر (متنبی) سی وارسه اندلسك دخی بر (ابوعمروالقسطلی) سی وار دنیلور ایدی .
ابیات آتیه اوزون برقصیده‌سندن مأخوذدرکه اقتدار ادیبانه وشاعرانه‌سنی مصوّردر :

الم تعلمی ان الثواء هو التوی
وان بیوت العاجزین قبور

تخوفنی طول السفار واته
لتقبیل کف العامری سفیر

دعینی ارد ماء المفاوز آجناً
الی حیث ماء المکرمات نمیر

فان خطرات المهالك ضمن
لراكبها ان الجزاء خطير

ابن وهيب ايله معروف اولان زکی الدّین عبدالرحمن بن وهیب وَابن ابی الخصال وَعون الدّین یحیی بن هبیر دخی عصرلرینك افاضلندن وَ صنعت جلیلهٔ انشاده ید طولا اصحابندندر .

ابن وهیب ، صاحب حما مظفرك وزارتنی احراز ایلدکدن وَ برچوق لطف والتفاتنه مظهر اولدقدن صکره اصحاب سعایتك غیرتیله مخنوقاً اعدام ایدلمش ایدی‌که بوتشبث فاجعانه‌یی حس ایلدکده بیت آتی‌یی مقام تهکمده سویلمش ایدی .

اعطیتنی الالف تعظیماً وتکریماً
یالیت شعری ام اعطیتنی دیتی

ابن هبیره (مقتفی بالله) ك وزیری ایدی . مؤلفات مشهوره‌سندن اولان (کتاب الافصاح عن شرح کتاب الصحاح) وَ (کتاب المقتصد) وَ (مختصر اصلاح المنطق) (اصلی ابن سکیتکدر) وَ (ارجوزه فی المقصور والممدود) وَ (ارجوزه فی علم الخط) وَسائر آثاری اقتدار ادیبانه‌سنك درجه‌سنی تقدیره مدار اوله‌جق شواهددندر .

طبقهٔ ادبای اسلامیه‌نك مدار ابتهاجی اولان (آل بویه) رجالندن ابوالقاسم عبدالعزیز بن یوسف وَ ابواحمد عبدالرحمن بن الفضل الشیرازی وَ ابوالقاسم علی بن القاسم القاشانی‌یی سکوت ایله کچشدیرمك جائز اوله‌مز.

ابوالقاسم عبدالعزیز بن یوسف ، آداب وکتابتده اعیان ممدوحیندن اولدیغی کبی (عضدالدوله) نك وزرا وَ خواص ندماسندن ایدی . سلطانیات ، اخوانیات ، وَسائر آثار ادبیهٔ جیده‌سی اتساع قریحه وَحسن طبیعت اصحابندن اولدیغنه دلالت ایلرکه آتیاً درج ایلدیکمز پارچه‌لر آنك شواهد منوره‌سندندر .

« قدعلتم بشهادة الآثار ، وتظاهر الاخبار . ماأعدالله لامير المؤمنين بطاعة وليه المنصور وصفيه المبرور وعضدالدولة ايده الله تعالى من حام حقيقته ساد خلقته راع سدته وزعيه لايثنيه عن غاياته عارض الشام ولايلهيه عن همماته راحة الجمام (بيت)

مضاميره اعيت على من يرومها
وكل مدى عن غايتـه قصـير

فهو عين اميرالمؤمنين اذا نظر ولسانه اذا نطق ويده اذا لمس ألا انت ام امضت ووطأت ام اقنت .. »

ديكر :

« وصل كتاب مولانا جواباً عما خدمت به حضرته المحروسة مهنئاً فحسبتني وقد تأملت عنوانه مغلوطاً بي اومعنيا به غيري اعظاماً لتلك الايادي الغر والنعم الزهر التي اعددتها في الشرف مناسب والى الايام والليالي ذرائع ...

§

« كتابي ادام الله عز مولانا وحالي فيما اعانيه من تمثل حضرته وتذكر خدمته والمواقف التي سعدت فيها برؤيته وافدت من مشاهدته حظها ومقابلة نعم الله عليه وعلى الادب وحزبه والكرم واهله فيه حال امرء هب وقد اوردته الاحلام مناهل امله فهو يتلهف تذكرا ويتلذذ تحيراً وينحي نفسه تمثلاً ويراقب المعنى تململا واحمدالله تعالى على الاحوال كلها واسأله قرب الادالة والعقبى السارة واقول :

اقـول وقـلبي في ذراك مخـيم
وجسمي جنيب للصبـا والجنـائب

يجاذب نحو الصاحب الشوق مقودي
وقد جاذبتني عنـد ايدي الشواذب

سقى الله ذاك العهد عهداً من الحيـا
وتلك السجـايا الغر غر السحـائب

تذكرت ايامي بقربك والمنى
يقـابلني بالعز من كل جانب

وفي ربعـك الدنيـا تزف محاسنها
وتفتر منـك عن ثنـايا مناقب

الى اخر ماقال .

ابو احمد عبدالرحمن ابن الفضل الشيرازى ايله ابوالقاسم على بن القاسم القاشانى نك بيان فضيلتلرينه كلنجه (يتيمةالدهر) صاحبى امام ثعالبى نك درج ايلديكى عبارهٔ توصيفيه‌لرى عيناً ذكر ايله اكتفا ايلرز :

ابن الفضل الشيرازى حقنده :

« روضة مجد وشرف وحديقة فضل وادب وكان احد اركان الدولة الديلمية يكتب لمعز الدولة ابى الحسين برسم المطيع لله ويتصرف بالعراق فى جلائل الاعمال ويلاحظ بعين الاعظام والاجلال وكان اخذاً بطرفى النظم والنثر ... »

ابوالقاسم على بن القاسم القاشانى حقنده :

« بقية مشيخة الكتاب المتقدمين فى البراعة المالكين لازمة البلاغة المتوقلين فى هضاب المجد المترقلين فى درجات الفضل واخرجت من نظمه ونثره ماهو ثمرة العقل وعين القول ... »

فضائل انسانيه‌نك مشرق انفلاقى اولان مدنيت اسلاميه‌كه جمعيات بشريه‌يى حكمت وادب ايله پرورشياب كمال ايتمشدر. زيور صحيفهٔ بيان ايلديكمز ادبادن بشقه ابن جعفر الكاتب وصاحب گبى دها بك چوق اعيان ادب وعرفانه مالك ايسه‌ده انواع معرفتك بوقسم اهمى حقنده معلومات مجمله استحصالى ايچون تفصيلات مشروحه كفايت ايدر ظن ايلرز .

قواعد بلاغت

١

عناصر واشكال تركيبيه‌دن استنباط اولنه‌رق تدوين اولنان صرف ونحو فنلرندن بشقه ينه كلام ومعانى يه عائد اولمق اوزره بر علم دها استنباط اولنه‌رق تأليف اولنمشدركه بودخى قواعد بلاغتدن باحث اولان علمدر .

علم بلاغت اجزاى كلام ايله متعلقاتنك احوالندن ومقتضاى حال اوزره

سبك اولنـان تعبیراتك خواص ومزایاسندن وطرق افادهدن یعنی حقیقت، مجاز، کنایه واقسامندن ومحاسن فکریه ولفظیهدن بحث ایلر.

قواعد بلاغتده الك اوّل کتاب تدوین ایلیان جعفر بن یحیی وَجاحظ وَقدامهدر. یدنجی قرن هجری اوائلنـه مصادف اولان امام سکاکی اشـبو علومك قواعدینی توسیع وَابوابنی ترتیب ایله صرف ونحو اصولی دخی جامع اولمق اوزره مشهور (کتاب المفتاح) ی تألیف ایلمشدر. [١]

علامهٔ مشار الیهی، دقایق اشـنای بلاغت اولانلر. اصول و قواعدك اسـتقامت ووضوحنده غرب ادبای مشهورهسـنده (کنتیلیون) ه وَثروت ومحاسن اسلوبجه (سیسهرون) ه تشبیه ایلمشلردر.

اشبو دعایم ادبیهدن صکره گلان علمای اسلامك قواعد بلاغتـه دائر میـدانه قویدقلری مؤلفات هپ کتاب المفتاحدن اخذ واقتبـاس اولنمش شیلردرکه سکزنجی قرن هجری اعلام ادبیهسـندن شرف الدین حسـن بن محمد الطیبی نك کتاب تبیانی، خطیب قزوینینك تلخیص وایضاحی وَسائره بوقبیلدن اولهرق مثال ارائه اولنهبیلیر.

واقعـا متأخرین علما، اسـلافه بعض مسائلده اعـتراض ایله مذاهب مستقله تأسیس ایلمشدر. نتهکیم خطیب قزوینی سکاکی یه ازجمله:

(حقیقت ومجازی کلامك صفتی اولهرق قبول ایله مجاز عقلی یی استعاره بالکنایه عد ایلکده وَحروف تفسـیر جملهسـندن اولان (ای) کلمهسـنده وَ (التفات) بحثنده وَ (من) کلمهسنك جنسدن سـؤال ایچون اولمسنده وَصیغـهٔ امرك علی الفور دلالت ایلدیگنی قبـولده وَ حقیقت وَمجاز لغویهلرك تعریفلرنده و استعارهٔ تخییلیه وَمکنیه وَاصلیه وَسائر اقسامیله استعارهٔ تبعیهیی مکنیهیه رد وارجاعده والحاصل استعارهٔ تمثیلیهده وَکنایهنك تعریفی وَمجـاز

[١] ابن خلدون ترجمهسی.

ايله تفريقنده وَ بونك اقسامنده وَهكذا مبحثلرده مخالفت ايتمشدركه بعضيسنده مصيب اولديغى حالده برطاقمنده دخى عندالمحققين تعسف ايلمشدر .)

قواعد بلاغت تعليم وتحصيليله اشتغال ايدن علما وطلاب آره‌سنده زياده‌سيله مشتهر اولان (مفتاح العلوم) اوزرينه تأليف اولنان شروح وَحواشى يتمش سكسان راده‌سنه بالغ اولور .

شروح وَ حاشيه‌لرك كثرتى امت اسلاميه‌ده‌كى غيرت معارفك وَ بالخاصه ادبياتده‌كى اعتناى مخصوصك درجه‌سنى گوسترر . لكن بونلرك ايچنده الڭ مقبول وَ الڭ گوزللرى اوچ عدددن عبارتدركه برى سكزنجى عصر هجرى بدايتنده ارتحال ايدن علامه قطب الدين شيرازى‌نك (مفتاح المفتاح) اسمنده اولان شرحى، ديگرى عصر مذكور اواخرينه قدر معمر اولان علامه سعدالدّين تفتازانينك شرحى ، اوچنجيسى دخى سكز يوز اون آلتى تاريخنده عازم گلشن ابديت اولان سيد شريف جرجانى‌نك (مصباح) ناميله مرسوم شرحيدر .

سكزنجى قرن هجرى اواسطنى تزيين ايدن جلال الدّين محمد بن عبدالرحمن القزوينى‌نك تأليف مبحوث عنهى‌كه بعض مسائل علاوه‌سيله (مفتاح العلوم) لڭ تلخيصيدر، معشر افاضل نظرنده كذلك شهرتياب اوله‌رق متعدد شرحلر يازلمش ايسه‌ده بونلردن (٧٤٥) تاريخنه قدر معمر اولان محمد بن مظفر الخطيب الخلخالى ايله (٧٩٢) سال هجريسنده ارتحال دار بقا ايليان شمس الدّين محمد بن عثمان بن محمد الزوزنى‌نك، وَعلامه سعدالدّين تفتازانينك شرحلرى الڭ زياده مقبول علمادر .

مشار اليه سعدالدّين تفتازانى ايلك شرحنى (٧٤٨) تاريخنده اكمال ايتمشدر . ايكنجى دفعه دها مختصر اوله‌رق ميدانه گتورديگى شرحى دخى (٧٥٦) سنه‌سنده رسيدۀ ختام ايلمش ايدى‌كه برنجيسى (مطوّل) ناميله وَايكنجيسى (مختصر) عنوانيله مشهوردر .

اشبو شروح اوزرینه وَ بالخاصه مطوّل وَ مختصر اوزرینه متعدد حاشیه‌لر یاپلمشدر. بونلرك عمومی اوتوز قرق راده‌سنه بالغ اولور.

بوشرح وَ حاشیه‌لردن بشقه برطاقم افاضل علما دخی خطیب دمشقینك کتابنی (تلخیص التلخیص) نامیله اختصار ایتمشلر وَ بعضیلری نثردن نظمه تحویل ایتمشلردر.

سکزنجی قرن هجری رجالندن صاحب دیمکله معروف شهاب الدّین احمد بن محمدك وَ طقوزنجی قرن هجری‌یه مصادف اولان پرویز رومی ایله ابن جماعه‌نك مختصراتی بعض علمانك قرین تقدیری اولمشدر.

منظوماته کلنجه: اونجی قرن هجری‌یی تزیین ایدن امام سیوطی‌نك (مفتاح التلخیص) اسمنده‌کی منظومه‌سی اك کوزللرندن وَ اك مقبوللرندندر.

علامهٔ مشارالیه اشبو منظومه‌یی مؤخراً شرح ایدرك میدانه کلان اثره (عقود الجمان) نامنی ویرمش وَ بواثر اك مهم آثار جلیلهٔ اسلامیه عدادنه کچمشدر.

علاّمه شرف الدّین طیبی‌نك (تبیانی) مختصر اولمقله برابر جامع براثردر. تلمیذی علی بن عیسی (قوله) ایله شرح ایدرك وجوده کتوردیکی اثره دخی (حدائق البیان) نامنی ویرمشدر.

(المثل السائر فی ادب الکاتب والشاعر) عنوانی حائز اولان اثر بدیعیلی وَ شیخ عبدالقادرك دلائل الاعجازینی بو صدده ذکر ایتمامك ممکن اوله‌ماز.

یدنجی عصر هجری اواسطنه مصادف اولان ضیاءالدین ابن الاثیر الجزری‌نك اك مشهور آثارندن اولان کتاب مذکور، قواعد نظم و انشاده اصول فقه منزله‌سنده بر تألیف جلیل القدردر.

سکزنجی قرن هجری اواثلنه قدر معمر اولان شهاب الدّین ابی البقاء الحلبی‌نك (حسن التوسل فی صناعة الترسل) اسمنده‌کی اثری ایله کذلك

سكزنجی قرن هجری اوائلنده بر حیات بولنمش اولان علامه جمال الدّین الکتبی نك (ابکار الافکار) عنوانندهکی تصنیفی بالخاصه ذکر اولنمليدر .

فن بلاغت ملحقاتندن معدود اولان (فن بدیع) ده بین الاسلام الك اوّل صنایع استخراج ایله تدوین اثر ایدن ابوالعباس عبدالله ابن المعتزدر .

اجلهٔ ادبای اسلامیهدن اولان مشار الیه، (کتاب البدیع) نده اون یدی نوع بدیعه درج ایلمش وَ معاصری بولنان قدامة بن جعفر الکاتب دخی یگرمی نوع بدیعه اختراع ایتمشدر. فقط یدی نوعنده توارد ایلدکلرندن مجموعی اوتوز بدیعهدن عبارت قالیر .

دردنجی قرن هجری نك مابه الافتخاری اولان افاضل ادبادن ابو هلال حسن بن عبدالله العسکری صنایع مذکورهنك عددینی (٣٧) نوعه ابلاغ ایله غایت مهم وَ سزاوار استفاده اولان (کتاب الصناعتین ـ شعر ـ نثر) اثرینه درج ایتمشدر .

بشنجی قرن هجری اواسطنه مصادف اولان مشاهیر ادبادن ابن الرشیق القروانی دخی (العمده) نامیله مشهور اولان کتاب مستطابنده عینیله اوقدر بدایع ذکر ایلمشدر .

بوندن صکره شرف الدّین التیفاشی (جزایر) مذکور (٣٧) بدیعهیه اوتوز اوچ بدیعه دها ضم ایدرك مجموعی (٧٠) بدیعهیه بالغ اولمشدر .

طبقات ادبانك زینت ساز افتخاری اولان ابن ابی الاصبع که یدنجی قرن هجری ائمهٔ ادباسندندر ، اوتوز عدد بدیعه دها استخراج ایتمش وَ بونلردن اون عدی طی اولنهرق یگرمی بدیعه داخل حساب ایدلمشدرکه مجموعی طقسان نوعه ارتقا ایلمشدر .

امام مشار الیه صنایع مبحوث عنها تطبیقاتی آیات قرآنیهده اجرا ایدرك میدانه گتوردیگی (التحریر) عنوانلی اثری بو بابده تألیف اولنان آثارك الك زیاده ذوقه مقرون اولانلرندن وَ اوجهتله الك طبیعی وَ الك مستحسنلرندندر .

اثربهين مجوث عنهك بومزيت جليله‌يه مالك اولمسى مؤلف عالى نظرينك يالكز نقله استناد ايتميه‌رك فكر انتقاد ايله تدقيق مزايا ايدن معشر اعاظمدن بولنملرندن انبعاث ايلر . (بديع القرآن) وَ (كتاب الجواهر) وَ (السوانح فى سرائرالقرائح) عنوانلى اثرلرى دخى ادبيات عربيه‌ده نادرالامثال مؤلفات جليله‌دندركه بو آثاره حيات وروح ويرن وَذوق مخصوص ادبينك اداره‌سنده اولان دقت نظرينى ارائه مقصديله ابيات آتيه‌يى درج ايلدك :

انتخب للقريض لفظاً رقيقاً
كنسيم الرياض فى الاسحار

فاذااللفظ رقةً شف عن المعـ
ـنى فابداه مثل ضوءالنهار

مثلما شفت الزجاجة جسماً
فاختفى لونها بلون العقار

بوندن صكره اديب وَشاعر مشهور شيخ صفى الدين الحلى كلوركه بحر بسيط اوزره نظم ايلديكى قصيده‌سنده صنايع بديعه‌يى (١٥١) نوعه چيقارمشدر .

قصيدهٔ مجوث عنهانك ابياتندن هر برى بر صنعته مثال اوله‌رق ايراد اولنمش وَنوع صنعت دخى بيتك حذاسنه قيد اولنمشدر .

٧٨٠ سنهٔ هجريه‌سنه قدر معمر اولان شمس الدين ابن جابر لاندلسى - الهوازى المالكى دخى فن بديعده حائز قصب السبق اولان ادبادندر .

« بطيبة انزل ويمم سيدالامم » مطلعيله باشلايان (بديعيه) سى كه (الحلةاليسرى فى مدح خيرالورى) اسميله موسومدر، بوقصيده‌ده صنايع مجوث عنهايى تماميله ذكرايلمش وَتطبيقاتنده پك بيوك براقتدار اديبانه اظهار ايلمشدر. بديعيهٔ مذكوره‌يى افاضل ادبادن شهاب‌الدين اندلسى شرح ايتمشدر.

سكزنجى عصر هجرى‌يه مصادف اولان وجيه الدين عبدالرحمن بن

محمد اليمنى ايله شيخ عزالدين الموصلى دخى فن بديعده‌كى خداقت واتساع معرفتلرينه مبنى ايروجه ذكره شايان اولان اعاظمدندر .

مشار اليه عزالدين موصلى انواع بديعى حاوى واختراعاتندن اولان بعض محسناتى شامل برقصيده نظم ايلمشدركه هر بيتنده بر بديعه‌يى على طريق التوريه ذكر ايتمشدر .

عزالدين موصليدن صكره سكزنجى قرن هجريدن طقوزنجى قرن هجرى اوائلنه مصادف اولان ابن حجة الاموى ايله معروف اديب متفنن ابو بكر على كلوركه مشار اليهما صفى الدين الحلى وعزالدين موصلينك بديعيه‌لرينه مقابل ومدح نبوى‌يه دائر اولان (بديعيه) سنى نظم ايله يوز قرق اوچ بيتده (١٣٦) بديعه‌يى على طريق التوريه ذكر ايلمش وآثرينى بشقه‌جه شرح ايدرك اكا دخى (خزانة الادب) نامنى ويرمشدر .

والحاصل طقوزنجى قرن هجرى اوائلنه مصادف بولنان وابن المقرى اليمنى ايله معروف اولان شرف الدين اسماعيل ابن ابو بكر وشعبان بن محمد القرشى المصرى واونجى قرن هجرى اوائل واواخرينى تزيين ايدن جلال الدين عبدالرحمن بن ابو بكر السيوطى وعبدالرحمن بن على الحميدى‌نك بديعيه‌لرى ايله شرحلرينى مسكوت عنه براقمق جائز دكلدر .

تاريخ مفاخر اسلاميه‌يه زينت بخش اولان علماى مشار اليهم ميانده عرفان مفطوريله حقيقة بر موقع مخصوص احراز ايدن فاضلة الزمان عائشة باعونيه‌كه امت عربيه‌نك مدار ابتهاجى اولان مشاهير نسادندر، بوصرده كمال احترام ايله ذكر اولنمليدر .

مشار اليها انواع بديعى كذلك برقصيدهٔ غرّاده جمع ايلمش اولديغى حالده فقط تكلف وتصلفه دوچار اولمامق ايچون توريه مسلكنى ترك ايلمش وبويولده نظم اولنان قصائدك اغلبندن دها زياده مقبول ادبا اولمشدر .

عبدالغنى نابلسى فاضلهٔ مشار اليها مسلكنه اتباع ايلمشدر .

ادیب وَمتفنن مشار الیه، صنایع بدیعه‌یی برقصیدهٔ بلیغه‌ایله ذکر ایلیه‌رك اشبو قصیده ایسه مدح نبوی یی متضمن وَهر بیت بر بدیعه‌یی محتوی در .

عبـدالغنی نابلسی نك، صنایع مبحوثه‌یه (صنعت اضراب) نامیـله ضم وعلاوه ایلدیگی بدیعه ایکی نوعیله دخی غرب ادباسـنك (غراداسـیون) دیدکلری (تدریج) بدیعه‌سـنه مشابهدر . ذکر اولنان بدیعه‌نك اختراعیله افتخار ایدن عالم مشار الیه ـ چونکه ادبیـاتك الڭ زیاده مستحسن اولان برطور افاده‌سی در ـ وجوهله حق ویرلمك اقتضـا ایدرکه آنی احتوا ایلیان بیت ایله شرحنی تیمناً ذکر ایلرز :

نجوم افق الهـدی بل هم اهلته
بل البدور التی تجلو دجا الظلم

« فی البیت الاضراب وهو نوع استخرجته ولم یسبقنی الیه احد وسمیته بهذا الاسم (اضراب) لاشتمـاله علی حرف الاضراب (بل) وهو ان یجمع المتکلم بین جـل اومفردات متسقة من مدح اوهجاء اوغیر ذلك ویفصل بینها بحرف الاضراب و احسنه ماکان فیـه ترق اوتدنی ومن الاول بیت قصـیدتی فان الهلال ارق من النجم وکذلك البدور من الهلال کاتری ومثل ذلك قول الشاب الطریف ابن العفیف :

یانجم بل یابدر بل یاشمس بل
کل نراه یلوح من ازراره

فن بدیعك امم اسـلامیه‌ده اختراع صورتیله‌می یوقسه نقـل وترجمه طریقیله‌می ظهور ایتمش اولدیغی قضیه‌سی مدار بحث اولمشدر .

حکیم یونانی آراسطونك مؤلفاتندن منقول اولمق اوزره افرنج کتابلرنده مطـالعه اولنان بعض صنایع که مؤلفـات اسلامیه‌ده ذکر اولنـان صنایعك اکثریسنه مشابهدر، آنلره نظراً یونانیلرڭ بوفنده‌دخی تقدملری ثابت اولور . شوقدر وارکه بوصورت، فن مبحوث عنهڭ بین الاسلام اختراع طریقیله ظهور ایتمش اولمسـنه مانع اوله‌میه‌رق صرف ونحو گبی بوفن دخی علمای اسـلام طرفندن تأسیس اولنمشدر .

والحاصل لسان لطيف عربك صنايع بديعيه اجراسنه قابليت فوق ـ العاده‌سندن طولايي اغلب ادبا صنايع مجوث عنهايي استعماله ميل مخصوص اظهار ايتمشلر ايدى. حتى اندلس وَمغرب متأخرين ادباسى صنايع بديعيه‌يه اودرجه مفتون ايديلركه الفاظ عاديه‌ده‌بيله بر بديعه بولنمسنه غيرت گوسترلردى دينسه مبالغه‌يه محمول اوله‌ماز . نته‌كيم ابن خلدون بوميلان نابجادن اظهار شكايت ايتمشدر .

حال بوكه عراق وَسوريه وَحجاز معاصرين ادبا وَ شعراسى، شرائطنه ابتنا ايتمك وجوبندن صرف نظرله برجناس، برتوريه، جمع نظاير، وَبونلره مماثل برصنعت اغورينه هرشيء فدا ايدزك فطرةً جائز اولملرى اقتضا ايدن ذوق مخصوص ادبيلرنده خيليدن خيلى تغير وَانحطاط گوريلور وَ بونك الك بيوك شاهدى موجود ومتداول اولان آثار نثريه وَ منظومه‌لريدر .

ابن صدر الدينك فوائد خاقانيه‌سندن مأخوذ اوله‌رق يوقاريده عيناً درج ايلديگمز عباره‌دن منفهم اولوركه اعاظم ادباى عرب نظرنده معنايى، صنايع اغورينه فدا ايلك جائز اوله‌ماز .

ابن خلدونك « معلوم اوله كه كلامك سرور وحى افادهٔ معناده اولوب مهمل اولديغى تقديرجه اعتباردن ساقط اولان اموات گبيدر » كلام حكيما ـ نه‌سيله ابتدا ايليان فصل مخصوصنده‌كه عبارهٔ آتيه، صنايع اجراسنه مألوف اولانلر ايچون بر بدرقهٔ ادب اوله‌رق تلقى‌يه شاياندر :

« اشبو صنايع بديعيه‌نك استعمالنده برطاقم شرطلر ذكر ايتمشلردر . شروط مذكوره‌دن برى من‌غير تكلف اولمق وَعن‌قصد اكثار اولنمامقدر . اما بلا تعمد كنددى طبيعتيله دوشن صنايع بديعيه تكلفدن برى اوله‌رق كلام دخى عيب استهجاندن وارسته اولمغله آكا برديه‌جك يوقدر . بووجهله شرط قلنمسك وجهى بودركه صنايعى اجرا ايله اوغراشوب وَبتون بتون بلاغتى ازاله ايدر وَ بوصورتده اول تزييناتدن بشقه كلامده برشى قالماز . »

اشته اليوم اهل عصرڭ اكثريا حال ومشواری بودر . وذوق بلاغت اصحابى ايسه آنلری بوتكلفلرندن طولايى استهزا وَ بوحاللرينى برنوع قصور وقباحت عد ايدرلر ...... » [ترجمۀ ابن خلدون]

حكايه وامثال

٢

امت عرب ميانده حكايه وامثال دنيلان شيلر دخى خيلى شايع ومترقى اولمشدر .

لسانمز على الاكثر زبانزد اولان رومان، درام، ترائەدى، اوپراگى شـيلرى معاصرين ادباى عرب (روايت) عنوان عموميسى ايله تعبير ايلدكدنصكره آيرى آيرى افاده ايلدكارى زمان دخى تعبـيرات اصليەلرينى محافظه ايدرلر وابولوغ (افسانه) ، فابل (مصال ـ مثل)، قونت (قصه) دنيلن اخبار وقصصڭ عمومنه دخى (حكايه) اطلاق ايدرلر .

مثل ـ مصال ـ دنيلن طرز مخصوص تصوير، فكاهه شكلنده بعض حقايق ادبيەيى عرض وتمثيلدن، وَ افسانه دخى رمز وتوريه طرزنده حكايۀ احوالدن عبارتدركه ايكنجيسنڭ موضوعى اكثريا حيواناتدن انتزاع اولنەرق هرايكيسنڭ مقصدى ايسه ابناى بشره مبادئ ادبيەيى تعليم ايلمكدر .

بونوع آثار ادبيەدن اولمق اوزره مدنيت اسـلاميەده (كليله ودمنه) حكايۀ مشهورەسى وَبشنجى قرن هجرى اواسطى مشاهير ادباسندن ابوالعلاء احمد بن عبدالله المعرى نڭ مذكور كليله ودمنه طرز ومنـوالى اوزره ترتيب ايلديكى (كتاب القائف) ى ارائه اولنەبيلير .

شرقڭ الڭ مشهور حـكايەلرندن برى اولان كليـله ودمنه (بيدبا) نام حكيم هنـدينڭ محصول طبيعتيدركه (نوشروان) بن قبـاد بن فيروزڭ دور

سلطنتنده (برزویه) نامنده برطبيب طرفندن لسان فارسی يه ترجمه اولنمش وخلفای عباسيه‌دن جعفرالمنصورك كاتبی عبدالله بن المقفع دخی فارسيدن عرب لسانه نقل ايلمشدر .

اصل كتاب اون بش بابه منقسم اولديغی حالده بهايم وطيوره اضافت ايله برطاقم حكايات مرموزه‌يی احتوا ايلركه باب اوّل ــ سعايت ونفاق اصحابنك سوزلرينی ديكله‌مكدن اجتناب لزومنی بياندن؛ باب ثانی ــ شرير اولانلرك وخامت عاقبتلرينی ايضاحدن؛ باب ثالث ــ ياران واحبانك محسناتنی ارائه‌دن، باب رابع ــ دشمن شرندن امين اولمامق لزومنی افهامدن ؛ باب خامس ــ غفلت واهمالك مضرتلرينی تشريحدن؛ باب سادس ــ آفت استعجالی تمثيلدن؛ باب سابع ــ حزم وتدبيرك وجوبنی توضيحدن؛ باب ثامن ــ اصحاب حقد وحسده اعتماد اتمامك لزومنی اشعاردن؛ باب تاسع ــ علوّ جناب ايله عفو وصفحك فضيلتنی تبييندن؛ باب عاشر ــ مجازات ومكافاتك محل وموقعنی تعييندن؛ باب حادی عشر ــ برشيئك لزوم صحتندن فضله‌سنی آرزو ايتمك مضرتنی تصويردن؛ باب ثانی عشر ــ علم ووقارك فضائلنی بياندن؛ باب ثالث عشر ــ خائن وغدار اولانلرك سوزلرينی استماع ايلمكدن احترازك لزومنی تحكيه‌دن؛ باب رابع عشر ــ تسليم وتوكلك منافعنی تحقيقدن عبارتدر .

كتاب مذكوری يوز آلتمش سنهٔ هجريه‌سنده يعنی مهدينك دورسلطنتنده يحيي بن خالد برمكی ايچون عبدالله بن هلال الاهوازی دخی فارسيدن عربی‌يه نقل ايلمش اولديغی كبی سهل بن نوبخت الحكيم دخی ينه وزير مشار اليه يحيي ايچون نثردن نظمه تحويل ايتمشدركه بيك دينار احسان آلمشدر . شاعر مشهور ابن هبّاريه دخی حكايهٔ مذكوره‌يی نظم ايلمشدر .

مشاهير ادبادن سهل بن هارون (كليله ودمنه) نك ابواب وامثالنه مقابل اوله‌رق آيروجه بركتاب تأليف ايلمشدر . وابوالحسن نصر بن احمد السامانی علمای عصردن برذاته عربيدن فارسی‌يه نقل ايتديره‌رك شاعر خاصی اولان رودكی دخی لسان فارسی اوزره نظم ايتمشدر .

آندن صکره ابوالمظفر بهرام شاه بن مسعود الغزنوی زماننده ابوالمعالی نصرالله بن محمد نام ذات (ابن المقفع) ك نسخه سندن نقل وترجمه ایلمشدر. لکن اطناب گبی الفاظ غریبه ایرادی گبی مساویء ادبیه‌دن خالی اولمد. یغندن مولی حسین بن علی الواعظ الکاشفی سلطان بیقرا امراسندن سهیلی ایچون تلخیص وتهذیب ایله (انوار سهیل) نامنی ویرمشدر .

عبدالواسع عیسی لقبیله مشهور اولان اونجی قرن هجری علماسندن مولی علی بن صالح الرومی اشبو انوار سهیلی‌یی فارسیدن ترکی‌یه نقل ایدرك (همایونـامه) اسمیله توسیم ایلشدرکه بو ترجمه‌نك صورت افاده وطرز انشاسی لطیفدر . [۱]

تهذیب اخلاقه خادم اولمق اوزره ترتیب اولنان بو نوع آثار ادبیه ایچنده غایت مصنع ودقیق اوله‌رق میدانه گتوریلان اثرلردن الڭ مشهوری (لافونتن) ك حکایه‌سیدرکه اجلهٔ ادبای عثمانیه‌دن بعضیلرینك متفرق صورتله انظار استفادهٔ عثمانیه‌یه وضع ایلدکاری منظوم ترجمه‌لر اوموزیتی مصوّردر .

واقعاً (لافونتن) ك کلیله ودمنه‌دن ـ توارده محمول اولمامق اوزره ـ برطاقم حکایه اخذ واقتباس ایلدیگی دخی روایت اولنور .

توسعات فکریه وحسیه‌نك محصول بدایعی اولان رومان وتیاترولر ایسه بوعرض ایلدیگمز حکایه‌لردن دها مهم ، دها عالی بر موقع احراز ایدر .

کمالات بشریه‌نك مجلای عبرت آمیزی اولان بونوع آثار مهمهٔ ادبیه برمکان مخصوصده معرفت اشخاص ایله تمثیل اولنورسه [تیاترو] اسمنی اخذ ایلدیگی گبی تمثیلی مطلوب اولمیه‌رق ترتیب اولنان اقسامنه دخی رومان دنیلورکه موضوعنه گوره انواعی واردر .

فطرت بشریه هرزمان وهرمکانده روایاته اظهار میل ایدرك یکی یکی منظرهلر، غریب غریب صفحهٔ تماشالر ایله کسب لذت روحانیه ایلر. انسانك

[۱] همایونامه‌دن ماعدا کلیله ودمنه‌نك آیریجه برترجمهٔ ترکیه‌سیده موجوددر .
للطابع

بومیلان فطریسندن تهذیب اخلاقجه تمام استفاده اولنه‌جق الك کسدیرمه طریق اولدیغندن قرون اخیره‌ده بونقطه زیاده‌سیله نظر اعتنایه آلنمشدر .

لکن هرملتك وَدها طوغریسی هرعصر خلقنك اشبو خاصهٔ مفطوره‌لری اوعصرك حسیات عمومیه‌سیله متناسبدر . اوجهتله‌درکه اقوام قدیمه‌دن بعضیلری حوارق سحریه‌یه، برطاقملری قدرت وَشجاعت مناقبنه اظهار تمایل ایتمشلردر . مثلا یونانیلرك محض اساطیردن وجود بولان بعض حکایاتی ایله رومالیلرك قهر وشدائد ایله ممزوج تمثیلاتی وَعجملرك قهرمان مصاللری ایله تصاویری هب اومیلان طبیعینك نوعنه گوره میدانه گتورلمش شیلردر .

اوّلین وَآخرینك سمای کمالاتنده برنجم شعله فشان اولان قوم عرب حکایه تحریرنده دخی ابراز مهارت ایلمشدرکه مثال اوله‌رق (الف اللیلة ولیلة) حکایهٔ مشهوره‌سی ارائه اولنور .

واقعا حکایهٔ مبحوث عنها حوارق طبیعت برطاقم تصوّراتی وَحتی اساطیردن بعض خرافاتی احتوا ایلیورسه‌ده ترتیب عمومیسنك مکملیتی اساسنی نقیصه‌دار اولمقدن محافظه ایلیه‌رك مطالعه‌سی ینه باعث انتباه وانبساط اولمقده‌در .

بونکته‌یه مبنی‌درکه حکایهٔ مذکوره غربده رهین تقدیر واعتبار اولمش وَبرچوق لسانلره ترجمه اولنه‌رق صحنهٔ تماشالره وضع ایدلمشدر .

اثر مبحوث عنهك مؤلف وَزمان وَمکان تألیفنی صریحاً تعیین ایده‌جك میدانده بردلیله مالك دگلز . شوقدر وارکه مندرجات کتابدن مأخوذ اولان بعض ادله‌یه نظراً خلفاء عباسیه‌دن هارون الرّشیدك دور سلطنتندن آز صکره میدانه گتورلمش اولدیغی وَمؤلفی دخی ادبای اسلامیه‌دن اولمق لازم گلدیگی آکلاشیلور . شوسببله‌که هارون، مکرراً ذکر اولنه‌رق اهل اسلام دخی مؤمنین عنوان ابتهاجی ایله یاد اولندیغی حالده نصاری، یهود، مجوس، ـ نوع استخفاف ایله ـ کچلمشدر .

الف الليلة وليلة حكايه‌سنك دور سلطنت هاروندن صکره میدانه گتو-رلمش اولمسی قبول ایدلدیگی حالده صرف اثر تألیف اولوب اولمدیغی مسئله‌سی اورته‌یه سورلمشدر. مؤرخ مشهور حامر (مروج الذهب) ك بر روایتی اوزرینه لغت پهلویدن مترجم اولدیغی ادعا ایلر و بو ادعاسنی (فهرست العلوم) ده گوردیگی دیگر بر روایت ایله تأیید ایلمك ایستر.

مروج الذهبك (مسعودینکدر) اوروایتی شوندن عبارت اولیورکه (الف الليلة وليلة) حکایه‌سندن اوّل (الف خرافه) عنوانیله مشهور بر حکایهٔ فارسیه موجود ایمش!

لکن بو روایتلر صحیح اولسه بیله (الف الليلة وليلة) حکایه‌سنك مترجم اولمدیغنی حکم وتصدیقه نصل مانع اولورکه اثرك برده ترتیب عمومیسی ایله مندرجاتنك تصویر ایلدیگی احوال وعاداته عطف نظر اولنمق اقتضا ایدر.

حکایهٔ مبحوث عنهاده هند و فارس بلادینه متعلق احوالدن همان پك آز بحث اولنمش بولندیغی حالده هیئت اجتماعیهٔ عربیه‌نك اخلاق وعاداتی مفصلاً تصویر اولنمشدرکه بوصورت، هیئت مذکوره ایچنده پرورشیاب کمال اولان بر مؤلفك اختصاص واقتدارینه وابسته‌در.

قالدیکه (هایدلبرغ) السنهٔ شرقیه معلمی (ویل) نام ادیبك حکم ایلدیگی وجهله برنجی عصرده شایع اولمق لازم گلان مذکور (الف خرافه) مندرجاتنه (الف الليلة وليلة) حکایه‌سنك اغلب مندرجاتی عرض مشابهت ایلیه‌جك همان هیچ بر شیء متضمن دگلدر.

واقعا حکایهٔ مبحوث عنهانك عمومنی صرف اثر تألیف اوله‌رق قبول ایلمکده ممکن دگلدر؛ زیرا اساطیر یونانیه ایله اجرا اولنان تطبیقده بر طاقم حکایه‌لر اونلرك عینی اوله‌رق ظهور ایتمشدرکه بونلردن بعضلری، مهدی‌نك دور سلطنتنده رئیس المنجمین بولنان اورفه‌لی (تاوفیلوس) معرفتیله لسان سریانی‌یه نقل وترجمه اولنان شاعر مشهور (اومیروس) ك اشعارندن مأخوذ اولدیغی

ظن اولنور . آثار مؤلفهٔ هندیه‌ده مشهود اولان بعض قصه‌لره متوافق حکایه‌لرده‌ده تصادف اولنمش ایمش !

والحاصل امت عرب شعرده اونفایس روح پرورلریله عالمك نظر حیرتنی جلب ایلمش بولندقلری گبی ادبیاتك سائر انواعنده ، حماست . شجاعت ، میل فداکاری ، عشق ومحبت وحب وطن خصائل فاخره‌سنی مصور اولان حکایات مستحسنه‌ده دخی پك بیوك اثر ذکاء ومهارت گوسترمشلر واو پارلاق خیاللری واو صنعت نفیسه‌یه اولان استعداد فوق‌العاده‌لری سایه‌سنده هرنه‌یه سالك اولمشلرسه آکا برمزیت خارق‌العاده بخش ایلمشلردر . ادبای عرب بونوع حکایاتك حقیقةً موجدی عد اولنه‌بیلیر .

ادبیاتك بو اقسامنده حکم وریاست ایلیان وسعت خیال وغرائب تصور ، افراد ملت آراسنده قصص وحکایاتك تعمم وترقیسنه خادم اوله‌رق از جمله اندلسده گیجه‌لری مجامع ادبیه عقد اولنور واصحاب حکایه وتمثیلاتك اطرافنه اجتماع ایدن خلق آنلری استماع ایله اکتساب لذت ایدرلر ایدی‌که اکثر بونلره (غرناطه‌ده اولدیغی گبی) خواننده‌لر ، سازنده‌لر دخی التحاق ایلیه‌رك بیوك برجمعیت شبانه صورتنی آلیر ایدی .

عرب حکایه وقصه نویسلری میاننده اڭ زیاده شهرتیاب اولان (حریری) درکه مقاماتی ادبیات عربیه منتسبلرینك معلومیدر . ابو محمد القاسم کنیه‌سنی حائز اولان امام مشار الیه بشنجی عصر هجری اواسطیله آلتنجی عصر اوائلی تزیین ایدن بصره ائمهٔ ادباسندندر .

زهد وتقوا وادب وهزلیاته مبتنی واللی مقامه‌دن عبارت اولان کتابنی بعض ادبا مدح ایلمش اولدیغی گبی علامه زمخشری دخی قطعهٔ آتیه ایله تقریض ایتمشدر :

اقسم بالله و آیاته
ومشعر الحج ومیقاته

ان الحریری حری بان
تکتب بالتبر مقاماته

معشر افاضل علمادن ابن ظفر الرازی وَسائر بعض علما اشبو کتابك شرحنه اعتنا ایلمشلردر . یدنجی عصرهجری اوائلنه مصادف اولان ابوالعباس الشیریشینك (شرح) ی دقایق لسانیه‌یی حاوی اوله‌رق دیگرلرندن وجوهله مغنی اولدیغی جهتله شروح سائره‌یه فائق عد اولنور .

ادیب مشار الیه (مقامات) اوزرینه اوچ شرح ترتیب ایلمشدرکه بری اثر مبحوث عنهك دقایق ادبیه‌سنه تخصیص اولنمش وَدیگری متوسط اوله‌رق بیوك اولمق اوزره لغات غریبه‌نك حلنه مخصوص اولدیغی حالده اوچنجیسی دخی کوچك وَدیگرلرینك آره‌سنده مختصر برشرحدر .

آلتیوز سنهٔ هجریه‌سنده برحیات بولنمش اولان تاج الدّین بغدادی دخی کتاب مذکوری یگرمی بش جلد اوزرینه شرح ایلمشدر .

مقاماتك بو شهرت فوق العاده‌سی یالکز اقوام اسلامیه آره‌سنه منحصر دگلدر . اوروپا علماسی بیننده دخی زیاده‌سیله شهرتیاب اوله‌رق گرك اصلی وگرك مختلف لسانلرده‌کی ترجمه‌سی دفعاتله طبع ایدلمشدرکه الڭ گوزل مطبوعی (دقتور دوساسی) نك منتخب شرحلردن طوپلایه‌رق میدانه گتوردیگی شرحله برابر ١٨٢٢ سنهٔ میلادیه‌سنده طبع ایتدیردیگی نسخه ایمش .

عجبا مقاماتك بوشهرتی، قیمت ادبیه‌سیله متناسبمیدر ؟ بعض ادبای افرنج حریری‌یی الفاظ غریبه ایراد ایلمش اولمسندن وَبعض تشبیهات بعیده وغیر موافقه استعمال ایتمش بولنمسندن طولایی مؤاخذه ایتمشلردر .

آلتنجی عصر هجری علم تفسیر وادب ائمه‌سندن اولان ابن الخشاب دخی مقاماتی مؤاخذه ایلمش اولدیغی گبی عصر مذکور ائمهٔ نحاة ولغویو- نندن عبدالله بن بری المصری مشار الیه ابن الخشابی تأیید ایتمش وَدیگر بعض ادبا دخی ازجمله (اوردالّلغات الوعرة واظهر المعانی العسرة) تعبیریله حریرینك مسلك مخصوص ادبنه اعتراض ایلمشدر .

فی الحقیقه (مقامات) ده الفاظ غریبه استعمال اولندیغندن ابو البقاء النحوی وَ امام البرکات النحوی گبی بعض افاضل ادباء اثر محبوث عنهك یالکز بوقسم الفاظنی تفسیره مجبور اولمشلردر .

عوامك، حتی اغلب خواصك معلومی اولهمیان اونوع کلمات استعمالی وَ شرائطنه ابتنا ایتمیان انواع مجاز ایرادی ایله بیوك براثر وقوف اظهار ایدلمش اولهبیلیرسهده براثر معرفت و مهارت گوسترلمش اولهماز ظن ایدرز. مع مافیه کتابك ظریف وَ دقیق بعض نکات وَمضامین ایله مزین وَ شعشعهدار اولدیغی دخی منکر دگلدر . حریرینك بو اثرندن بشقه دها برطاقم آثار نافعهسی واردرکه نحودن (ملحة الاعراب) وَ (درة الغواص فی اوهام الخواص) اوجملهدندر .

دردنجی قرن هجریده مدنیت عربیهنك افق احتشامنده التماع ایدن ابو الفضل احمد بن الحسین بن یحیی بن سعید الهمدانیکه بدیع الزمان عنوان ابتهالیله معروفدر، درتیوز عدددن عبارت اولهرق نیسابورده تألیف ایلدیگی مقاماتنی آیروجه وکمال اهمیتله ذکر ایتمایز .

ثعالبی (یتیمه) سنده مقامات محبوث عنهایی عبارهٔ آتیهایله وصف ایلمشدر:

« املی بها (ای بنیسابور) اربعمائة مقامة ضمنها ماتشتهی الانفس وتلذ الاعین من لفظ قریب المأخذ بعید المرام وسجع رقیق المطلع والمقطع کسجع الحمام وجد یروق فیملك القلوب وهزل یشوق فیسحر العقول »

حریری مقاماتنی اوداهیهٔ دوران بدیع الزمانك اثری منوالنده ترتیب ایلمشدر . فقط آنك فصاحت و بلاغتنه یتیشهمامشدر . نتهکیم کندوسی دخی بوراسنی عبارهٔ آتیه ایله اعتراف ایلرکه تواضع متورعانهیه دخی حمل اولنهماز :

« هذا مع اعترافی بان البدیع رحمه الله سباق غایات وصاحب آیات وان المتصدی بعده لانشاء مقامة ولو اوتی بلاغة قدامة لایغترف الامن فضالة ولایسری ذلك المسری الابدلالته ولله در القائل :

فلو قبل مبکاها بکیت صبابة
بسعدی شفیت النفس قبل التندم
ولکن بکت قبلی فهیج لی البکاء
بکاها فقلت الفضل للمتقدم

امام ثعالبی (یتیمه‌سنده) دییورکه : « علامهٔ مشار الیه (بدیع‌الزمان) عجایب وغرایب وَبدایع اصحابندندر. اللی بیتدن عبارت اولان برقصیده انشاد اولندقده هیچ بر حرفنی بیله دکشدیرمیه‌رك باشدن آشاغی بلاتوقف حفظندن اوقور وَغایت جزؤی بر زمانده پارلاق وَدلنشین بر قصیده وَیا رساله انشا ایلر ایدی . ایستر ایسه بر نظمی نثر مخیل صورتنده اوقور وَدها غریبی اویله بر نثری منظوم اوله‌رق روایت ایدر ایدی . والحاصل ارتجال وبدیهه‌سی شایان حیرت برمرتبه‌ده اولدیغندن طرفة العینده غایت گوزل منظومه‌لر انشا ایلر ایدی؛ وَمعانیٔ لطیفه‌یی محتوی اولان ابیات فارسیه‌یی ابیات عربیه ایله ترجمه ایدیویرردی . »

مشار الیه بدیع‌الزمان قرق یاشنده اولدیغی حالده (هرات) ده ارتحال ایتمشدر .

بسامی ایله معروف اولان ابوالحسن علی بن احمد نام شاعر مشهورك اوتوز مقامه اوزرینه مرتب اثر لطیفیله علامه زمخشرینك مقاماتی وَبدرالدین رازینك قعقاع بن زنباع روایتنه مستند وَاون ایکی مقامه‌دن عبارت اولان تألیفی وَابن صیقل الجزری‌نك (مقامات زینیه) سی دخی ادبیات عربیه‌نك بونوعنده برر مثال بدیع اوله‌رق گوستریله‌جك آثار مهمه‌دندر .

یدییوز بر سنهٔ هجریه‌سنده ارتحال ایدن امام مشار الیه شیخ شمس الدین ابو الندی معد بن ابوالفتح نصرالله بن رجب‌که ابن صیقل جزری کنیه‌سیله معروفدر، (مقامات زینیه) یی حریرینك مقاماتی طرز ومنوالنده ترتیب ایلیه‌رك روایتنی قاسم بن حربال دمشقی‌یه اسناد ایلشدر .

آلتنجی قرن هجری اندلس اعلام ادباسندن جمال الدین ابو طاهر

محمد التميمي المازني السرقسطي يعني ابن اشتركوني نك (مقامات سرقسطيه) سي شرقك محصولي اولان مقامات حريري‌يه نظيره اوله‌رق گوسترلمكده‌در .

في‌الحقيقه اديب مشار اليه بصره‌ده (حريري) نك اويله براثر ميدانه گتورمش اولديغنـه كسب اطلاع ايلدكده اثر مذكوري اللي مقامه اوزره مرتب اوله‌رق (قرطبه) ده تأليف ايلمشدركه مقامات حريري‌نك حارث بن همام وَابو زيد السروجي نامنى ويرديگي شخص مفروضلره مقابل ، منذر بن حمام وَ سائب بن تمام اشخاصنى اقامه ايلمشـدر . اشـبو اثرك مقامات (حريري) دن دها زياده حسن افاده وَحسن تصـويره مالك اولديغى وَاوجهتله اوته‌كيندن فائق بولنديغى بعض ادبا روايت ايتمشلردر .

سـكزنجي قرن هجري مشاهير ادباسـندن اولان ابن سباع دمشقي‌نك قاضي شمس‌الدين ايچون ترتيب ايلديگي (مقامات شهابيه) سي ايله آلتنجي عصر ادباي نصرانيه‌سـندن ابوالعباس يحيي بن هاري نك حريري اسلوبنجه ترتيب ايلديگي (مقامات مسيحيـه‌سي) وَابوالهندي سـعيد بن نصرالله بن صيقل جزريـنك منوال وعددجه حريري مقاماتنه مشابه اولان (مقامات جزريه) سي دخي حـكايه وَرومان عنوانلري آلتنده ذكر اولنه‌بيـله‌جك آثار ادبيه‌دندر .

اشبوحكايات، افزايش ادب وعرفانه خادم‌اولدقدن‌بشقه اخلاق وعادات اقوامه وتاريخك الك مهم دقايقنه مدار وقوف اولان وسائطدن اولديغى جهتله مطالعه‌سي وجوهله منفعتبخشدر .

افراد امتك دقت فكر ، ملكهٔ استنباط ، سرعت انفاذ نظر خصالنى مصور اولان امثاله گلنجه بونوع آثار ادبيه، قوم نجيب عربك مخصوصاتندر دنيلسه مبالغه‌يه حمل اولنه‌ماز .

ضروب امثال جمعيله معروف اولان ميداني تأليف مشهورنده ديوركه :

« ادب، علومك سلّم ترقیسیدر . علوم وفنونه اوواسطه ایله توصّل اولنور . شوقدرکه ادبك اقسام وانواعی وار . بونك دخی اڭ پارلاق وَاڭ گوزلی فصحا وبلغادن وارد اولان امثالدر . »

امثال عربی جامع اولان آثاردن اڭ مشهوری (امثال میدانی) در . آلتنجی قرن هجری اوائلی تزیین ایدن وَ میدانی ایله معروف اولان ابوالفضل احمد بن محمد النیسابوری (مجمع الامثال) نامنی ویردیگی اشبو اثر مهمنه آلتی بیكدن زیاده امثال درج ایلمشدر .

علامهٔ مشار الیهك اشبو اثر جلیل القدری بویولده میدانه گتوریلان آثارك اڭ گزیدهلرندن وَاڭ محیطلرندن اولهرق حتی علامه زمخشرینك منظوری اولدقده گویا اظهار حسدله (میدانی) لفظنه برنون علاوه ایلمش وَ (برشی بیلمزسك) معناسنه اولان (نمیدانی) صورتنه قلب ایتمش ایمش!

بعض علما دخی ازجمله مؤلفك تلامیذندن شهاب الدین محمد بن احمد القضاعی وَامام ابو یعقوب یوسف بن طاهر الخوبی (مجمع الامثال) ی اختصار ایلمشلردرکه بواختصاره نهدن طولابی لزوم گورمش اولدقلرینی آكلامق براز متعسردر .

دولت علیهٔ عثمانیه فضلاسندن بعضیلری دخی (امثال میدانی) یی نظم ایدرك تیمناً ختامی (قندیه) قلعهسنك جنود عثمانیه طرفندن محاصرهیه آلندیغی بیك یتمش طقوز سنهٔ هجریهسنه مصادفدرکه نظم، وجه آتی اوزره ابتدا ایلر :

محمد من علانا الامثالا
یسوقها فی قوله تعالی

ظاهرةً ظاهرةً من نبوة
زاهرة بجنة من ربوة

جارالله زمخشرینك (المستقصی فی الامثال) عنوانلی کتابنی وَصدر

اسلام ائمهٔ لسانیه‌سندن ابو عبیدة النحوی وَاصمعی وَابو زید ایله ابو عمرو وَمفضل بن محمد وَابو فدك آثارینی دخی ذکر ایلك اقتضا ایدرکه (میدانی) نك الڭ باشلیجه مأخذلرینی (المستقصی‌دن بشقه) تشکیل ایدن بو آثار قدیمهٔ مهمه‌در .

قرآن کریم متعدد امثالی احتوا ایلدیگی گبی فخرالانبیاء والرسل افندمز دخی برچوق احادیث شریفه‌ده ایراد امثال بیورمشلردر .

دردنجی قرن هجری اواخری مشاهیر علماسندن نیسا بوری ابو عبد الرحمن محمد بن حسین السلمی وَبشنجی قرن هجری اواسطنه مصادف اولان ابوالحسن علی بن محمد بن حبیب الماوردی وَسکزنجی قرن هجری اساتذهٔ علومندن شمس الدین محمد بن ابو بکر بن قیم الجوزیه قرآن کریمده وارد اولان امثال حقنده مهم اثرلر وجوده گتورمش اولدقلری گبی ازجمله عسکری وَدیگر علمای کرام دخی امثال نبویه‌یه دائر مؤلفات نادره تصنیف اتمشلردر .

اوروپا امتلرندن اغلبی امثال عربدن اخلاق وحکمیاته عائد پك چوق شیلر آلمشلردر .

امثال حکمیهٔ عربه نمونه اولمق اوزره کلمات آتیه‌یی درج ایلدك که ابوالفتح البستی‌نك یوقاریده درج ایلدیگمز امثالی دخی بوقبیلدندر :

نعم العون علی الدین الیسار

(حدیث : نعم العون علی تقوی الله المال)

(الناس اخوة نعمة . لله مادامت علیکا) ابو العتاهیة

الخلة تقدح فی الذهن وتغمز فی العقل .

حفة الموت فی جنب الفقر

حدیث : کادالفقر ان یکون کفراً

عدم المجد حیث عدم المال

(اللهم ارزقنی مجداً ومالاً) طلحه رضی الله عنه
(فلا مجد فی الدنیا لمن قلّ ماله. ولامال فی الدنیا لمن قلّ مجده.) مبتنی
من کثر وعده ووعیده اجترأ علیه صدیقه وعدوه .
العقل والادب کالروح والجسد .
عدوّك ذو العقل ابقی علیك وارعی من الوامق الاحمق .
کن فی الحرص علی تفقد عیوبك کعدوك .
من رضی عن نفسه سخط الناس علیه .
ینبغی للرجل ان یکون مرآة اخیه تریه خیره وشره .
اصبحت فی هیئة المرآة تخبرنا عیوبنا کل مافینا من الکدر .
الجد یحسن القبیح ویقرب البعید .
لیس سرور النفس بالجدة والمقدرة انما هو بالامانی والامال .
الشغل محمدة والفراغ مفسدة .
الراحة للرجال عقلة وللنساء غلمة .
من طلب جاب .
من تبغل تبقل .
من نام رأی الاحلام .
الحرکة لقاح الجد العقیم .
(الفقر فی اوطاننا غربة . والمال فی الغربة اوطان) امام مبرد
(وما بلد الانسان غیر الموافق . ولااهله الادنون غیر الاصادق) مبتنی
غشك خیر من سمین غیرك . (وان حدثتك النفس انك قادر .
علی ماحوت ایدی الرجال فجرب)
عش ولاتغتر .
معاطاة الموجود خیر من انتظار المفقود .
حفظ الموجود ، ایسر من طلب المفقود .

احذر نفاد النعم

من ختم البضاعة امن الضياعة

حسن التدبير نصف الكسب

سئو التدبير داعية البؤس

لاشرف فى السرف . لاسرف فى الشرف

من لم يقدمه حزمه اخره عجزه

من استقبل وجوه الاراء عرف مواقع الخطاء

خذ الامر بقوابله

من لم ينظر فى العواقب تعرض لحادثات النوائب

الفكرة مرأة تريك الحسنات والسيآت .

من لم ينتفع بظنه لم ينتفع بيقينه

(حديث : ان لله عباداً يعرفون الناس بالتوسم)

(حديث : اتقو افراسة المؤمن . المؤمنون ينظر بنور الله)

عليك بسوء الظن فان اصاب فالحزم وان اخطاء فالسلامة

(وحسن الظن عجز فى امور . وسوء الظن يأخذ باليقين)

قيمة المرء علمه . قيمة كل امرئ همته

(قيمة كل امرءٍ مايحسنه) على رضى الله

(فياعاذلى دعنى اغالى بقيمتى . فقيمة كل الناس مايحسنونه) ابن طبا طبا

استعينو على قضاء الحوايج بالكتمان .

من حصن سره امن ضره

(وللسر منىّ موضع لايناله . نديم ولايفضى اليه شراب) متنبى

(اذا ضاق صدر المرء عن سر نفسه . فصدر الذى يستودع السر اضيق)

من احبك نهاك ومن ابغضك اغراك .

(حديث : الدين النصيحة)

الهمة جناح الظفر .
عليكم بجسام الامور . (لاتصغرنّ همّتك) عمر رضى الله عنه
(حاول جسيمات الامور ولاتقل . ان المحامد والعلى ارزاق)
(وارغب بنفسك ان تكون مقصرا . عن غاية فيها الطلاب سباق) ابن نباته
اسؤالناس من اتسعت معرفته وضاقت مقدرته و بعدت همته
(ارى همم المرأ اكثنا باً وحسرة . عليه اذالم يسعدالله جدّه) ابن نباته
(واتعب خاق الله من زاد همة . و يقصر عما تشتهى النفس وجده) متبنى
(له همم لامنتهى لكبارها . وهمته الصغرى اجل من الدهر) كذا
المكارم موصولة بالمكاره
اطل وقوفك فى الشمس ، ليطول وقوفك فى الظل
لايدرك نعيم بنعيم .
(اذاغامرت فى شرف مروم . فلاتقنع بمادون النجوم)
(فطعم الموت فى امر صغير . كطعم الموت فى امر عظيم) متنبى
(وقائلة لم عرتك الهمم . وامرك ممتثل فى الامم)
(فقلت دعينى على غصتى . بقدر الهموم تكون الهمم) كذا

§

مدنيت عربيه‌يه دائر تاريخ مصور تاليف ونشر ايدن دوقتور گوستان لبون، نمونه اوله‌رق بر طاقم امثال عرب نقل ايتمشدركه حسن انتخابنه دال اولديغندن بعضيلرينك ترجمه‌سنى مناسب عد ايلدك :

« بر سينكك قنادى آلتنده يشامق قبرستانده اويومقدن اى‌در .
« كنجلكدن استفاده ايله كه حيات دينلن شى بر ثانيه كبى گلوب كچر .
« اكدر وآلامنى اقشامدن دفع ايله، زيرا يارينكى واقعه‌دن خبير دگلسك .
« دميرجى ايله الفت ايدن ايس قوقار، عطار ايله گوروشن مسك قوقار .
« عشق ومحبت قورد اودونه بيله تأثير ايلر .

« قادینك حسن وجمالی ایچون تزوج ایدن آلدانمشدر ، ثروت وسامانی ایچون اولنان طمعکارلغنی اعلان ایتمشدر . عفت وتربیه‌سی ایچون تزوج ایدن، اشته او تأهل ایتمش‌در دینه‌بیلور .

« حضور قلب ایله اورته حالده‌کی رفاهیت، بیوك بیوك غم وکدره قرین اولان واسع بر ثروتدن اییدر .

« حسن تدبیر حیاتك نصفی، بلکه‌ده حیات اوندن عبارتدر .

« قاره ، آنجق قاره طوغورر .

« کل ویرن فدانك دیکنی اولور .

« سنی آغلادندن نصیحت آل ، گولدیرندن آلمه .

« اوچ خصلت واردرکه اوتوزینه معادلدر : جمال، تقوی، محبتده احتیاط .

« ایکی مخلوق واردر هیچ بر وقت طویمازلر : عالم وزنگین .

فصل خامس

مندرجات : (مبحث) علم تاريخ .ـ اقسامی .ـ مورخين عرب مشاهيری .ـ كتب تواريخ .ـ (مبحث) جغرافيا .ـ مشاهير جغرافيون عرب .

مبحث

ـ ١ ـ

تاريخی شاعرانه تعريف ايدنلر (غبرای سمايه ربط ايدن واسطه‌در) ديرلركه شو فصل مخصوصك بوتعريف ايله مناسبتی يوقدر .

تعريف صحيحنه كلنجه (حادثات ماضيه‌يی معرفتـدن) عبارت اوله‌رق فقط اوقيـد ايله‌كه بو حادثاتی يالكز حكايه ايله اكتفا اولنور ويا‌خود بر قيمت معنويه، سياسيه، حكميه، ويا مؤاخذه‌يه مقرون ايديلور .

روايات وادلهٔ تاريخيه‌نك بر مسلك سالم ايله صحتنی محاكمه وتدقيق ايلك تاريخی قيمت مؤاخذه‌يه مقرون ايلك ديمك اولديغی گبی اشخاص تاريخيه‌يه حيات جديده ويره‌رك اونلری موقع تمييز ومحاكمه‌يه چكمك، افعال وحركات ممدوحه ويا سيئه‌لرينی تصوير ايتمك دخی قيمت معنويه‌يی حائز ايتمك، وهيأت اجتماعيه‌نك دور استيلا وعظمت وشـوكتلرينی ويا تنزل وانحطـاطلرينی موجب اولان اسبابدن باحث اولمق تاريخی قيمت سياسيه ايله آراسته قيلمق، جمعيتلرك ترقی وتوسعنه خادم اولان قوانينی مطالعه وتفحص ايلك دخی قيمت حكميه‌يی احتوا ايتديرمك ديمك اولور .

تاريخك الڭ برنجى شرط وخاصه‌سى مادامكه طوغرياقدر، محاكمهٔ ادله‌ده بعض قواعد متعارفه‌نك نظر دقته آلنمسى اقتضا ايدر . شويله‌كه :

١ — منقولات شفاهيه على‌العموم اعتماده آز شاياندر .

٢ — بر وقعه‌نك حقيقتنى ميدان ثبوته ايصال ايده‌جك آثار ايله هياكل، تصاوير، مسكوكات، اسلحه، اوانى وَسائره ادلهٔ تاريخيه ايچون ـ گرك روايات مضبوطه‌نك تطبيقنده، گرك اكمال نقصانلرنده ـ الڭ قيمتدار، الڭ شايان وثوق بر منبع عرض ايدر .

آثار عتيقه‌نك موثوقيتنه دلالتله آنلردن استفاده يولنى مبين اولان فن وصنعت دخى شعبات آتيه‌يه انقسام ايلركه نوميسماتيك (علم المسكوكات) ، آرخيئولوژى (علم الاثار) پاله ئوغرافى (علم الحروف) ، قرونولوژى (علم تقويم الازمنه) اوشعباتى تشكيل ايدر .

٣ — روايات محرره تاريخك الڭ اساسلى مأخذلرندندر . فقط بو رواياتك نه درجه‌لره قدر شايان اعتماد اولدقلرينى تعيين ايتمك لازمدر . بنابرين مؤلفات موروثه اسناد اولندقلرى مؤلفلرڭ كندى اثرلرميدر ؟ وَهيچ بر صورتله تحريفاته اوغراديلمامشميدر ؟ بو الرى بيلمليدركه بوڭا دخى موثوقيت وَ مصونيت نامى وير يله‌رك فيلولوژى (علم الـسنه) وَبيبليوغرافى (علم احوال الكتب) فنلرينك معرفت واحاطه‌سى آڭا توصلى تأمين ايلر .

روايات محرره‌نك تعيين ماهيتلرينه مدار اولان صور مشروحه‌دن بشقه برده مؤلف ومحررلرڭ راستگو، منصف، وَ سوزلرينه اعتماد جائز اولوب اولمديغى، يعنى اقتدار، اخلاق، صفوت و خالصت گبى مزيات جليله اصحابندن اولدقلرينى بيلمك اقتضا ايدر .

بوڭا مبنيدركه بعض مورخين اعتماد عامه‌يه مظهر اوله‌ميه‌رق تأليفلرى فوق‌العاده احتياط ايله مطالعه اولنور .

تاريخ، عمومى وَخصوصى باشلیجه ايكى نوعه انقسام ايلر .

تاریخ عمومی ـ احوال بشریه‌یی محیط اولان تاریخه اطلاق اولنـورکه درت بیوك دوره تقسیم اولنور : ١ ـ قرون اولی (خلقتدن روما دولتنك انقراضنـه قدر ٢٤٧٦) ٢ ـ قرون وسـطی (عثمانلیـلرك قسطنطینیه‌یی استیلالرینه قدرکه ٤٦٦ دن ١٤٥٣ سنهٔ میلادیه‌سنه دکین اولان زمان) ٣ ـ قرون جـدیده (١٤٥٣ دن ١٧٨٩ سال میلادیسـنه قدر) ٤ ـ دور حاضر .

تاریخ خصوصی : برمملکت وَبرولایت، برسلاله وَبرعائله حتی بر فرد (بوترجمهٔ حال نامنی آلیر) وَیا بردور مخصـوص وَیاخـود بعض وقایع کبی خصوصیت موضوعه مستنددر .

کذلك مؤلفك انتخاب ایده‌جکی موضوعه کوره : تاریخ روحانی، تاریخ سیاسی، تاریخ قانونی وَعدلی، تاریخ تجاری، تاریخ ادبی ، تاریخ علمی، وهکذا عنوان مخصوصلری اخذ ایدر .

تاریخك طرز تحریرینـه نظراً متقدمین ایله متأخرین آراسنده بیوك برفرق کوریلور . مثـلا یونانیلرده هرودوت . توسـیدید، اقسـه نوفون ، پولیب، آپین، آرین، تئودور، پلوتارق، وَرومالیلرده سالوست، سزار، تیتلیو، تاسیت مشاهده‌اولنورمشکه مورخین مشارالیهم عندنده تاریخ، علوم وفنوندن زیاده ادبیاتدن معدود ایمش . بو حاله سبب دخی ارباب مطالعه‌یی محظوظ وذوقیاب ایدرك مستفید ایتمك وَحادثات سیاسیه وَسائره‌یی فصاحت و بلاغت صرفنه برلوحهٔ تصویر کبی تاقی ایتمكدر .

بونکله‌برابر قدمای محرریندن بعضلری تاریخی مفکردایله خیالك بردن حکمنه و یرمکی تصویب ایده‌میه‌رك حتی آراسطو شـعر وتاریخی شو جملهٔ حکیمانه ایله تفریق ایتمش :

« تاریخ، حادثات ماضیه‌یی اولدیغی کبی نقله چالیشیر . شعر ایسه. او حادثاته موافق برماهیت تصویرینه مائلدر . »

والحاصل تاريخ، صورت ضبط وتحريرنده بويله برطاقم انقلابه اوغرا-
يه‌رق علمای اسلام ایچنده دخی اصل موضوعدن تباعد ایدنلر وانتقاد
فکرینی حائز اولمیانلر موجود ایسه‌ده شرائط مشروحه‌سنی ایفا ایله حقیقت
دائره‌سنه رعایت ایلمش اولانلر دخی آز دکلدر .

اوته‌دنبری مشاهیر مورخین عرب طبقه‌سنده، ابو الفدا وَابوالفرج،
قاضی بهاء الدّین ، ابن خلدون، امام مقریزی، شمس الدّین محمد بن احمد-
الذهبی، امام سیوطی، امام نویری وَسائر اجلهٔ علمای تاریخ برنجی صره‌یه
وضع اولنورلر .

ابو الفداء الحموی که الملك المؤید لقبیله وَصاحب حما عنوانیله معروفدر،
سکزنجی قرن هجری اوائلی علماسندندر . شجاعت وحماست ایله متصف
اولان سلطان مشار الیه فنون وادبیاته فوق‌العاده اظهار محبت ایلدیکندن
جغرافیا وَهیئت فصلنده ذکر اولنه‌جغی وجهله علوم ریاضیه وطبیعیه‌ده دخی
بحق تبحر ایتمش علامه‌لردندر .

بش باب اوزره مرتب وتاریخ قدیم ایله یدیبوز اوتوز ایکی سنهٔ هجریه-
سنه قدر گذران ایدن وقایع اسلامیه‌یی محتوی اولمق‌اوزره میدانه گتوردیکی
تاریخ اشهر آثارندندر .

اشبو تاریخك باب اوّلی، بنی اسرائیل ملوکی ایله انبیا وَرسلنی؛ باب
ثانی، ایران قدیم پادشاهلرینك مشهور درت سلاله وطبقه‌سنی؛ باب ثالث،
فراعنهٔ مصری وَیونان قراللریله روما ایمپراطورلرینی ؛ باب رابع، ظهور
اسلامدن اوّلکی ملوك وَامرای عربی؛ باب خامس، سوریه، صابی، قبط،
ایران وَسائر اقوامك تاریخنی وَیدیبوز اوتوز ایکی سنهٔ هجریه‌سنه قدر وقایع
مهمهٔ اسلامیه‌یی احتوا ایلرکه علمای غربك اك زیاده اعتماد ایلدکلری
تواریخ اسلامدن بر اثر گزیندر. قمرك دردنجی ربعنده وَقسم جنوبیسنده
(جبل ابوالفدا) ایله معروف اولان جبالك کاشفی عالم مشار الیه اولمق
اقوای محتملاتدر .

اون اوچنجی عصر میلادیده برحیات بولنمش اولان ابوالفرج - بری عربجه، دیگری سریانجه - ایکی بیوك تاریخیله معروفدر .

بو تاریخلرك هر ایکیسیده بیك ایکیوز سکسان درت سنهٔ ملادیسنه منتهی اولور . عربجه قلمه آلدیغی تاریخك اسمی تاریخ دول درکه سریانجه اولان تاریخی وجهله خلقتدن ابتدا ایدرك دول اسرائیلیه، کلدانیه، فارسیه ایله یونان وَروما دولتلرینی اشتمال ایدر. بعض مؤرخین سریانی تاریخنه برذیل تشکیل ایدرك آسیای صغرادە گذران ایدن تاتار ومونغول محاربه وقایعنی ضم ایلمشدر .

اسلام تراجم احوال کتابلرنده (ابن العبری) ایله وَغرب مؤلفاتنده ابوالفرج کنیه‌سیله مشهور اولان جمال الدّین ابوالفرج مارغریغوریوس مذهباً نصرانیدر . غوبا وَحلبده پسقپوس بولنمش ایدی . علوم ریاضیه وَطبیعیه وَفلسفه‌ده ید طولا اصحابندن اولدیغی گبی نظمده دخی اقتداری وارایدی. سریانی لساننده - موضوعی حکمت الهیه‌دن اولمق اوزره - آنلرجه (مدرّج) وَعربجه مجزؤ المتدارك وزننده‌کی قصیدهٔ مشهوره‌سی زیاده‌سیله مدح وستایش اولنورکه سریانجه مطلعی (عرب حروفیله یازلمشدر) شو ایمش :

« فلع بی بعلم طلیت دمکهر لشمش زیوه »
« بیی قوبله زرغن عنیه وافی حزوه »

ترجمه‌سی دخی وجه آتی اوزره ایمش : لقینی فی العالم فتاة یبهر الشمس جمالها، حسن محیاها ولامعة عیناها وبهی منظرها .

(١٢٢٦) سال میلادیسنده ملاطیه‌ده (آناطولی) تولد وَ (١٢٨٥ده) مراغه‌ده (آذربجان) وفات ایلمشدر .

ابوالمحاسن کنیه‌سیله شهرتشعار اولان قاضی بهاءالدّین، سیرت (صلاح-الدّین ایوبی) یه دائر یازدیغی فوق العاده منقح وموثوق تاریخیله طبقهٔ

مورخینده برموقع مخصوص احراز اتمشدر. ٥٣٩ سنهٔ هجریه‌سنده موصلده گهواره زیب وجود اوله‌رق اخبار اوّلین وَ علوم حدیث وَاصول فقهده تبحر ایدن علامه‌لردندر. برمدّت بغدادده نظامیه مدرسه‌سنده نشر علوم ایتدکدن صکره قاضی کمال‌الدّین محمد شهر زوری‌نڭ موصلده بنا ایلدیگی مدرسه‌ده دخی شرف آرای رحلهٔ تدریس اولمشدر.

صلاح‌الدّین ایوبی‌نڭ مظهر التفات وحمایه‌سی اوله‌رق قاضی عسکر وَقدس نائبی نصب اولنمش ایدی‌که سلطان مشار الیهڭ ارتحالندن صکره دخی ملك ظاهرڭ تحت حمایه‌سنده حیثیت وَشهرت متورعانه‌سنی محافظه ایله حلب قضا ونیابتنه تعیین اولنمش ایدی.

علامهٔ مشار الیه حلبده کندی مالندن اولمق اوزره بر مدرسه وَ بر دارالحدیث بنا ایلمشدر. آلتیوز سال هجریسی اواسطنه طوغری مصالح قضادن استعفا ایدرڭ وفاتنه دگین‌که آلتیوز اوتوز ایکی سنه‌سنه مصادفدر، پارلاق برفضیلت وشهرت ایله تدریسات علمیه‌یه دوام اتمشدر؛ مؤلفات عدیده‌سی میاننده (کتاب ملجاءالحکام عندالتباس الاحکام) وَ (کتاب دلائل الاحکام) وَ (کتاب‌الموجز الباهر) (فقه) وَلاتینجه‌یه ترجمه اولنان مذکور تاریخی که صلاح الدّین ایوبی حقنده ایکی جلد اوزرینه مرتب برتاریخ خصوصی یازمش اولان مشاهیر مورخیندن (مورین) نڭ زیاده‌سیله معتمدی وَاوجهتله الڭ مهم مأخذیدر، اشهر آثارندندر.

ابوالفرج کنیه‌سیله اشتهار ایدن (ابن‌العبری) دن بشقه بوکنیه ایله معروف اولان وَطبقهٔ مورخینده ذکره شایان گورینان دها برطاقم ذوات مدنیت عربیه‌یی تزیین ایدرلرکه ابوالفرج اصبهانی وَابوالفرج بن ارمنازی وَابوالفرج بن الجوزی اوجملهٔ ممتازه‌دندر.

دردنجی قرن هجری مشاهیر ادباسندن ابوالفرج اصبهانی امت عرب ایله ملل مجاوره وقایع وَانسابنده وقوف وخداقتی مسلّم اولان ارباب کمالاتدندر.

یگرمی جلد اوزرینه مرتب اولان مشهور (کتاب اغانی) مشارالیهك تشخیص فضائلنه مدار اوله‌جق اوصافك ذکرندن تماميله مغنیدر .

مدنیت اسلامیه‌نك آثار نادره‌سندن اولان اثر نفیس مذکور هارون ـ الرّشیدك آرزو وطلبی اوزرینه اوچنجی عصر هجری اعاظم ادباسندن اسحق ابن ابراهیم الموصلی‌نك اغانیٔ اقدمیندن جمع ایلدیگی یوز (صوت) مختار اوزرینه مرتبدر .

لکن ابوالفرج اصبهانی اومقدار (صوت) ایله اکتفا ایتمیه‌رك دها برطاقم اغانی‌یی ـ لحن وکیفیت غنالریله برابر ـ ذکر ایلمش و مقامه گوره برچوق اعلامك ترجمهٔ حاللرینی‌دخی درج ایدرك جاهلیت و اسلام مشاهیر ـ ینك اغلبنی جامع اولمق اوزره برکتاب مستطاب هیئتنه گتورمشدر.

کتابك ترتیبی وجه آتی اوزره‌در : مثلا (صوت) دنیلدکدن صکره بوصوتده تغنی اولنان شعری ومغنیسی وغنانك صاحبی وشعرك قائلی والحاصل حسب‌السیاق هربرینك ترجمهٔ حالنی ایان ایلمشدرکه بعض علمای محققینك بیاننه گوره تمام اللی سنه ظرفنده وجوده گلمشدر .

متفق علیه‌درکه (اغانی) یه نظیره اوله‌جق هیچ برکتاب یازیله‌مامشدر . ١٢٨٥ سنهٔ هجریه‌سنده (بولاق) مطبعه‌سنده یگرمی جزؤ و ٣٦٠٠ صحیفهٔ کبیره اوزرینه طبع اولنمشدر .

ابوالفرج ابن ارمنازی بشنجی قرن هجری اواخر وآلتنجی قرن هجری ابتداسنی تزیین ایدر. تاریخنك الڭ مشهور وقایعنی جامع اولان (صور) حقنده گوزل برتاریخ قلمه آلمش ایسه‌ده اتمام ایده‌مامشدر ،

آلتنجی عصر هجری یه مصادف اولان ابوالفرج ابن الجوزی علم تفسیر وحدیث وطبده خداقت کامله‌سی اولدیغی گبی اخبار وتاریخده دخی یدطولا اربابندندر . تمادیٔ اشتهارینه مدار اولان مؤلفات مهمه‌سی اوفاق بیوك اللی آلتمش راده‌سنه بالغ اوله‌رق اخبار برامکه‌یه دائر یازدیغی تاریخ ایله

(تلقيح فهوم الاثر فى التاريخ والسير) عنوانلى كتابى مشار اليه ايچون طبقهٔ مورخينده بشقه جه برموقع تهيئه ايلر .

مورخين مشار اليهمدن بعضلرى ـ بولندقلرى زمانك سوق وايجابنه تابع اولمقدن كنديلرينى آله‌مدقلرى ايچون ـ هدف اعتراض ايدلمك استنلمش ايسه‌ده علامهٔ ذوفنون ابن خلدون طبقهٔ مورخينده غايت پارلاق بر صحيفه كشاد ايلمش اولديغندن حكمت تاريخ نقطهٔ نظرندن متأخرين مورخينك معلم اوّلى عد اولنور .

علامهٔ مشار اليه اصلاً يمنى وَاقيال عربدن وائل بن حجره منسوبدر . يديوز اوتوز ايكى سنهٔ هجريه‌سى رمضاننك غرّه‌سنده تونسده گهواره زيب وجود اوله‌رق نوادر فطرتدن اولان اكثر عظما گبى فرط حميت ايله متصف ايدى .

اوائل حالنده فاس ملوكندن ابوعنان زماننده اثر سعايت اوله‌رق حبسه القا اولنه‌رق سلطان مشار اليهك وفاتنه قدر اوراده قالمش ايدى .

ابوعنانك حال مرضنده ايدى‌كه اطلاقنى استرحام يوللو ايكيوز بيتى حاوى بر قصيده نظم ايلمش ايدى . قصيده وجه آتى اوزره ابتدا ايلر :

على اى حالٍ لليالى اعاتب
واى صروفٍ للزمان اغالب

كفى حزناً انى على القرب نازح
وانى على دعوى شهودى غائب

وانى على حكم الحوادث نازل
يسالمنى طوراً و طوراً تحارب

واقعا امير مشار اليه بو قصيده‌دن محظوظ اوله‌رق (اوتاريخده تلمسانده بولنيور ايدى) فاسه مواصلتنده تخليهٔ سبيلنى وعد ايلمش ايسه‌ده بش گون صكره ارتحال ايلديگندن قائم بالدوله سائر محبوسلر ايله برابر ابن خلدونى دخى اطلاق ايلمش ايدى .

بو تاریخدن صکره ابن خلدون مظهر احترامات اولمغه باشلامشدر . بالخصوص بنومرین ملوکندن فاس امیری (ابوسالم) ك سرکتابتلرنده استخدام اولنمش ایدی که آنك قدر بو ایشلرده وترسل وانشا خصوصلرنده اظهار قدرت ایلیان همان کمسه گلمامشدر دینسه مبالغه‌یه محمول اوله‌ماز .

علامهٔ مشار الیه عمق نظر، حسن احاطه، ملکهٔ استنباط، ثاقبیت فکر گبی خصائصه مالك اولدیغندن وضعیات بشریه‌یی تفحص وتدقیقده وحقایق تاریخیه‌یی ضبط ومحاکمه‌ده اسلافندن بسبتون بشقه برطرز اختیار ایلمشدر . مشهور عالم اولان تاریخی که (کتاب العبر وديوان المبتداء والخبر) عنوانینی حائزدر، یدییوز یتمش آلتی سنهٔ هجریه‌سنده قلعهٔ بنی سلامه‌ده (بلاد بنی توجین ـ آفریقا) تألیفه ابتدا ایلیه‌رك مقدمه ایله عرب وبربر وزناته اقوامنه عائد وقایعی اوراده اکمال ایتمشدر .

بعده ٧٨٠ سنهٔ هجریه‌سی شعبانده تونسه گله‌رك موحدیندن ابراهیم ابن السلطان ابی العباس طرفندن فوق العاده مظهر حرمت اولمش وسلطان مشار الیهك خواص مشاورینی عدادینه کچمشدر .

فقط ابن خلدونك حکمت سیاستده‌کی علوّ اقتدارینه مبنی سائر مقربینك رأی وفکرلری حکمسز قالدیغی جهتله رفقاسنك استرقابنه دوچار اولمش ایدی .

داعیهٔ استرقاب ایله حق مشار الیهده بوز گوسترمگه باشلایان نفاق وسعایتلرك تعلق ایلدیگی مقاصدی ابراهیم ابن السلطان ابوالعباس درك واحاطه‌ده اظهار عجز ایتمامش اولدیغندن ابن خلدونی مظهر لطف وحمایه ایلمش اولدیغی گبی تاریخنك اکمالی ایچون دخی تشویقات معارفپرورانه‌ده بولنمش ایدی .

دیگر طرفدن علامهٔ مشار الیه اصحاب حقد وحسدك سعایتنه قارشو التزام بصیرت ایله خصمانك حصول مقصدلرینه سد چکمك ایچون حکیمانه

احتياط ايلر ايدى . او سببله دركه تاريخنك ايلك جلدينى تقديم ايلديگى صرهده اويله بر كتاب جليل القدركه هيولاى اجتماع اطلاقنه شاياندر، مظهر قبول امير اولمق ايچون اوزون برقصيدهٔ مدحيه ايله ترفيق ايلمكه مجبور اولمش ايدى . قصيده شويله باشلار :

هل غير بابك للغريب مؤمل
اوعن جنابك للامانى معدل

هى همة بعثت اليك على النوى
عزماً كما شحذ الحسام الصيقل

والحاصل ابن خلدون التزام حزم واحتياطده قصور ايتمامش اولديغى گبى اميرك عقل وَتجربهسى دخى برخيلى زمان سعايت خصمايه ميدان ويرمامش ايدى . لكن دوام ايدن حيل ودسايس عاقبت اميرى بعض مرتبه تردد وشبههيه القا ايدهبيلمش ايدى . اوصرهده ايدىكه وسط افريقيهيه گيدن امير ــ غيابنده فساد ايتامك ايچون ــ ابن خلدونى دخى معيتنده گوتورمش ايدى .

علامه ابن خلدون اميرايله عودت ايلدكدن صكره آرتق تونسده اقامتى موافق مصلحت بولهميهرق استحصال ايتديگى مساعده اوزرينه ٧٨٤ سال هجريسنده اسكندريه وَمصره هجرت وَ بورالرده تدريس وتأليفه حصر همت ايلمش ايدى .

يديوز سكسان طقوز سنهسنده دخى اداى حج مقصديله مكهٔ مكرمهيه عزيمت وَ برسنه صكره ينه مصره عودت ايتمش ايدىكه بلدهٔ مذكورهده سنهٔ هجريهنك يديوز طقسان يدى تاريخنده كتاب مشهورينى اتمام ايلمشدر.

اشبو كتابك تقسيماتى وجهِ آتى اوزرهدر :

مقدمه : علم تاريخك فضيلت ومحسناتيله مذاهبنه عائد تحقيقاتدن وَ مؤرخينك غلطاتنى تصحيحدن .

کتاب اوّل : عمران ممالك ایله هیئات اجتماعیه‌نك صورمعیشتلرندن وَعلوم وَصنایعدن وَ بونلرك اسباب وعللندن والحاصل جمعیات بشریه‌نك احوال طبیعیه ومکتسبه‌لرندن، (کتاب اوّل مقدمهٔ ابن خلدون ایله مشهوردر)

کتاب ثانی : خلقتدن یدییوز سنهٔ هجریه‌سی حدودینه قدر اولان احوال تاریخیهٔ عرب وَقبائلندن وَدور سلطنتلرندن وآنلره معاصر اولان نبطیلر، سریانیلر، ایرانیلر، عبرانیلر، ترکلر، وافرنجه دائر معلومات مفیدهٔ تاریخیه‌دن ،

کتاب ثالث : بربر وَزناته اقوامیله بونلرك آفریقاده‌کی ممالك وحکومتلرندن باحثدر .

اشبو کتاب اوّل وَثانی وَثالث متعدّد فصول ومقدّماتی حاوی‌درکه کتاب اوّل آلتی فصل اوزرینه مرتب اوله‌رق، فصل اوّل : علی العموم عمران وتمدن بشری‌دن، فصل ثانی : عمران، بدوی وامم وحشیه وَقبائلی احوالندن، فصل ثالث : خلافت وسلطنت ایله مراتب حکومتدن وَبونلرك احوال طبیعیه ولاحقه‌لرندن، فصل رابع : بلاد وامصار معموره‌دن وَآنلره دائر معلومات مهمه‌دن ، فصل خامس : اصول معیشت وَتدبیر ثروتدن، صنایعدن وَ بو بابده‌کی احوال مخصوصه‌دن ، فصل سادس : علوم وَانواعندن وَ طریق تحصیلدن وَسائره‌دن ، باحث اولدیغی گبی کتاب ثانی دخی ایکی مقدّمه‌یی احتوا ایدرك مقدمهٔ اولی: امتلر واختلاف جنسیتلرینی وبالعموم نسبلرینی ، مقدّمهٔ ثانیه : ارباب سلطنتك وَدیگر اشخاصك نسبلری نصل وضع وترتیب اولندیغنی اشتمال ایدر .

کتاب ثالث دخی درت فصل اوزرینه مرتب اولدیغی حالده فصل اوّل : خلقتدن بدأ ایله بربر وقایع وحادثاتنه وَاهل مغربك سوابق سلطنتلرینه وَقبائل واجیالنه وَ بونلرك سلسلهٔ نسبلرنده مشهود اولان اختلافاتك نقل ومحاکمه‌سنه دائر مباحثی ، فصل ثانی : بربرقومنك افریقیه ومغربده‌کی

مواطنى حقنده تفصيلاتى، فصل ثالث : بوقومك حكومت وسلطنتلرى ايله قديماً ولاحقاً فضائل وخصائص مدنيەلرى حقنده مطالعاتى، فصل رابع : قوم مذكورك فتوحات اسلامدن اوّل بنى اغلب دور استيلاسنه قدر گذران ايدن وقايع مهمەسنى احتوا ايلر .

مؤلف مشار اليه بوكتابنى سلطان ابوفارس عبدالعزيزه تقديم ايتمش ايديكه تونسده سلطان ابوالعباسه تقديم ايلديگى نسخه بوندن پك زياده مختصر ايدى .

كتاب مذكورك مقدمەسندن برقسمى سلطان احمد ثالث زماننده شيخ الاسلام ييرى زاده صاحب افندى معرفتيله ترجمه اولنديغى گبى مفخر علماى عثمانيه مرحوم صبحى پاشا دخى برصوت صحيحه ومنقحەده ترجمه ايتمشلر ونوميسماتيك نقطهٔ نظرندن ايكنجى برمؤاخذەيه وضع بيورمشلردر . جودت پاشا حضرتلرينك ترجمەلرى ايسه عامّەنك معلوميدر .

غرب وشرقده زيادەسيله وبحق شهرتياب اولان اشبو اثرنفيس كاملاً فرانسزجەيەده ترجمەاولنمش ونسخهٔ اصليەسى ١٢٨٤ سنهٔ هجريەسنده اوچيك بشيوز آلتمش يدى صحيفەيى حاوى ويدى جلد اوزرينه مرتب اولەرق بولاق مطبعەسنده تمثيل ايدلمشدر .

علامهٔ مشار اليه عمرينك ٧٦ نجى سنەسنده ارتحال ايلمشدر .

طقوزنجى عصر هجرى اوائلنى تزيين ايدن شيخ تقى الدين احمد بن على المقريزى كه ابن خلدونك معاصريدر، مصرك احوال تاريخيەسنه وطوپوغرافيسنه ومسكوكاتنه دائر اولەرق يادگار ايلديگى آثار مهمەسيله مؤرخين طبقەسنده شايان احترام برموقع احراز ايلر .

امام مشار اليهك (المواعظ والاعتبار بذكرالخطط والامصار) عنوانلى اثر نفيسيله (السلوك لمعرفة دول الملوك) نام اثر بهترينى و (عقد جواهر الاسقاط من اخبار مدينة فسطاط) و (اتعاظ الحنفاء باخبار الخلفاء)

اسملرندەکی مؤلفات مقبولەسی عالم اسلامیتك تمادیٔ افتخارینه وسیله اولەجق الك پارلاق ، الك مفید آثار علمیەسندندر .

(المواعظ والاعتبار) یدی جزؤ وَدرت جلد اوزرینه مرتبدرکه جزؤ اوّل : قطعهٔ مصریەنك احوال تاریخیەسنی ، جزؤ ثانی : بلاد مشهورە سیله اقوام ساکنەنك قومیت وجنسیتلرینی ، جزؤ ثالث : فسطاط مصر وقایع واخبارینی ، جزؤ رابع : قاهرەیەدائر معلومات مفیدەیی ، جزؤ خامس : قاهرەدە جریان ایتمش اولان احوال وحادثاتی ، جزؤ سادس : قلعهٔ جبل وَملوکنی ، جزؤ سابع : مصرك تدنی وخرابنە باعث اولان علل واسبابی احتوا ایدر .

(سلوك لمعرفة دول الملوك) عنوانندەکی اثری آلتی یدی جلددن عبارت وسنین اوزرە مرتب اولەرق ۷۷۷ سنهٔ هجریەسندن ۸٤٥ سنەسنە قدر جریان ایدن حادثات واحوال تاریخیەیی محتویدر . اشبو اثر نفیس عقد جواهر الاسقاط وَ ایقاظ الحنفاء کتابلرینك برذیل مخصوصی عداولنورکه مؤلف مشار الیه اشبو ایکی اثرندە یوم فتحدن سلطنت فاطمیەنك زوالنه قدر جریان ایتمش اولان وقایع مهمەیی ذکر وبیان ایلدکدن صکرە گرك چراکسه ، گرك اتراك وَ اکرادك دورسلطنتلرندە سرزدهٔ ظهور اولان حادثات مهمەیی دخی ضم وعلاوە ایتمك استیەرك مذکور (سلوك لمعرفة دول الملوك) اثرینی میدانه گتورمشدر .

امام مقریزی سکسان جلددن عبارت اولمق اوزرە ترتیبنه باشلایەرق اکمالنه موفق اولەمدیغی ترجمهٔ حال کتابنك موجود اولان نمونەسی نظر مطالعەیه آلنورسه امام مشار الیهك نەرادەلردە احاطه وهمت اصحابندن اولدیغی میدانه چیقار . اشبو تاریخ ناتمام، حروف تهجی اوزرە مرتب اولەرق مصردە حکومت ایلمش اولان کافهٔ ملوك وامرا ایله مصرك شان وشرفنه

حصر عمر ایلمش اولان اعیان امتی وَمصره گلوب اقامت ایدن وَیا اوغرایوب
لکن بتون مشاهیری جامع بر کتاب نفیس اوله جغنده شبهه ایدیله مز .

پارس مات کتبخانه سنده مصنفك خط دستیله اشبو کتاب مستطابك
بر جلدی موجود ایمش !!!

مصر حقنده تاریخ یازمقله اشتهار ایدن اوچنجی عصر هجری اواسطنه
مصادف ابو عمر محمد بن یوسف الکندی ایله ٤٥٤ سال هجریسنه قدر
معمر اولان قاضی ابوعبدالله محمد بن سلامة القضاعی وَمشار الیهك تلامیذندن
آلتنجی عصر اوائلنده ارتحال ایدن ابو عبدالله محمد بن برکات النحوی وَینه
عصر مذکور علماسندن شریف محمد بن اسماعیل الجوانی وَیدیپوز حدودی
اعلام ادباسندن ابن المتوج الزبیری ایله معروف تاج الدین محمد بن عبدالوهاب
وَابن عبدالظاهر ایله معروف قاضی محی الدین عبدالله وامام مقریزینك
تلامیذ بنامندن امیر جمال الدین آیروجه ذکر اولنملیدر .

مشار الیه ابوعمر الکندی ، مصرك احوال تاریخیه سنه دائر ـ مقریزینك
بیاننه گوره ـ الك اوّل کتاب تألیف ایدن اعلام اسلامیه دندرکه تاریخنده
التزام ایتدیگی حسن تلفیق وَبالخاصه اعتنای تدقیق جهتلریله مؤرخین
طبقه سنده بر موقع مخصوص احراز ایلیه بیلیر .

قاضی ابوعبدالله القضاعی (المختار فی ذکر الخطط والآثار) عنوانلی
اثری یادگار اخلاف ایدرك تأبید حیات ایلمش اولدیغی گبی ابن اسماعیل الجوانی
دخی خیلی معلومات مهمه ومفیده یی محتوی اوله رق (النقط لمعجم ما اشکل
من الخطط) نامنده تألیف ایلدیگی اثریله وَابن المتوج الزبیری (ایقاظ المتغفل
وَاتعاظ المتوسل) نام اثر نفیسیله وَابن عبدالظاهر دخی (الروضة البهیة الزاهرة)
نام تألیفیله مدنیت عربیه نك تمادئ شرفنه خادم اولمشلردر .

طقوزنجی عصر هجری اواخرینه مصادف وابوالمحاسن ابن تغری بردی

ایله معروف اولان امیر جمال الدین استاد کمالاتهادی اولان مقریزینڭ (کتاب الملوك لمعرفة دول الملوك) نام اثرینه (حوادث الدهور) عنوانیله گوزل بر ذیل تألیف ایلمش اولدیغی گبی تراجم اعیانه دائر (کتاب المنهل الصافی والمستوفی بعدالوافی) اسمنده دخی تاریخدن غایت مهم بر اثر وجوده گتورمش وَ (کتاب النجوم الزاهره فی اخبار مصر والقاهره) ناملریله دخی سزاوار تقدیر وستایش ینه تاریخدن آثار مرغوبه میدانه گتورمشدر .

(کتاب النجوم الزاهره) جداً بیوك ومتعدد جلدلره منقسم وسنین اوزره مرتب بر تاریخ معتبردرکه (عمرو بن العاص) ڭ مصره استیلاسندن ابتداءً طقوزنجی عصر هجری حدودینه قدر جریان ایتمش اولان الڭ مهم وقایع وحادثاتی محتویدر . جنتمکان سلطان سلیم مصری فتح ایلدیگی زمان بو تاریخی گورمش وَزیاده‌سیله استحسان ایتمش اولدیغندن اوصرده‌ده آناطولی قاضیعسکری بولنان علامهٔ مشهور ابن کمال ترکجه‌یه ترجمه اولنمسنی امر ایلمش ایدی . مشار الیه کندی خانه‌لرنده تاریخڭ برجزؤنی ترجمه ایدرك آشجی زاده ایله معروف اولان مولی حسنه تبییض ایتدیردکدن صکره اثنای راهده حضور شاهانه‌یه عرض ایلدکده زیاده‌سیله تقدیر اولندیغندن تمامنڭ ترجمه‌سنه امر وفرمان شهنشاهی شرفصادر اولمش ایدی .

ابو المحاسن ابن تغری بردی اشبو کتاب نفیسنی مؤخراً تلخیص ایدرك علمای مورخیندن ذهبی (کله‌جك) وَ مقریزی مسلکنه اتباع ایلمشدرکه مشار الیهما دخی بشقه‌لرینڭ تلخیصندن احترازاً کندی اثرلرینی صکره‌دن تلخیص ایتمشلردر .

مصرحقنده تاریخ وَ الڭ گوزل تاریخ یازانلر عدادنده بشنجی عصر هجری حدودینه مصادف اولان وَاون ایکی جلد اوزره مرتب غایت نفیس بر (تاریخ مصر) میدانه گتورن عزالملك محمد بن عبدالله الحرانی وَ ٤٦٤ سال هجریسنده ارتحال ایتمش اولان وزیر جمال الدین علی بن یوسف القفطی

ايله اون جلددن عبارت اولەرق كذا بر (تاريخ مصر) تأليف ايليان وَسكزنجى عصر هجرى اوائلى تزيين ايدن علماى بنامدن قطب الدّين حلبى وَ برى بيوك ديكرى كوچك اولەرق ايكى تأليف يادكار اخلاف ايليان دردنجى عصر هجرى علماى اعلامندن ابن يونس عبدالرحمن ابن احمدالصدفى وَ (عقود الجواهر فى من ولى بمصر) تأليف مقبولنى ميدانه كتورن ابن ابى السرور وَ (بدايع الزهور فى وقايع الدهور) نامندەكى اثر بهترينك مؤلفى ابن اياس والحاصل (حسن المحاضره فى اخبار مصر والقاهره) مؤلفى امام سيوطى بر موقع مخصوص احراز ايدرلر .

امام سيوطى علوم شتاده تفنن ايله مطالعەسى بيله خيلى زمانه محتاج اولان بر چوق مؤلفات ميدانه كتورمش اولمقله غرب وشرقده الڭ زياده شهرتياب اولان افاضلدندركه (سيوط) ده تولد ايدرك اونجى عصر هجرى حدودنده (٩١١) وفات ايلمشدر .

مدنيت عربيەنك قواى بشره بخش ايلديكى اوفيض عجيب نامتناهى، حكومت اسلاميەنك دور اوّللرنده دها پارلاق ، دها قوّتلى اولەرق مشاهده اولنور .

ابوالحسن على بن حسين بن علىّ مسعودى كه دردنجى عصر هجرى اوائلى تزيين ايدن وَالڭ بيوك بر مورخ عنوان ابتهاليله اوتاريخه شرف ويرن علامەلردندر ، عنفوان شبابنده تحصيل كمالاته خواهشگر ومنهمك اولەرق درجه درجه ادبيات ، جغرافيا ، فلسفه ، تاريخ وَسائر فنونده فوق العاده تعمق ايدن نوادر معرفتدندر .

علامهٔ مشار اليهك مؤلفاتى نظر مطالعەدن كچورلدكده اثر فضل واحاطه اولەرق كوريلان تدقيقات عميقه اوزرينه دوچار تحير اولمامق ممكن اولەماز . فى الحقيقه مسعودينك تبحر واحاطەسى بولنديغى عصره كوره غير محدود دينەجك درجەده ايدى . برحالدەكه احوال عربه دائر اولان نەقدر آثار

ادامهٔ شرفنه مدار اولهجق آثار مهمه ترك ایدن دها برچوق ارباب سیر وتواریخ گلمشدرکه ابن الفرضی وَابن بشکوال وَابن آبار وَابن الزبیر وَابو عبدالله الخشنی القروانی وَاحمد بن موسی العراوی واحمد المغربی المقری وَلسان الدین قرطبی وَزهراوی قرطبی وَابن رشیق القروانی وَابو عبدالله الحسنی وَسائر علمای عظام او زمرهٔ عالیه‌دندر .

(ابن الفرضی) ایله مشهور اولان ابو الولید عبدالله بن محمد القرطبی اوچنجی عصر هجری اواخریله دردنجی عصر هجری ابتداسنه مصادف علامه‌لردندرکه بری اندلس احوالنه ، دیگری شعراء اندلسه دائر اخلافه ایکی مهم اثر یادگار اتمشدر .

آلتنجی عصر هجری اواخرینه مصادف اولان ابوالقاسم خلف بن عبدالملك که ابن بشکوال ایله معروفدر ، مذکور (تاریخ اندلس) ه (صله) عنوانیله غایت گوزل برذیل ترتیب ایلمش اولدیغی گبی احوال اندلسی متضمن دیگر بر اثر مختصر دخی وجوده گتورمشدر .

مشار الیه ابن آبار (محمد بن عبدالله بن ابی بکر البانس) (ذیل مذکور) اوزرینه وَمشکل الصله اسمیله مفید وَگوزل برکتاب تألیف ایله مدنیت اسلامیه‌ده نامنی تأبید ایلمشدر .

شهاب الدین احمد بن ابراهیم ابن الزبیر الغرناطی وَابوعبدالله الخشنی القروانی ذیل مذکوره (صله) ذیل ترتیب ایدرك سکزنجی عصر هجری ابتداسنه دگین گذاران ایدن احوال ووقایعی ذکر وخلاصه ایلمشلردر . ابن الزبیر غرناطینك (کتاب الاعلام) اسمنده اعلام اندلسه دائر دخی گوزل برتألیفی واردر .

٣٨٨ سنهٔ هجریه‌سنه‌قدر برحیات بولمش اولان احمد بن موسی العراوی دخی احوال اندلس حقنده معتبر وجامع برتاریخ براقمشدر .

علمای مشار الیهم میاننده شیخ احمد المغربی المقری که ١٠٤١ سال

هجریسنده ارتحال دار بقا ایلمشدر ، بالخاصه ذکره شایان اولان اتاظمدندر.

مشار الیه (تلمسان) ده گهواره زیب وجـود اولەرق اونجی عصر هجری حدودنده (فاس) ممالکنه سـیاحت ایله اوتاریخلرده نور مدنیت ایله الڭ زیاده تنور ایلمش اولان جمعیاتڭ طرز معیشت و شـکل اجتماعیلری اوزرینه تفحصات اجرا ایلمشدر .

بعده ادای حج نیتیله حجازه عزیمت واورادن مصره عودت ایتمشـدرکه اون سـنه صکره دخی دمشقده مشهور خلفاء وَملوك الاندلس تاریخنی اکمال وَابن خلدون (مقدمهسـنی) شرح ایلمش و سیرالنبی‌یه دائر گوزل بر اثر یازمشدر .

اندلس احوالیله مشـاهیر رجالنـه دائر بیان ایلدیگمز آثار معتبره‌دن بشـقه دها برطاقم مؤلفات مشهوره واردرکه اوچنجی عصر هجری اواسطنه مصـادف اولان امام حافظ قاسم بن محمـد قرطبی‌نڭ (اخبار صلحاء اندلس) کتابی وَسـکزنجی عصر هجری اواخرنده برحیات بولنمش اولان محمدبن محمد الحاج تافقی‌نڭ (الایضاح فیمن ذکر فی‌الاندلس بالصلاح)ی وَابن‌القـاتك (ریحانة الانفس فی علماء الاندلس) عنـوانلی اثری وَبشنجی قرن هجری‌یی تزیین ایدن ابو مروان حیّان بن خلفڭ اندلس احوالی حقنده آلتمش جلد اوزرینـه مرتب اولان (کتـاب المبین) نام اثر نفیسی وَاون جـلددن عبارت اولان ینه مشـارالیهڭ (المقتبس فی تاریخ اندلس) ی وَ ٤٨٨ سال هجریسنه قدر معمر اولان امام ابو عبدالله محمد بن ابی نصر-فتـوح الازدی‌نڭ (جزوة المقتبس فی تاریخ علماء اندلس) اسمنـده‌کی اثریله آنڭ مختصری اولان (نورالمقتبس) ی وَابن غالبڭ (فرحةالانفس فی فضـلاء العمی من‌اهل‌الاندلس)ی وَدردنجی عصر هجری حدودینـه مصـادف اولان مشاهیر شعرادن ابن بسـامڭ (الذخیره فی محاسن اهل الجزیره = اندلس)سی وَآنڭ مختصری اولان (مختصر الذخـیره) که

٧٠٠ اون برتاریخنده ارتحال ایدن ابو الفضل جمال‌الدین انصاری اختصار ایلمشدر، اوجملهٔ منتخبه‌دندر .

شوراسنی بیان ایده‌لمکه آثار مذکوره‌دن هر بری قطعهٔ مذکوره‌نك احوالنی نفس‌الامره موافق اوله‌رق تبیین وایضاحه مصروف ایسه‌ده مؤرخین مشارٌ الیهم ایچنده (حیّان بن خلف) ك ٦٠ جلد اوزرینه مرتب اثری دها مدققانه یازلمش اولان آثار عدادنده تلقی اولنور .

متأخرین علمادن واندلس تاریخی یازانلردن ابن صائی الصلات‌ایله ابن عبدالسلامه‌یی وَابن حارث‌الحسنی‌یی وَشهاب‌الدین احمدالغاسی‌یی سکوت ایله کچمك جائز اوله‌ماز .

حلب قضاتندن ٦٩٩ سنه‌سنه قدر معمر اولمش اولان علمادن مصطفی بن السید حسن الرومی نك سکسان ایکی باب وَبر مقدمه اوزره مرتب اولان تاریخ کبیرینی بالخاصه ذکر ایتملیز .

اثر نفیس مذکورك هر بابی بر دولت وسلطنتی حاکی اوله‌رق ملوك وسلاطین عالمك کافه‌سنی محیطدرکه حاجی خلیفه مشهور (فذلکه) سنده تلخیص ایدرك دول وملوکی جامع اولمق اوزره تاریخ مذکوردن دها محیط، دها جامع وَدها منقح برتاریخ گورمامش اولدیغنی بیان ایدر .

مدنیت عربیه‌نك یتشدردیگی مؤرخین عرب مشاهیرینی قیدایلدیگمز صردده ینه اومدنیتك مآثرندن اولان اك مشهور عجم مؤرخینینی ذکر ایتمامکه مقتدر دگلز .

زیرا بونلرك آراسنده هیچ بر فرق واختلاف اولمیه‌رق هرایکی صنف بر مدنیتك محصول عرفانیدر . میر خواند، دولتشاه، خواندمیر، شرقك تاریخ عمومیسنه لازم اولان معلوماتك کافه‌سنی جامع آثار برگزیده یادگار ایلمشلردرکه شرق ملوك وامراسنك احوال تاریخیه‌لرینی یازمق استیانلر بوآثارده مراجعت ایلمك مجبوریتنده‌درلر .

. ٩٠٠ حدودینه‌قدر معمر اولان میر خوند محمد بن خاوند شاه سلطان ابوالغازی حسین بهادرك وزیری میر علی شیرك تشویق وحمایتیله بر مقدمه ویدی قسم و برخاتمه‌یی مشتمل اولان مشهور (روضة الصفافی سیرة الانبیاء والملوك والخلفاء) عنوانند‌ه‌کی تاریخی امیر مشار الیهك (هرات) ده نهرالجیل اوزرنده انشا ایلدیگی (خلاصیه) خانقاهنده ساکن اولدیغی حالده تألیف ایلمشدر .

تاریخ مبحوث عنهك مقدمه‌سی (علم تاریخ) ه دائر ملاحظات عمومیه‌یی وقسم اوّل ، اوّل مخلوقات ایله قصص انبیا وملوك عجمی واسکندرك ذیلنده احوال حکمای یونانیه‌یی ، قسم ثانی سیدالانبیاء افندمزك سیرت واحوال سنیه‌لری ایله خلفای راشدینی ؛ اوچنجی قسم ائمهٔ اثنی عشرك وبنی امیه وعباسیه‌نك احوالنی ؛ دردنجی قسم بنی عباسه معاصر اولان ملوکی ؛ بشنجی قسم ظهور جنگیز ایله آنك واولادنك احوالنی ؛ آلتنجی قسم تیمورك ظهوری ایله اولادنك احوالنی ، یدنجی قسم سلطان بیقرانك احوالنی ؛ خاتمه ایسه ربع مسکونده‌کی موجوداتك احوال وعجائب ووقایعنی وحکایات متفرقه‌یی اشتمال ایدر .

مؤرخ مشار الیهك خواند میر لقبیله معروف اولان مخدومی غیاث الدین محمد بن همام دخی پدرندن دها آز شهرته مالك دگلدر . طقوز یوز حدودنده (خلاصة الاخبار فی احوال الاخیار) عنوانده‌کی تاریخ عمومیسنی تألیف ایلمشدرکه خلقتدن اوّل تیموره قدر اولان وقایعی جامعدر . اشبو اثرك (روضة الصفا) مختصری اولدیغی بیانه حاجت یوقدر .

خواندمیرك بو اثرندن بشقه (حبیب السیر فی اخبار افراد البشر) نامنده بردیگر تاریخ کبیری واردرکه طقوز یوز حدودینه قدر اولان وقوعات واحوال تاریخیه‌یی احتوا ایلر . اشته بو اثرده درکه سکز یوز سنهٔ هجریه‌سنه طوغری قائمه استعمالنك بزدلیلی گوریلور .

٧١٨ ده مقتولاً وفات ایلیان خواجه رشیدالدّین فضل الوزیرڭ جنگیز وال جنگیز حقنده یازدیغی (تاریخ کبیر) دخی آثار مهمه‌دندر .

دولت شاهڭ طبقات شعراسی ایله موسیو (قاتره مر) ڭ ترجمه ایلدیگی مشار الیه رشیدالدّینڭ مغول تاریخی وَشرف الدّین علی الیزدی نڭ (ظفرنامه) عنوانلی تاریخ تیموری وَ ۹۲۷ تاریخنده وفات ایدن هاتفی نڭ قرق سنه ظرفنده وقایع تیموره دائر تألیف ایلدیگی منظوم (ظفرنامه) یی دخی بومیانده ذکر ایتملیز .

مشاهیر مؤرخیندن وَ اثرلرندن بحث ایلدیگمز صردده بعض لغات تاریخیه ایله تراجم احوال کتابلرینڭ دخی بالمناسبه ذکر اولندیغی گورلمشدر . فقط هیهات !... بز کندیمزجه امین اولدقکه بر (مدرسة العرب) یعنی مدنیت عربیه یازمق برچوق سنه‌لر تتبعه ، هم یالکز بو ایشه حصر اوقات ایلیه‌رك تتبعه عرض احتیاج ایلر ایمش . بویله برکتاب ترتیب ایلك فکرینڭ ایلك ظهورنده ـ طوغریسنی سویلیه‌یم ـ جسارتم پك بیوك ایدی . فقط مأخذلره مراجعت ایله توسیع تتبعه مجبور اولدقجه او جسارت یرینه بر حیرت قائم اوله‌رق بو ایشڭ پك بیوك براقتدار وهمته مفتقر اولدیغنی آڭلادم . حاضر صره‌سی گلمش ایکن عرض ایده‌یمکه (مدرسة العرب) مدنیت عربیه‌نڭ او بحر بی‌پایانندن برقطره یرینی بیله طوتماز. اوجهتله‌درکه بو تاریخ فصلنڭ دخی ـ دیگر آرقداشلری گبی ـ قاصر اولدیغنی اعتراف ایلرم .

دیگر نام وعنوانلری حائز اوله‌رق (مثلا ابن خلکانڭ وفیات الاعیانی گبی وحکیم شهرستانینڭ ملل ونحلی گبی) یازیلان تراجم احوال وَ سائره‌یی برطرف ایدرك یالکز طبقات وتذکره نامیله میدانه گتوریلان اثرلردن دخی بحث ایتمك لازم گلورسه (کاتب چلبی) نڭ ضبط ایلدیگی بونوع مؤلفاتی برر برر تعداده بیله مقتدر دگلزکه بونلرده فقها ، حکما ، ادبا ،

شعرا ايله سائر علوم وفنون وصنايع اربابنك تراجم احوالی حروف تهجی اوزره بحث اولنمشدر .

اشبو آثار ایچنده الڭ زیاده شهرت بولان وفیات ابن خلکان ايله ملل ونحلی بالخاصه ذکر ایدرز .

شمس الدين ابوالعباس احمد بن ابراهيم بن ابی بکر بن خلکان ٦٠٨ سنهٔ هجریه‌سنده دجله نهرینك شاط شرقیسنده واقع (اربل) بلده‌سنده گهواره زیب وجود اولمش ومصرده، دمشقده نیابت وقاضیلك منصبلرینی احراز ايله ٦٨١ سنه‌سی رجبنده دمشق شامده ارتحال ایتمشدر .

وفيات ابن خلکان ايله مشهور اولان تراجم احوال کتابی ذکور واناثدن ملوك وعلما وشعرانك مشاهیرینی جامع اولمق اوزره سکز یوز قرق آلتی بندی احتوا ایدرکه ایکی بیوك جلد اوزرینه مرتب اوله‌رق برنجی دفعه بولاقده ودفعهٔ ثانیه‌ده دها مصحح وانفس اوله‌رق لایپسیقده طبع اولنمشدر .

کتاب مبحوث عنه سلطان محمد رابع دورنده ردوسی زاده محمد افندی نامنده بر صاحب قلم طرفندن ترکجه‌یه نقل اولنمشدر .

آلتنجی قرن هجری‌یه مصادف اولان ابوالفتح محمد بن عبدالكريم شهرستانی ملل ونحل کتابی، اصل مقصده شروعدن اول برنجیسی اهل علمك اقسامی ؛ ایکنجیسی فرق اسلامیه‌نك مبنای تعددینی ؛ اوچنجیسی عالمده وقوع بولان ایلك شبهه ايله منشأنی؛ دردنجیسی اسلامده وقوع بولان ایلك شبهه‌یی؛ بشنجیسی ترتیب کتابی محتوی اولمق اوزره بش مقدمهٔ مهمه ايله آراسته ایلمشدر .

١٠٧٠ سنه‌سنه قدر معمر اولان نوح افندی بن مصطفی الرومی المصری نام عالم شهیر طرفندن اشبو ملل ونحل ترکجه‌یه ترجمه اولنمشدر .

تاریخ فصلنه ختام ویرمزدن اول مطالع نور حکمت اولان مکه، مدینه ايله حکومات عربیه‌نك مقر سلطنت ومراکز تشریعی اولان بغداد، شام

وَسائر بیوك شهرلره دائر خصوصی تاریخ یازانلری هر حالده ذکر ایتمکه مجبور اولدیغمز گبی برقطعۀ مخصوصه وقایع مشهورهسندن باحث اولان آثاری دخی آیروجه ضبط واتیان ایتمکلگمز اقتضا ایدر .

مکۀ مکرّمه شرفها الله الی یوم القیامه‌نك احوالی حقنده الك اوّل (تاریخ خصوصی) تألیف ایلیان ـ حاجی خلیفه‌نك بیانه گوره ـ اوچنجی عصر هجری اوائلنه مصادف (ابوالولید محمد بن عبدالکریم الازرقی) در . محمد بن اسحاق عباس المکی الفاکهی‌نك دخی بلدۀ شریفۀ مذکوره‌یه دائر گوزل برتاریخی واردر .

طقوزنجی عصر هجری اوائلی تزیین ایلیان قاضی تقی الدّین الفاسی اوچ جلد اوزرینه مرتب اوله‌رق (شفاء الغرام باخبار البلد الحرام) عنوانیله براثر نفیس میدانه گتورمش اولدیغی گبی بو تاریخنی دخی بر جلدده وَ (تحفة الکرام) اسمنده اختصار ایلمش وَآنی جلددن عبارت اوله‌رق (عقد الثمین فی تاریخ البلد الامین) نام اثرینی دخی حروف اوزرینه ترتیب ایتمشدرکه راغب آنی (عجالة القری فی تاریخ ام القری) عنوانی آلتنده اختصار ایلمشدر .

٦٧٦ حدودنده برحیات بولنمش اولان وزیر مدینه شریف زید بن هاشم بن علی الحسینی دخی بلدۀ مبارکه‌یه دائر برتألیف وجوده گتورمشدرکه مشار الیه قاضی تقی الدّین الفاسی گرك تحفة الکرامنده وَگرك (شفاء الغرام)نده ذکر ایلر .

طقوزنجی عصر هجری اواخرینه قدر معمر اولان نجم الدّین عمر بن فهد المکی (اتحاف الوری باخبار ام القری) اسمنده مقبول علما اولان برتاریخ یادگار ایلمش اولدیغی گبی شیخ قطب الدّین محمد بن احمد المکی‌که ٩٨٨ تاریخنده ارتحال ایتمشدر ، بو تاریخدن طقوز سنه مقدّم

(الاعلام باعلام بلدالله الحرام) عنوانيله وَ برمقدّمه اون باب اوزرينه مرتب گوزل برتاريخ قلمه آلمش وَسلطان مراد ثالثه اهدا ايلمشدر .

تاريخ مذكورى بيك حدودنده وفات ايليان شاعرمشهور باقی‌نك وزير محمد پاشا تشويقيله تركجه‌يه ترجمه ايلديگنی حاجی خليفه روايت ايلر .

٩٠٦ سال هجريسنده وفات ايلمش اولان شيخ كمال الدين محمد بن محمد - بن ابی شريف الشافعی المصری ٨٧٥ تاريخنده (قدس) ده مجاور بولنديغی زمان (اتحاف الاخصاء بفضائل المسجدالاقصی) عنوانيله اون يدی باب اوزرينه بر تاريخ مختصر قلمه آلمشدركه مأخذلرندن اكثريا اعتماد ايلديگی تاريخ ، دمشقلی شيخ تاج الدين ابونصر عبدالوهاب حسينی‌نك (روض المغرّس فی فضل بيت المقدّس) اسميله موشح اولان تاريخ مختصريدر .

يوقاريده نام عاليسيله توشيح صحيفهٔ بيان ايلديگمز ابن عساكرك (جامع - المستقصی فی فضائل المسجدالاقصی) اسمنده‌كی اثر نفيسنی سند منفرد اتخاذ ايدرك (قدس) ك احوال تاريخيه‌سنی قلمه آلمش اولان قاضی امين الدّين احمد بن محمدالحسن الشافعی‌يی دخی سكوت ايله كچمك ممكن اولەماز .

مشار اليه (الانس فی فضائل القدس) عنوانی آلتنده گوزل براثر يادگار ايلمشدر. اونجی عصرهجری اوائلنه مصادف اولان قاضی مجيرالدين ابواليمن - عبدالرحمن العليمی الحنبلی دخی (انس الجليل بتاريخ القدس والخليل) عنوانلی اثر بهترينيله (قدس) حقنده ضبط احوال ووقايع ايليان اعلام امت عدادنده بولنورلر .

مشار اليه اشبو تاريخنك تأليفينه ٩٠٠ سنهٔ هجريه‌سنده ابتدا ايله كنديلرندن اوّل گلان مؤلفلرك تواريخ خصوصيه‌لرينی خلاصه ايلدكدن صكره بعض حوادث ووفيات دخی ضم وعلاوه ايليه‌رك درت آی ظرفنده اكمال ايلمشدر .

مشاهير علمادن ابوحذيفه اسحاق بن بشر (فتوح بيت المقدس) اسمنده

وار ایسه جمله‌سنی بحق عارف وَعمومنه کمال دقت وتمییزایله واقف اولدیغی گبی یونان وَروما دولتلرینك وَسائر ملل قدیمه وَحاضره‌نك تاریخنی دخی مدققانه عالم ایدی . عصر مذکورده موجود اولان ادیان ومذاهبك کافهٔ حقایقنه اطلاع ایدرك تتبعات واسعه‌سندن هیچ برشی خارج قالمامش اولدیغندن ، امت عرب میاننده مشار الیهك درجهٔ فضل وکماله واصل اولمش برشخص دها گوستریله‌میه‌جگنی بیانده تردد ایتمیز .

مورخ مشار الیه اوّلا اخبارالزمان اسمنده‌کی تاریخ کبیرینی یگرمی جلد اوزرینه تألیف ایلدکدن صکره (الاوسط) نامیله اختصار ایتمش وَتکرار بونی دخی اختصار وَبعض معلومات مهمه علاوه ایدرك مشهور (مروج الذهب ومعادن الجوهر) عنوانلی تاریخ نفیسنی میدانه گتورمشدر .

اشبو تاریخ یوز یگرمی آلتی باب وَفصله منقسم اوله‌رق آلتمش بش فصلی عرب وَامم سائره‌نك احوال قدیمهٔ تاریخیه‌لرینه حصر اولندیغی گبی آلتمش بر فصلی دخی تاریخ اسلامه تخصیص ایدلمشدر . اثر نفیس مذکور، هرصحیفه‌سنك اوست قسمی عربجه، وَآلت قسمی فرانسزجه اوله‌رق پارسده طبع اولنمشدرکه نسخ نادره‌دندر .

علامهٔ زمان مسعودیدن اوتوز آلتی سنه اوّل (٢٤٦ – ٣١٠) گذرگاه فنایه وداع خوان اولمش اولان امام ابوجعفر بن جریر طبری خلقتدن اوچیوز طقوز سال هجریسنه قدر اشتمال وقایع ایدن تاریخ عمومیسنی تألیف ونشر ایلمشدر .

امام طبری مرکز طبرستان اولان (عامل) ده گهواره زیب وجود اوله‌رق سکسان اوچ یاشنده اولدیغی حالده بغدادده ارتحال ایتمشدر . تفسیر وحدیثده وَاصول وفروعده متبحرین عصردن وَائمهٔ مجتهدیندن ایدی .

(تاریخ طبری) اقوام شرقیه‌نك همان کافه‌سی عندنده غایت معتبر وصحیح برتاریخ عد اولندیغندن گرك ترکجه‌سی وَگرك وزراء سامانیه‌دن

ابو علی محمد البلعمی نك فارسی یه نقل ایتدیکی نسخه‌سی زیاده‌سیله مشهور ومرغوبدر .

تاریخ مذکور اوزرینه (صله) نامیله ابو محمد عبدالله بن محمد الفرغانی بر ذیل ترتیب ایلمش اولدیغی کبی ابو الحسن محمد بن ابراهیم بن احمد الهمدانی دخی بر ذیل ترتیب ایدرك آلتنجی عصر هجری حدودینه‌قدر تعقیب وقایع ایتمشدر.

مؤرخین عرب میاننده ابن الاثیر و امام نویری و ابن الفرات بالخاصه ذکره شایان اولان عظمادندر .

ابن اثیر جزره‌ده (موصله قریبدر) ٥٥٥ سنهٔ هجریه‌سنده تولد ایله اوائل شبابی اوراده کچوردکدن صکره موصله کله‌رك ساکن اولدیغی خانه محفل ادبا و علما هیئتنی آلمش ایدی .

خلقتدن ابتدا ایله یدنجی عصر هجری اوائلنه قدر منتهی اولان (کامل التواریخ) نام اثر نفیسنی اون جلد اوزرینه مرتب اوله‌رق موصلده تألیف ایتمشدر .

سکزنجی عصر هجری اوائلنه قدر معمر اولان جمال الدّین محمد بن ابراهیم الوطواط الکتبی اشبو اثر نفیس اوزرینه تعلیقات مفیده اجرا ایتمش اولدیغی کبی یدنجی عصر هجری اواخرینه مصادف اولان ابوطالب علی بن انجب بن الساعی دخی اوتوز طقوز سنه‌لك وقایعی ذیل اوله‌رق علاوه ایتمش و مولانا نجم الدّین طارمی معرفتیله و تیمور اولادندن میرزا شاه زماننده لسان فارسی‌یه ترجمه اولنمشدر .

یدنجی قرن هجری مشاهیر علماسندن مشار الیه علی بن انجب ـ البغدادی ذیل مبحوث عنهدن بشقه اوتوز جلدی متجاوز اوله‌رق تألیف ایلمش اولدیغی تاریخ مشهوریله عالم اسلامك ادامهٔ شرفنه خدمت ایلمشدر . فن تاریخده مشار الیه کثرت آثار ایله شهرتیاب اوله‌رق اخبار الخلفاء، اخبار المصنفین، اخبار الحلاج، اخبار الربط و المدارس، اخبار قضاء بغداد،

اخبار الوزراء، ذیل تاریخ بغداد، جامع مختصر، مناقب الخلفاء، والمعلم الاتابکی، المقابر المشهوره، غرر المحاضره، طبقات الفقهاء، طبقات الشعراء لعصره وَسائره آثار جیده وَمقبوله‌سندندر .

علامهٔ مشار الیه ابن اثیر، ملوك موصل اتابکارینك دخی احوال تاریخیه‌لری حقنده گوزل براثر ترتیب ایتمشدر .

آلتنجی عصر هجری اواسطنه مصادف اولان ابوسعید عبدالکریم سمعانینك سکز جلد اوزرینه مرتب اولان (کتاب انسابی) دخی (لباب) عنوانی آلتنده اختصار ایدرك خطالرینی تصحیح وَبرطاقم معلومات نافعه علاوه‌سیله اوچ بیوك جلده افراغ وَانساب حقنده بین العلماء الڭ مقبول براثر هیئتنه وضع ایلشدر . امام سیوطی (لب اللباب) اسمیله بومختصری اختصار ایتمش ایسه‌ده اصلی درجه‌سنده، یعنی ابن اثیرك تلخیصی قدر مقبول اوله‌مامشدرکه بوده طبیعیدر .

یدنجی عصر هجری اواخریله سکزنجی عصر اوائلنه شرف ویرن مشار الیه امام شهاب الدّین احمد بن عبدالوهاب النویری الکندی اوتوز جلد اوزرینه مرتب اوله‌رق یادگار اخلاف ایلدیگی (نهایة الارب فی فنون الادب) عنوانلی اثر نفیس مشهوریله طبقهٔ مؤرخینده برموقع تمایز احراز ایدر . مشار الیه ، دردنجی عصر هجری اوائلنه طوغری بغدادده حسن خط ایله اشتهار ایدن (ابن البوّاب) مرتبه‌سنده حسن خطه مالك ایدیکه سکز دفعه (صحیح بخاری) یی یازمش وَهرنسخه‌سنی بیك درهمه هدیه ایلمش ایمش .

(بالمناسبه ذکر ایلدیگمز (ابن البواب) فصل سابقده بیان اولنان (ابن المقله) دن صکره خط وکتابته فوق العاده رونق ویرمش وَمتقدّمین وَمتأخرین میاننده آنك قدر حسن خط صاحبی همان کیمسه ظهور ایتمامشدر . هجرتك ٤٢٣ سنه‌سنده وَبغدادده ارتحال ایتمگله امام احمد بن حنبل جوارنده دفن اولنمشدر .)

امام نویریدن صکره سکزنجی عصر هجری علمای بنامندن ابن الفرات گلورکه یگرمی جلد اوزره مرتب وَ برنجی عصر هجریدن ابتدا ایدن تاریخ مشهوری ایله طبقهٔ مؤرخینی تزیین ایلر .

ابن عربشاه ایله معروف اوله‌رق طقوزنجی عصر هجری اواسطنه مصادف اولان احمد بن محمد دخی علمای مؤرخین عدادنده بولنور .

عالم مشار الیه (عجائب المقدور فی نوائب تیمور) عنوانیله تیمور وَآل تیمور احوال ووقایعنی جامع اوله‌رق مهم براثر ترتیب ایتمش اولمقله وَآثار سائره‌سیله غرب وشرقده اشتهار ایدن اعلام علمادندر .

اشبو کتاب، حسن تصویر وسلاست افاده ایله مشهور اولدیغی حالده سجع پردازلق میل مخصوصندن قورتیله‌مامش اولدیغی جهتله ــ موضوعی تاریخ اولدیغی ایچون ــ تعییب اولنسه بجادر .

حاضر صره‌سی گلمش ایکن عرض ایده‌لمکه وقایع تیموره دائر میدانه گتوریلان آثارك الڭ مقبول وَالڭ مفیدی فوق العاده مهذب و منقح اوله‌رق تیمورڭ کاهوالواقع بالذات ضبط ایله استکتاب ایلدیگی وقایعی شامل اوله گلان کتابدر .

هر قرن هجری برطاقم مشاهیر ایله مزین اولدیغی گبی یدنجی عصر هجری‌یی دخی ابن واصل ایله معروف احمد بن سلام گبی ابن جوزی گبی مشاهیر تزیین ایدرلر .

مشار الیه ابن جوزی ٦٥٤ سنهٔ هجریه‌سنه قدر منتهی اولمق اوزره میدانه گتوردیگی (مرآت الزمان فی تاریخ الاعیان) نامنده‌کی درت جلددن عبارت تألیف مشهوریله طبقهٔ مورخینده پارلاق بر موقع احراز ایلر .

سکزنجی عصر ابتدالرینه مصادف اولان مؤرخ مشهور قطب الدین موسی بن محمد بعلبکی هم مرآت الزمانی اختصار وَهم تذییل ایلمش اولدیغی

گی ابن ابی الرجال دخی اختصار ایتمش وَ بیك حدودی رجالندن (وجودی) ایله متخلّص یونینی محمد بن عبدالعزیز معرفتیله ترکجه یه ترجمه اولنمشدر .

۹۰۲ حدودینه قدر معمّر اولان مشار الیه شیخ صفی الدّین بن صالح بن ابی الرجال علوم وفنونده ید طولی اصحابندن وَ بالخصوص طبقهٔ مؤرخینه شرف ویرن اعیان علمادندر .

فنون شتاده برخیلی مؤلفاتی وار ایسه‌ده الك مقبول وَ الك گوزلی (مطلع البدور وَمجمع البحور) عنوانی ویردیگی یدی جلددن عبارت مشهور یمن تاریخیدر .

مشار الیه حسن افاده وَ حسن تصوّر اربابندن اوله‌رق نثر ونظمده آثار جیده‌یه مالکدرکه (صنعا) ده واقع برباغچه حقنده سویلدیگی منظومه‌دن ابیات آتیه آکا دلالت ایلر .

روضة قد صبا لها السعد شوقاً
وصفا ليلها و طاب المقيل

جوها مبهج و فيها نسيم
كل غصن الى لقاه يميل

صح سكانها جميعاً من الدا -
ء و جسم النسيم فيها عليل !

کذلك مذکور (مرآة الزمان) اوزرینه ابن جزری‌نك دخی برذیلی وَبوذیل اوزرینه حافظ علم الدّین برزانی‌نك ذیلی واردر . سعدالدّین بن العربی دخی اصلی اوزرینه برذیل یاپمشدر .

مشار الیه قطب الدّین بعلبکی‌نك (مرآة الزمان) حقنده‌کی (رأیت ان اجمع التواريخ مقصداً واعذبها مورداً مرآة الزمان ...) قولنه رغماً علمای مؤرخیندن صفدی اثر مذکوری تزییف ایتمشدر .

فقط (مرآة الزمان) اوزرینه ذیل یازان بعض علما صفدی‌نك اوتزییفنی

حسده حمل ايدرك (مرآة الزمان) دن صكره كتاب تأليف ايدنلر تطفل ايتمش اولورلركه صفدى ايله ذهبى اوقيلدندر؛ زيرا صفدى وذهبى تاريخلرندهكى منقولات هپ (مرآة الزمان) دن آلنمشدر » ديورلر .

مع مافيه برى ٧٧٤ (صفدى) وديگرى ٧٤٦ سنهسنه قدر معمر اولان بوايكى مورخ شهير، يعنى صلاح الدّين خليل بن ايبك الصفدى ايله شمس الدّين ابو عبدالله محمد بن احمد الذهبى مؤرخين طبقهسنده برنجى صردبى احراز ايتسهلر بجادر .

صلاح الدّين صفدى نك (الوافى بالوفيات) عنوانى آلتنده يادگار اخلاف ايلديگى تراجم احوال اثر نفيسىكه فوق العاده جامع ومحيط برتأليف گزيندر، مشار اليهك وسعت تتبع وجلالت شاننه دلالت ايلمكده اولديغى گبى امام احمد ذهبى نك دخى اون ايكى بيوك جلد اوزرينه مرتب اولان تاريخ الاسلام عنوانندهكى اثر بهترينى وآتياً ذكر ايليهجگمز (العبر) ى مشار اليهك سمو قدرينه دال اولان آثار نافعهدندر .

بشنجى عصر هجرى مشاهير علماسندن ابو نصر محمد بن عبدالجبار العتبى نك (يمينى فى تاريخ عين الدوله) اسمندهكى تاريخى دخى بونوع آثار اسلاميه آرهسنده حائز قيمت اولان مؤلفاتدندر .

اشبو تاريخ محمود بن سبكتگينك سيرتنى، وقايع خوارزميهيى و بعض دقايق غريبه وادبيهيى اشتمال ايدركه آلتنجى عصر هجرى اواسطنه مصادف اولان صدر الافاضل قاسم بن حسين الخوارزمى وسائر بعض علامهلر تاريخ مذكور اوزرينه شروح وتعليقات ترتيب ايلمشلردر . اثر مذكور وقايع تاريخيهدن تجريد اولنديغى حالده ادبياتدن عد اولنمغه دها زياده شاياندر .

فصول سابقهده ذكر اولنان ابن قتيبه دخى انساب وتاريخدن مشهور (كتاب المعارف) و (كتاب الشعر والشعرا) سيله بوفصلك عدادنده صاييله بيلير .

سکزنجی عصر هجری اواسطنه مصادف اولان مشار الیه شمس الدین ابو عبدالله محمد بن احمد الذهبی (العبر فی خبر من عبر) اسمنده ایکی جلد اوزرینه مرتب اولەرق یادگار ایلدیگی تاریخ ، آثار مهمهٔ اسلامیه آرەسنده بر موقع مخصوص احرازینه کسب استحقاق ایلمشدر. تاریخ مذکور، هجرت سنیهٔ نبویه‌نك اولندن ابتدا ایله ٧٤٠ سنه‌سی آخرینه منتهی اولور .

مشار الیهك تلامیذندن شمس الدین ابو المحاسن محمد بن علی الحسینی تاریخ مذکوری ٧٦٤ سنه‌سنه قدر یورتمش وَ شمس الدین محمد بن علی ـ الحسینی بو ذیلی ٧٨٥ سنه‌سنه دکین تعقیب ایلمش اولدقلری گبی سکز یوز حدودنده وفات ایلیان زین الدین عبدالرحیم بن حسین العراقی دخی آکا ذیل یاپمشدر .

(انباء الغمر فی ابناء العمر) عنوانلی تاریخی یادگار خزانهٔ معارف ایلیان طقوزنجی عصر هجری ائمه‌سندن ابن حجر عسقلانی‌یی فراموش ایتمك جائز اولەماز : اشبو تاریخ ، تضمن ایلدیگی وقایعه نظراً ابن کثیرك (البدایة والنهایه) اسمنده‌کی تاریخنه ذیل وَ اشتمال ایتدیگی وفیات اعیانه گوره دخی تقی الدین ابن رافعك وفیات اعیاننه کذلك ذیل اعتبار اولنمق موافق اولور.

ابن کثیر ایله معروف اولان مورخ مشهور الامام الحافظ عماد الدین ابی الفدا اسماعیل بن عمر الدمشقی سکزنجی عصر هجری اعلام علماسندندر.

مذکور (البدایه والنهایه) عنوانلی تاریخی اون جلد اوزرینه مرتب اولەرق مؤلفی بالخاصه بنی اسرائیل اخبار وحکایاتنی اعتنای مخصوص ایله تدقیقه بذل همت ایلیه‌رك هجرتدن صکره‌کی وقایعی دخی سنه‌لر اوزرینه ترتیب ایله سکزنجی قرن هجری حدودینه قدر تحریر حادثات ایلمشدر .

اشبو تاریخی بعض علما تلخیص ایلمش اولدیغی گبی مورخین طبقه‌سنده حائز شهرت اولان طقوزنجی قرن هجری علماسندن الحافظ ابو الفضل

احمد بن علی بن حجر دخی اختصار ایتمش وَمحمود بن محمد بن دلشاد معرفتیله ترکجه‌یه ترجمه اولنمشدر .

ابو القاسم علی ابن ابی محمد الحسن بن هبة الله بن الحسین الدمشقی که

ابن عساکر کنیه‌سی وَثقة الدین لقبیله معروفدر، طبقات مؤرخینده امثالندن آز شانلی بر موقع احراز ایتمز . حتی علم تاریخده‌کی فضل و اشتهارینه مبنی (حافظ ومورخ شهیر) عنوانیله یاد اولنورکه بین العلما بو علمده‌کی قدرت واختصاصنی ارائه ایدر .

مشار الیه علم حدیث ایله فقه شافعیده بو نسبتده وَبلکه آندن زیاده تبحر ایدرك شامك کبار محدثینی عدادنده بولنور . بو فضل وکمالاته وصول مقصد عالیهمتانه‌سیله بغداد، خراسان، اصبهان، هرات وَدها رطاقم بلاد مشهوره‌یی سیاحت ایله بیك اوچیوز قدر کبار مشایخ علومدن تلقی ایلمش اولدیغی گبی سکسان قدر مشاهیر نسادن دخی استماع ایتمشدر .

حافظ مشار الیهك اشبو سیاحتنده‌کی رفیقی، اسمنی یوقاریده بالمناسبه ذکر ایلمش اولدیغمز ابو سعد بن السمعانی ایدی .

اغلب اعاظمده مشاهده اولندیغی وجهله (ابن عساکر) طبیعت استغنا پسندانه ایله معروف اوله‌رق هله (امر بالمعروف نهی عن المنکر) خصوصنده صحیحاً بنی اسرائیل پیغمبرانه بکزه‌مك مزیت عالیه‌سنه مستحق ایدی . یادگار خزانهٔ معارف ایلدیگی آثارندن الڭ مشهوری (تاریخ دمشق) ایله معروف اولان تاریخ نفیس درکه ۸۰۰ جزؤ وَ ۸۰ جلد اوزرینه مرتبدر .

مشار الیه ٤٩٩ سنه‌سنده دمشقده وفات ایدرك باب الصغیر قبرستاننده دفن اولنمشدر . جنازه نمازینی شیخ قطب الدین نیسابوری ادا ایلمشدرکه صلاح الدین ایوبی جنازه نمازنده حاضر بولنمش ایدی .

مشاهیر مؤرخین شرق میاننده اندلس وَمغربه منسوب اوله‌رق ذکر ایلدیگمز بعض ائمه وَعلمادن بشقه ینه بو ایکی قطعه‌ده مدنیت عربیه‌نك الی الابد

وَكاتب مشهور عمادالدين اصبهانی‌كه (عماد الكاتب) عنوانيله مشهوردر . ايكی جلد اوزرينه مرتب اولان (الفتح الانسی فی فتح القدسی) عنوانده وَمحمد بن محمود بن اسحاق القدسی دخی (تاريخ قدس) نامنده بر اثر نفيس يادگار ايلمشلردر .

منهج اقوم اوزره قدس وشام احوالنه دائر (مثيرالغرام الی زيارةالقدس والشام) اسميله مقبول علما، برتاريخ نفيس ترك ايليان سكزنجی عصر هجری اواسطنه مصادف شهاب‌الدين ابو محمود احمد بن المقدس الشافعی آيروجه ذكر اولنمليدر .

عالم مشار اليه اشبو اثرينی ايكی قسمه تقسيم ايله برنجی قسمنده شامك فضائل وحدودينی ذكر ايلمشدركه بودخی برطاقم ابواب وفصول اوزرينه منقسمدر . ايكنجی قسمنده فضائل مسجد اقصايی متعدد باب وَفصللرايچنده ذكر واتيان ايلمشدر .

(بغداد) ك احوال تاريخيه‌سی حقنده الك اوّل كتاب تصنيف ايليان علمای بنامدن احمد بن ابوطاهرالبغدادی‌در . آندن‌صكره بشنجی عصرهجری اواسطنی تزيين ايليان امام ابو بكر احمد بن علی گلوركه خطيب بغدادی ايله معروفدر .

خطيب مشار اليه ، ابو طاهر بغدادی‌نك مذكور اثرينی قرائت ايله مسلك محدثين اوزره برتاريخ يازمغه ابتدا ايليه‌رك بوشهر شهيرده يتيشان رجال ممتازه ايله اورايه وارد اولوبده توطن وَيا برمدّت اقامتدن صكره عودت‌ايليان رجالی والحاصل اغاب مشاهيری جمع وضبط ايلش وَدها برچوق فوائد ومحاسن علاوه ايتمشدركه بيوك وَغايت نافع بركتاب اولمشدر .

آلتنجی عصر هجری اواسطنه مصادف اولان (صاحب الانساب) امام ابو سعيد عبدالكريم بن محمدالسمعانی (خطيب) ك اسلوبنه توفيقاً كتاب مذكور اوزرينه برذيل ترتيب ايليه‌رك اون بش جلده ابلاغ ايلمش

اولدیغی کبی بو ذیل اوزرینه دخی ٥٩٧ سنهٔ هجریه‌سنده ارتحال ایدن سالف الذکر عمادالدین ابو عبدالله محمد بن محمد بن حامد الکاتب الوزیر (السیل علی الذیل) اسمیله بر ذیل تالیف ایدرك ابن السمعانی‌نك اهمال ایلدیکی احوال وموادی ذکر ودرج ایتمشدر .

ابن الدبیثی الواسطی ایله معروف اولان ابو عبدالله محمد بن سعید که یدنجی عصر هجری اواسطنده وفات ایتمشدر . ابن سمعانی‌نك ذیلی اوزرینه کذا اوچ جلددن عبارت بر ذیل ترتیب ایلمشدر . آندن صکره ابن القطیعی بو ذیل اوزرینه وَ (صله) نامیله بر ذیل یازمش وَ بو ذیلی سکزنجی قرن هجری اواسطی رجالندن احمد الحافظ ذهبی نصفنه قدر تلخیص ایلمش اولدیغی کبی یدنجی قرن هجری‌یه مصادف علامه ابن نجار بغدادی (خطیب) ك تاریخنه ذیل ترتیب ایدرك جامع ومحیط بر تاریخ میدانه کتورمشدر که اوتوز جلد اوزرینه مرتب اولدیغنی روایت ایدرلر .

والحاصل سکزنجی عصر هجری حدودنده برحیات بولنمش اولان تقی الدین محمد بن رافع مشار الیه ابن نجارك ذیلنی تعقیب ایله معتبر افاضل بر تاریخ تألیف ایلمشدر . ابو بکر مارستانی دخی آندن صکره‌سنی یازمش وَ تاج الدین انجب البغدادی بونك آلت طرفنه دوام ایلمشدر .

بشنجی قرن هجری اعلام علماسندن ابو الیمن مسعود بن محمد البخاری (خطیب) ك ذکر اولنان تاریخنی اختصار ایلمشدر .

علمای بنامدن ابو سهل بن یزدجرد بن مهمندار الکردی نام فاضل محققك بغداد شهرینی وصف ایله سوقاق وَ حماملرینك بیان وتعدادی وَ سائر احتیاجاتك صورت استحصالنی ارائه حقنده ترتیب ایلدیکی غایت کوزل بر تاریخ که (رهنما) دینسه بجادر، شوصره‌ده کمال ستایش ایله ذکر اولنملیدر .

تواریخ بغداد میاننده یکرمی یدی جلددن عبارت (روضة الاریب) وَ (کتاب البیان) دخی مدنیت عربیه‌نك اك قیمتدار محصولات عرفانندندر .

(روضة الاريب) يدنجی قرن هجری حدودينه مصادف ظهيرالدّين
علی بن محمد الكازرونی‌نك وَ (كتاب البيان) مشاهير علمادن احمد بن محمد
بن خالدالبرقی الكاتبك آثار مهمه‌سندندر .

(تواريخ مدينه) دن عمرو بن شيبة النميری‌نك (اخبار المدينه)
عنوانندەکی اثری ايله اصحاب مالكدن ابن زباله وَيحيی بن جعفر عبيدی
نسابه‌نك ينه بوعنوانده اولان اثرلری مشهور ايسه‌ده تفصيلات مكمله‌يی
حاوی اوله‌رق سائرلرندن زياده سزاوار اعتماد اولان (تاريخ سمهودی)در .

٩٠٠ حدودی علمای بنامندن اولان نورالدّين علی بن احمد السمهودی
اشبو تاريخنی اوّلا (الوفاء باخبار دار المصطفی) عنوانی آلتنده قلمه آلمش
ايدی‌كه مؤخراً (وفاء الوفاء) وَكذا (خلاصة الوفاء) اسملری آلتنده
اختصار ايلمشدر .

كتاب مبحوث عنه سكز باب او زرينه مرتب اوله‌رق باب اوّل : بلدهٔ
منوّره‌نك اسملرينی، باب ثانی : فضائلنی، باب ثالث : اهالی وسكانی حقنده
احوال تاريخيه‌يی؛ باب رابع : مسجد نبوی حقنده معلومات لازمه‌يی؛
باب خامس : مصلای پیغمبری؛ باب سادس : آبارنی؛ باب سابع : واديلرينی؛
باب ثامن : جناب پیغمبر افندمزك زيارتلرينی احتوا ايلر .

مشاهير مورخين عرب طبقه‌سنی تزيين ايدن علمای بنام ميانده سهواً
ذكر ايده‌مامش اولديغمز بر چوق اجلهٔ علما بولنمق طبيعيدر . ازجمله فيلسوف
مشهور موفق الدين عبداللطيف (٦٧٤) ايله طقوزنجی عصر هجری‌يه مصادف
(دستورالاعلام) مؤلفی محمد بن عزم تونسی وَدردنجی قرن هجری‌يه رونق
ويرمش اولان ابن زولاق اومعشر افاضلندندر .

دمشق وَحلب وَنيسابور وَهرات وَغرناطه وَسائر بلاد مشهوره احوال
تاريخيه‌لرينی متضمن اولمق اوزره بك چوق آثار مفيده ميدانه گتورلمش
ايسه‌ده بونلرك بياننده صرف نظرله جغرافيا مبحثنه نقل مقال ايدرز .

بحث جغرافيا

٢

جغرافيا، رسم‌الارض معناسنی مفیـد اوله‌رق برلفظ مرکب یونانیدرکه ارضك توصیفندن باحث اولان فنه اطلاق اولنور .

فن مبحوث عنـه (١) جغرافیای ریاضی (٢) جغرافیای سیاسی (٣) جغرافیـای طبیعی (٤) جغرافیای تطبیقی وَیا تاریخی‌یه انقسام ایدر وَاشبو صـوڭ ایکی قسم دخی : جغرافیـای قدیم ، جغرافیـای قرون وسطی، جغرافیای جدید گبی اقسام تالیه‌یه ایریلر .

جغرافیـای ریاضی، شکل ارض ومساحه‌سندن وَحرکت مخصوصه‌سیله مناسـبات فلکیه‌سندن بحث ایلیـان قسمه دینـورکه جغرافیـادن زیاده علم هیئت اقسـامندن معدود اولمغه جدیردر . جغرافیای طبیعی ، سطح ارض وتقسیماتندن ، جبـال وانهارندن ، موالید ثلثـه‌دن وَکره‌ده سـاکن اقوام مختلفه‌دن بحث ایلیـان قسمه اطلاق اولندیغی گبی جغرافیـای سیاسی دخی معاهدات ایله میـدانه گتوریلان تقسیماتدن وَتأسیسات بشریه‌دن ، ادیاندن، السنه‌دن بحث ایلیان نوعنـه وَجغرافیای تاریخی، اسـامیٔ بلدان واماکنی و بورالرده‌کی حادثاتی بیلدیرن شعبهٔ مخصوصه‌یه اطلاق اولنور .

بوندن بشقه جغرافیا ایچون برتقسیم دها اجرا ایتمك ممکندرکه جغرافیای صناعی، جغرافیای تجاری، جغرافیای مولد نباتی، وَجغرافیای مولد حیوانی اوقسملری تشکیل ایدر .

صنـوف بشرڭ مأوای مشـترکی اولان روی ارض وَتکوّنی حقنـده متقدمینڭ مضبوط اولان رأی وفکرلرندن بحث ایلمك، چونکه امت عربك بوفنده‌کی ارتقالرینی توضیحه مدار اوله‌جغندن مناسب عد اولنمیدر .

اقوام قـدیمه‌دن بعضـیلری توهم ایتمش ایدی‌که ارض ، محیطه متصل

بردائره شکلندن وَ برچوقلری سطح مستویدن وَ برطاقلری دخی اسطوانه وَیا طبل وصندل وَیاخود قاعده‌سی غایت واسع برجبل شاهق شکلندن عبارتدر . بوخرافات آراسنده ارضك کری الشکل اولدیغنه قائل اولانلرده (قدمای یونان) وار ایدی‌که بونی اهمیتله قید ایتملیز .

گلدانیلر، بدایت خلقتده کافهٔ اشیانك برظلام وآبدن عبارت اولدیغنه قائل اولمشلردی . بوظلام واب ایچنده غایت جسیم وَغریب‌الشکل برطاقم حیواناتله درت‌قنادلی آدملر و بیوك بیوك ییلانلر وَسائر عجائب مخلوقات تکوّن ایتمش دییورلردی .

مخلوقات مذکوره ـ گلدانیلرجه ـ (اموروق) تسمیه‌اولنان برقادینك تحت حکمنده اولدیغی حالده (بلوس) نام معبود ظهور ایدرك آنی ایکی پارچه‌یه آیردقدن وَ بونلرك بریسندن سموات، دیگرندن ارض ظهور ایلدکدن صکره بوعجایب مخلوقات فنا بولمش‌اولدیغی گبی ظلامك انشقاقی اوزرینه دخی سما، یردن آیریله‌رق هربری کندی ماهیتیله متناسب برنظامه گیرمش وَ نوره تحملی اولمیان مخلوقات کذا هلاك اولمش ایدی .

وقتا که (بلوس) ارضك، قوهٔ تولیدیه وانباتیه‌یه مالك اولمسیله برابر خالی برصورتده بولندیغی گوردی، سائر معبودلردن برینه کندی باشنك کسلمسنی وارضك سیلان ایده‌جك قانیله کسب خاصیت ایتدیرلمسنی وبو طوپراقدن نوره تحمل ایده‌جك مخلوقات یاپلمسنی امر ایلیه‌رك دیگر طرفدن دخی نجوم، شمس، قمر وَسیارات خمسهٔ سائره‌یی خلق ایلمش ایمش !

هندده‌کی عبدهٔ (برهم) ایله اقصای شرق اهالیسی گلدانیلردن دها آز غریب اعتقاده مالك دگللر ایدی . بونلرك خلاصهٔ اعتقادلری شو ایدی‌که الك بیوك معبودلری اولان (برهم) مدت مدیده اویقوده بولنه‌رق غایت قیصه برمدت حال یقظه‌یه عودت ایدر ایدی .

اویانیق بولندیغی برمدتده ایدی‌که بوندن (برهمدن) اوجیوز اوتوز

بیك كره بیك معبودلر وارض وشمس وقمر ونجوم سائره هیولالری ظهور وخروج ایلمش . لكن بو هیولالر منتظم اولمدیغندن برهم بیوك بر یمورطه خلق ایدرك اونلرله یمورطه ایچنه كیرمش وتمام درت بیك اوچیوز ملیون سنه اوراده قالمش . برهم یمورطه‌دن چیقدیغی زمان بیك باشی وبیك كوزی وبیك الی وار ایدی . ذكر اولنان هیولالری یكدیگرندن تفریق ایله یدیسی علوی ویدیسی سفلی اولمق اوزره اون درت عالمدن عبارت اولان شو كون ظاهر حصوله كلمشش .

اهالیٔ قدیمهٔ مذكوره ارضی، یدی جزیرهٔ مركوزه‌دن عبارت برسطح مستوی اعتقاد ایدرلر ایدی كه بونلرك اورته‌سنده واقع اولان وطوزلی صو ایله (دكز) محاط بولنان جزیره‌نك مسكن بشر اولدیغنه وایكنجی جزیره برنجیسی كبی طوزلی صو ایله محاط اولدیغی كبی فضله اوله‌رق شكر قامشی عصاره‌سندن متشكل بر بحر ایله دخی احاطه اولندیغنه واوچنجی جزیره بحر عرق ایله ، ودردنجیسی سمن صافی ایله ، وبشنجیسی لبن رائب ایله، وآلتنجیسی لبن حلیب ایله ، ویدنجیسی ماء زلال ایله محاط ایدوكنه قائل او لمشلردر .

میلاددن سكز یوز سنه اوّل یونانیلر (جوّ) ی ارض سما ومسكن معبودات اعتقاد ایتمشلر ایدی . انسانك مسكنی اولان یری دخی نجوم ایله مزین برقبه تحتنده اولدیغی حالده بحر متوسط (بحر سفید اوله‌جق) دیدكاری دكزه منصب اولان نهرلرك منبعی ایله یعنی بحر محیط ایله محاط ومسطح برزمیندن عبارت اولمق اوزره اعتقاد ایدرلر ایدی . افق مرئی قبّهٔ مذكوره‌نك مكان ارتكازی قیاس اولنمش ایدی .

قدمای یونانیه شمس ونجوم سائره‌یی مشرقده بطائت وصعوبتله اصعاد ایدر، وارض ظلال دیدكاری غبرای تحتانی‌یی قطع ایتمك اوزره سهولت وسرعتله مغربه طوغری انحدار ایتدیرر برقوّهٔ سماویه‌نك وجودینه قائل

اولمشلر ایدی . وَروزگارلر حقنـده ، شمشك وَییلدیرم گوندرن غیر منظور اومعبودك نفسی اولمق محتملدر دیورلر ایدی .

والحاصل بودرلو غریب غریب تصورلر یونان قدیمك عقائد عمومیه‌سنی تشکیل ایدرك غبرای تحتانی حقنده دخی برطاقم افکار عجیبه میدانه قویمشلر ایدیکه ازجمله ارض لیـل وظلام، ارواح مـوتی‌نك مکان مخصـوصلری اولمق اوزره قپـوسی دخی شمسـك غروب ایلدیگی محالك تحتنده‌در دیرلر وَاوراده کندیلرندن حزن ، حرص ، شیخوخت ، فقر ، خـوف ، جوع ، حرب، اولوم ، اویقو وَبونلره مماثل حالات صدور ایدن برطاقم قبائل ارواح موجود اولدیغنـه قائل اولورلر ایدی . ارض نسـیان وَظلِ موت دیدکاری یر دخی بوراسی‌درکه قورقنج طـالغه‌لر ایله دائما فورطنـه‌لی بر حالده بولنـان آتشدن بردگری حاویدر .

یونانیلر بحر متوسطك اطرافنده انسان ایله مسکون برطاقم بلاد غریبه وَعجیبه دخی فرض ایتمشلر ایدی .

عبرانیلر، ارضك مرکز عالم اوله‌رق کافهٔ اشـیا، آنك ایچـون خلق ایدلدیگنی وَبرسطح عظیمدن عبارت اولدیغی حالده بیوك بیوك دیرکلره مستند بولنـدیغنی اعتقاد ایدرلر ایدی . قدمانك بوعرض ایلدیگمز اعتقـادلرندن بشقه برطاقم رأی وذهابلری دها وارسه‌ده ذکرندن صرف نظر اولندی .

امت عربك بوبابده‌کی افکارینه کلنجه : امام قزوینی وَابن اثیر ایله ابن خلدونك کلاملرینی نقل ایتمکله اکتفا ایدرز :

امام قزوینی (عجائب المخلوقات) نام اثرینك (النظر الخامس فی کرة الارض) مبحثنده افکار قدیمه‌یی خلاصه ایلدکدن‌صکره بوگونکی (هیئت) لك مبنی علیهی اولان قواعد اسـاسیه‌یه دخی اشارت ایلشدرکه خـلاصهٔ مألی وجه آتی اوزره‌در :

« خسوفك غرب وَشرقده‌کی اختـلافنه مبنی ارضـك کری اولمسی

اقتضا ایدر . وحق تعالی‌نك قدرتیله هیچ برشیئه استناد ایتمیه‌رك و برطرفه طیانمیه‌رق هرطرف و جهتنك بعدی برنسبتده اولدیغی حالده وسطده طورر. شویله‌كه (فلك) ده حجر مقناطیسی کبی قوهٔ جاذبه موجوداوله‌رق ارضی هرطرفدن برنسبتده جذب ایدر »

ابن اثیر دخی (تحفة‌العجائب وطرفة‌الغرائب) عنوانی ایله مشهور اولان تألیف بهیندده مشارالیه ذکریا بن محمد بن محمود القزوینی‌نك تدقیقاتنه‌مشابه اولمق اوزره بیان مطالعات ایتمشدركه خلاصهٔ مآلی آتی وجهله نقل‌ایدرز :

« انسان روی زمینك هرهانگی نقطه‌سنده بولنورسه بولنسون سمت‌رأس دائما سما وجهت قدمی ارضدر . بنابرین هرنزده‌ده اولورسه اولسون سمانك نصفنی رؤیت ایلدیگی کبی دیگر برنقطه‌یه انتقال ایلدکده دخی جانب دیگرینی مشاهده ایلر . خسوف غرب و شرقده تخالف ایدرك حال بوكه قمرك طلوع وغروبی كافهٔ اماکنه نسبتله برزمانده وقوع بولسه‌ایدی بواختلاف مشهود اولمازدی . حتی ارض حفر اولنمق لازمگلسه دیگر یوزینه منتهی اوله‌جق ایدی‌كه مثلا ارض بوشنج [١] حفر اولنسه (چین)ه انتها ایلر ایدی»

ابن خلدون تاریخ مشهورینك مقدمهٔ ثانیه‌سنده معلومات آتیه‌یی اعطا ایلر :

« تبین ایلمشدركه شکل ارض ، کری وصو ایله محاطدر . بعضلرینك توهم ایتمش اولدقلری کبی صو ، یرك آلتنده‌در دیمك صحیح اوله‌ماز ؛ زیرا تحت طبیعی قلب ارض ، وسطی‌مرکز کره‌در . كافهٔ اجزا مرکزی طالبدر. (آکا منجذبدر) صویك برقسمی تحت‌الارض واقعدر ، دیبانلرك مقصدی کره‌نك دیگر جهتی نظر ملاحظه‌یه آلمقله، یعنی مرآی ناظرینه نسبتله اولسه گرك ؛ صودن منکشف اولان قسم ارض دخی دائره شکلنده نصف

[١] هراته اون فرسخ بعد مسافه‌ده اوله‌رق آب وهواسی غایت لطیف واشجاری متنوع ، نزهتفزا برکوچك بلده‌در . برچوق علما وشعرانك مسقط رأسیدر .

سطح کره‌دن عبارتدرکه بحر محیط ویا اتلانتیه دنیلان بحرکه مجملر اوقیانوس دیرلر، آنك کافهٔ جهاتنی [١] احاطه ایلر . » [٢]

ارضك شکل وهیئتی اشبو علمای اسلامك مصادف اولدقلری سنین هجریه‌ده معلوم اوله‌رق آندن اوّل مجهول بولندیغنه ذاهب اولنورسه خطا ایدیلور؛ زیرا شکل ارض دها خلفاء عباسیه دورنده فناً اثبات اولنمش ایدی . حتی مأمون خلیفه بومسئلهٔ مهمه‌یی بالذات نظر دقته آله‌رق علمای بنامدن بنوموسی یی مساحه عملیاتنه تعیین ایلمش ایدی‌که علمای مشار الیهم اشبو عملیاتی مشهور (سنجار) صحراسنده اجرا ایلمشلردر . شویله‌که :

بنو موسی ورفقای کرامی صحرای مذکوره‌ده قطب شمالی نقاطندن برینه برقازیق چاقدقدن صکره اوزون برایپ باغلایه‌رق ممکن اولدیغی قدر انحراف ایتمامك اوزره شماله طوغری یوروديلر؛ وبوصورتله قطب شمالینك ارتفاعنی اخذ ایدرك اوّلکی ارتفاعدن تمام بردرجه زائد بولدیلرکه مقدار مذکور بعدالمساحه آلتمش آلتی وایکی ثلث (میل) ه بالغ اولمش واوچ یوز آلتمش درجه‌دن عبارت اولان درجات فلکه ضرب اولنه‌رق یگرمی درت بیك میل مقدارینه مساوی بولنمش ایدی .

بعده علمای مشار الیهم اوّلکی موقفلرینه عودت ایله قازیغه ینه برایپ باغلادقدن صکره جنوب جهتنه طوغری یورویه‌رك وقطب شمالینك بردرجه مقدارنده انحطاط ایلدیگی نقطه‌یه قدر گله‌رك بونی دخی مساحه ایله کذلك آلتمش آلتی وایکی ثلث (میل) مقدارنده بولدیلر .

اشبو مساحه عملیاتندن متحصل نتایج ، حضور مأمونه عرض اولندقده خلیفهٔ مشار الیه (وطاة الکوفه) نام محلده دخی اجرای مساحه اولنمسنی

[١] ابن خلدونك بوسوك افاده‌سی آمریقانك کشفندن اولکی معلوماته مبتنی‌در .
[٢] قاضی بیضاوی دخی تفسیرینك اکثر یرنده ارضك کریتنی تصریح ایلمشدر ومحققین علمای اسلامیه‌نك همان کافه‌سی بورأیده متفقلردر .

امر ایدرك صورت مشروحه وجهله بوراده دخی عملیات مذکوره اجرا اولنمش ایدی .

امت اسلامیه قدرت بالغه‌نك معجزات خلق وتکوینی شوصورتله تدقیق ایدرك افکار انسانیه‌یی تنویره بذل همت ایلدکاری صردده ایدی‌که اوروپا امتلری خرافات اوّلین ایله ضلالتده پویان ایدیلر .

حتی ١٤٥٦ سنهٔ میلادیه‌سنده ظهور ایدن بیوك برقوبرقلی یلدیزی اوروپالیلر، وَبا وَطاعون وَحرب وقتاله علامت عد ایلمش اولدقلری گبی فاتح سلطان محمد خان ثانی حضرتلرینك قسطنطینیه‌یی فتح واستیلاسنه دخی برعلامت مخصوصه اعتقاد ایلمشلردی . وَعلی زعمهم رعب ودهشت القا ایلمك ایچون طاوول چاك وزیل وَسائره چالمغه مجبور اولمشلر ایدی .

فی‌الحقیقه دیانت احمدیه‌نك محض حکمت وَعین رحمت اولان احکام جلیله‌سی خلافنده اوله‌رق امت اسلامیه آره‌سنده دخی اونوع خرافاتدن بعضیلری شیوع بولمامش دگلدر .

حتی خرافات مذکوره بیاغی تفسیر وَسیر وَاحادیث کتابلرینه قدرگیرمگه یول بولمشدرکه بوصورت الڭ زیاده تأسفی موجب اولان احوالدندر .

لکن حمد اولسون اللهه، محققین اسلامیه‌که جناب حقك اظهار قدرتنه خادم اولان دقایق مکوّناتی نظر صحیح ایله مطالعه ایتمگی الڭ بیوك، الڭ مقدس وظائفدن بیلمشلر ایدی ، افکار اسلامیه‌یی اشبو خرافاتدن تنزیه ایتمشلردر . جغرافیا فنی ، حال حاضرینی اکتساب ایدنجه‌یه قدر پك اوزون برمدت کچدیگنده شبهه یوقدر . فنیکه‌لیلر تجارت مقصدیله بحرمتوسطك (بحرسفید) سواحلنه، جبل طارقه، اوروپا وَآفریقانك اطلانتیق جهتلرینه اوغرایه‌رق شمال وَشمال شرقی وغربی‌یه وَبریتانیا آطه‌لرینه وَبالطیق سواحلنه کتمش اولدقلری گبی جنوباً دخی مدار جدی‌یه‌قدر اجرای سفر ایلمش اولدقلری ایچون جغرافیایه خیلی خدمت ایتمش عد اولنه بیلیرلر . فنیکه‌لیلرك هم

حدودی اولان عبرانیلرڭ دخی بوقومشـولرندن اراضئ بعیده‌یه دائر بعض معلومات اقتباس ایتمش اولدقلری ظن اولنور .

نتـه‌کیم توراتده شمالاً وجنوباً الڭ اوزاق اوله‌رق ذکر اولنمش اولان اقطار ارضیه، (بنی یافث) لڭ الڭ بیوکاری اولان (غومر) قومی اراضیسی وقافقاسیا وهند شرقی وچین وعربستانڭ بعض جهتلری واقصای غربده دخی طرطوش (اسـپانیا) نام محللردر . لکن محققون بونلرڭ بعضلرنده متفق دگللردر .

فقط برقافلهٔ مخصـوصه اخراجیـله جغرافیایی توسـیعه الڭ اوّل همت ایتمش اولان ملوك مصردن (نخاو) نام ملك اولمق اوزره روایت اولنور .

ملك مومی‌الیه میلاددن آلتی‌یوز سنه اوّل فنیکه‌لیلردن برینڭ قوماندا-سنده بحر احمر طریقیله بردونتما اخراج ایدرك بودونتما هند دکزندن بدأ ایله آفریقانڭ سواحل غربیه‌سنی طولاشدقدن صکره اوچ سـنه ظرفنده سبته بوغازینه واصل اولمش وبحرسفید طریقیله مصره عودت ایلمش ایمش. [۱]

قارتاجیالیلرڭ تجارت غرضیله اجراایلدکاری سیاحات دخی، جغرافیایه بر مقدار سرمایه تدارك ایلمش ایدی . ابوالتاریخ هرودوت (قبل المیلاد : ٤٠٩ ـ ٤٨٤) وبالخصـوص (اوده‌قس) لڭ (قبـل‌المیلاد : ٣٥٦) زماننده اولدقجه ترقیاته مظهر اوله‌رق اسکندر کبیرڭ فتوحاتی ایسـه فن مذکوره بیوك وگنیش برمیدان آچمش ایدی .

ترقیات مبحوث عنها حد ذاتنـده شـایان اهمیت اولمقله برابر قبل‌المیلاد اوچنجی عصرڭ نصف اخیرنده اسکندریه‌ده یتشمش اولان آراطوسـتن نام عالمڭ همتیله‌درکه جغرافیـا، برفن شکل وصورتنی اخذ ایلك استعدادینی گوسترمشدر .

بوتاریخلرده اسـکندریه مکتبنده ارضڭ شکل کریسی معلوم اوله‌رق

[۱] مورخ مشهور هره‌دوت بوروایتی تصدیق ایتمیور . لمؤلفه

مومی الیه آراطوستن بونی تدریساتنده اساس اتخاذ ایتمش ایدی. لکن خط استوا، وَقطبلر وَ مدارلر کبی جغرافیانك الك مهم نقاط وخطوطنه التفات ایتمیه‌رك کندی جغرافیاسنی کوندوزلرك الك اوزونی ½ ۱۴ ساعتدن عبارت ظن ایلدیکی محال وقطعاتدن کچن برخط متوازی‌یه بنا ایلمش ایدی‌که خط مذکور (سن ونسان) دن (پورتوغال) امتداد ایله ردوس وَآناطولی وَ بلاد فارس وَ هندن کچه‌رك اوقیانوس شرقی سواحلنه منتهی اولور ایدی.

اشبو خطك اوزونلغی ـ (آراطوستن) ك رأینه کوره ـ سکز بیك انکلیز میلنه قریب ایمش.

عالم مومی‌الیه خط مذکورك زاویتین قائمتینی اوزرینه بر (حاجره) رسم ایلمش ایدی‌که جنوباً ردوس وَاسکندریه‌دن کچه‌رك اصوانی (صعید مصرده واقعدر) قطع ایله غیر مسکون ظن اولنان اقلیمك حدودینه واصل اولدیغی کبی شمالاً دخی درجات عرضدن اون ایکی درجه‌یه موافق اولان نقطه‌یه منتهی اولور ایدی.

اقصای شمال ایله خط استواء جهتنده مسکون اولان اراضی بیننده‌کی مسافه‌دخی درت بیك درت یوز انکلیزمیلی اعتبار اولنه‌رق عمومك ظنی‌دخی اوزمان منتهای حدود بیلنان قسم ارضك ماوراسنده آنجق (اوقیانوس) موجود ایدی‌که مروری ممکن دکل ایدی. آراطوستن دن صکره قبل‌المیلاد قرن ثانی اواسطنه مصادف اولان ایپارق کلورکه جغرافیا وَهیئتده الك ایلرو کلان متقدمین علمادندر.

ایپارق آراطوستنك وضع ایلدیکی اصولی توسیع ایلیه‌رك اسلافنك معلوماتی اوزرینه‌برخیلی معلومات‌دها علاوه ایلمش اولدیغی کبی خطالرینی‌دخی تصحیحه اعتنا ایتمش وَخسوف وکسوف نظریاتیله (دوائر طوال) ك صورت وضع وتحقیقنه دخی اشارت ایلمش ایدی. لکن معاصرلری عالم مشار الیهك بوکشفیاتندن مستفید اوله‌میه‌رق وَفاتندن پك چوق صکره او معلومات

سه‌مه‌دن استفاده اولنمش ایدی که بربچق عصر صکره گلان (استرابون) نام هیئتشناس (ایپارق) ڭ نامنی احیایه وکندی شهرتنی ادامه‌یه موفق اولمش ایدی .

مولدی سیواس ولایتی اولان استرابون، مشاهیر سیاحیندندر. جغرافیایه دائر بعض تألیفاتی وهیئتده مهم کشفیاتی واردرکه اسکندریه مکتبنڭ یتشدیردیگی ذوات میاننده اڭ زیاده شهرتیاب اولان برعالمدر . جغرافیا . سنده بحر سفیدڭ اطرافنده واقع اولان بلدان وقصباتی حقیقته قریب برصورتله درج ایلمش ایسه‌ده اوتاریخده اوروپانڭ اطلانتیق سواحلنه دائر موجود اولان معلومات زیاده‌سیله مشوّش، حتی اضغاث واحلام قبیلندن ایدی .

او تاریخده اوروپانڭ شمال وشمال شرقی یه اولان امتدادنده فوق‌الغایه مبالغه اولنه‌رق آسیا حدودی ایسه اونسبتده طارلشدیرلمش ایدی . شو . سبیله که نه سیبریا، نه تاتار بلادی، نه بحرالعرب هندی نه چین، نه جزایر اوقیانوسیه معلوم اولوب قاسپین (بحر حزر) دڭزی دخی منتهای شمال ظن اولنه‌رق بوندن بشقه عظیم بر بحر وساطتیله (سیبریا قطعه‌سی اوله‌جق) اوقیانوس شرقی‌یه متصل اولدیغنه ذاهب اولنمش ایدی . آفریقانڭ ایسه آنجق شمال جهتی معلوم ایدی . ایچرولره طوغری قابل سکنی اولمیان برمنطقهٔ حارّه توهم اولنور ایدی . مع مافیه استرابون بوظنیاتی برمقدار تصحیحه موفق اولمش ایدی .

بوندن صکره اسکندریه مکتبنڭ یتشدیردیگی علما وحکمانڭ اڭ مشهورلرندن اولان بطلمیوس گلورکه ایکنجی قرن میلادی اواسطنه‌مصادفدر.

بوتاریخلرده روماليلر داخل حوزهٔ حکومتلری اولان بلدان وقطعاتی کماهوالواقع ضبط ایلمش اولدقلری گبی خارجده بولنان بلاد وقصبات دخی کشف وتحقیق اولنمغه باشلامش ایدی . لکن جغرافیونڭ تصوّر ایتدکلری

وجهله اراضئ معلومه‌یی محیط اولان دکزه بدل غایتله واسع بر ارض مجهول تصور ایتمشلر وَ آفریقا قطعه‌سنك جنوبه طوغری امتداد وَآسیای شرقی‌یه ملتصق اولمق اوزره انعطاف ایلدیکنی وَ بحر محیط هندی بحر سفید کبی قاره ایله محاط بولندیغنی توهم ایلمشلر ایدی .

والحاصل درجه درجه کسب اولنان معلومات صحیحه. جغرافیانك ترقیات آتیه‌سنه مدار اوله‌جق صورتده توسع ایتمکه باشلایه‌رق بطلیوس بو بابده دخی برشهرت عظیمه‌یه نائل اولمش وَامت عربك فن جغرافیاده‌کی اطلاعات علمیه‌لرینه دلالت ایده‌جك آثار مهمه براقمش ایدی .

عرب مشاهیر جغرافیونی

٣

امت معظمهٔ عرب، دنیانك الک بیوك سیاحلرندن والک بیوك کاشفلرندندر. بعد مسافه ایله فقدان حوایج ، متاعب سفر، بو امتی هیچ بر زمان فتور ودهشته القا ایده‌مامشدر . بوکونکی کونده دخی اوروپا هیئات علمیه‌سی طرفندن چیقاریلان جغرافیا سیاحینی‌که هر نوع وسائط تسهیلیه‌یه مالکدرلر، آفریقا داخلنده مصادف اولدقلری عرب قافله‌لرینه اظهار حیرت ایدرك سیاحت دنیان شیئك عربلر نظرنده الك عادی بر حرکتدن عبارت اولدیغنی حکم ایدرلر .

حکومات عربیه‌نك تشکل ایتدیکی ایلك سنه‌لرده عربلر، اوروپالیلر طرفندن آنجق فرض وشبهه ایله تخمین اولنه بیلن ممالك ایله، یعنی چین وَروسیه قطعه‌سنك بعض بلادی وَ آفریقانك بسبتون مجهول اولان قسمیله مناسبات تجاریه‌ده بولنورلر ایدی . امت عرب قدیماً تجارت وَاستکشافات علمیه وَسائره مناسبتیله دنیانك الك بعید محللرینه قدر سیاحت ایلمش درکه

ظهور دين مبين اوزرينه بو سياحات، فتوحات ايله توسع ايدرك طبيعتيله (فن جغرافيا) امت اسلاميه نظرنده بيوك بر موقع احراز ايتمشدر .

دور خلافت عباسيه‌ده علمای عربك تتبعات علميه‌يه باشلادقلری وَ يونان كتب قديمه‌سندن علوم رياضيه وجغرافيايه دائرمعلومات قطعيه اخذ وَاقتباس ايلدكلری زمان آثار بطليموس بوبابده برنجی رهنما اولمش ايدی .

بطليموسك (مجسطی) دن صكره جغرافيا حقنده ترتيب ايلمش اولديغی كتاب، عصر مأمونده تعريب اولنمش ايسه‌ده كاتب چلبی‌نك بيانه گوره اوتعريب، الآن بولنه‌مامشدر. مع مافيه عربلر بطليموسك افكارينی على الاطلاق سندايدنميه‌رك تحقيقات وتفحصات لازمه اجراسندن صكره قبول ايلمشلردر .

خليفهٔ ترقی پيشه بغدادده يكيدن رصدات اجرا اولنمسنی اراده ايلدكلری صرده‌ده كرهٔ ارض طول دائره‌لرينك كمال دقت وَاعتنا ايله تعيين اولنمسنی وَ رسم الارضك طرز يونانيده، فقط اصلاحات مكمله كوردكدن صكره نقل ايدلمسنی اراده ايلمشلر ايدی . حقيقته يقين اوله‌رق ظن اولنه بيلبركه اوتاريخده رسم الارض (جغرافيا) عرب ويونان لسانلرنده تأليف اولنمش ايدی .

دور مأمونه مصادف اولان وَسنجار صحراسنده عرض درجه‌لرينی مساحه ايلمش بولنان هيئيون قسماً بطليموسك خريطه‌لرينی تصحيح ايدرلر ايدی‌كه بوكا الك بيوك شاهد آرانيلورسه بو تصحيحاتك، باشلیجه بغدادحواليسنه، يعنی مركز سلطنت اسلام اولان اوشهر عظيمك اطرافنه تطبيقاً اجرا اولنمش اولديغی گوستريلور .

عراق عرب، بصره كورفزی، وَبحر الری گوزلجه تدقيق ايدلمش اولان فرات وَدجله بحر الری ، اوپايانسز اووه‌لر ، عجمستان . بحر حزرك جنوب جهتلری، سطحی سوريه قطعه‌سندن اون درجه تناقص ايدن بحر سفيد

شرقی، رسم الارض نقطهٔ نظرنده الك صحیح بر صورتده تحدید اولنمش اولان قطعاتدن ایدی .

امت عرب – آنفاً بیان اولندیغی وجهله – فتوحات متوالیه‌لرنده طبیعتیله متعدد ومهم برطاقم سیاحتلر اجرا ایلیه‌رك حوزهٔ حکومت اسلامیه اطلانتیق دکزندن چینه‌قدر اتساع ایلدیکی زمان تجارت ایچون بیوك شاهراهلر کشاد اولنمش ایدی‌که بونلر، قادیقس (اسپانیا) وطانجه‌دن آسیانك اقطار انتهائیه‌سنه‌قدر باشلیجه درت بیوك طریق ایله افاده اولنه‌بیلیر : شویله‌که اسپانیا واوروپا واسلاوونیادن کچه‌رك بحر خزره منتهی اولان وآفریقای جنوبی، مصر، دمشق، کوفه، بغداد، بصره، اهواز، فارس، کرمان، سندوهند محال وقطعاتنی ربط ایلیان، وبحرسفیدی آتلایه‌رق بری سوریه وبصره کورفزینه، دیکری، هند دکزنده ملاقی اولمق اوزره اسکندریه وبحر احمره انتها ایدن طریقلردر.

دیکر طرفدن خصوصی سیاحلر دخی چوغاله‌رق افکار اسلامیه ومدنیت عربیه‌یی محال بعیده‌یه ایصال ایتمشلر ایدی .

امت عربك استکشافات علمیه سیاحلرندن بشقه اولان بو نوع سیاحلری – هر ملتده اولدیغی کبی – اکثریا ارباب تجارتدن بولنسان اشخاصدرکه هرنه‌قدر تفحصات فنیه ایچون لازم اولان مهارته لایقیله مالك دکللر ایسه‌ده اونلرك مناسبات و ملتقطاتی بعض دفعه علوم وفنونك ترقیسنه مفید اوله‌بیلیر.

طقوزنجی عصر میلادیده سلیمان نامنده بر عرب تاجرینك چینه اولان سیاحتی بو قبیلدن اوله‌رق جغرافیا ایچون بعض معلومات علاوه‌سنه واسطه اولمشدر. تاجر موی الیه چین کمیلرینك کلیتله بناشدقلری بصره کورفزی مخرجندن حرکتله هند دکزندن مرور وچین سواحلنه سفر ایتمشدرکه طقوزنجی قرن میلادی اواسطنده مشهوداتی حاوی براثر میدانه کتورمشدر دیکر سیاحین عربدن اخذ معلومات ایلمش اولان ابوزید نام عالم مشهور قرن مذکور اواخرنده سلیمانك کتابنی توسیع واکمال ایلمشدر .

سیاح وَتاجر مومی الیه سلیمانك تألیف مذکوری، اوروپاده (چین) ه دائر معلومات مهمه‌یی حاوی اوله‌رق ایلك نشر اولنان بر اثردرکه عصر اخیر ابتدالرنده فرانسزجه‌یه ترجمه اولنمشدر .

سلیمان تاجر، عادی بر مشاهد اولمق اوزره تلقی اولنه‌بیلیر . لکن تاریخ فصلنده ذکر ایلمش اولدیغمز علامهٔ مشهور مسعودی حقیقةً بر متفنن وَمدقق ریاضی صفتیله اجرای سیاحت ایلمش اعاظمدندرکه عمرینك الڭ بیوك وَالڭ مهم قسمنی بو مقصده حصر ایدرك تمام یگرمی بش سنه مدّت ممالك وسیعهٔ اسلامیه‌یی (هند دخی داخل اولدیغی حالده) سیاحت ایلمشدر .

علامهٔ مشار الیهك مشاهدات و ملتقطات فنیه‌سی آثار عدیده‌سنده نشر اولنمش اولدیغی گبی مؤلفاتنك الڭ مهمی اولان (مروج الذهب) ه دخی او معلومات نافعه‌یی درج ایتمشدر .

نته‌کیم علامهٔ ذوفنون ابن خلدون (مسعودی) نك تحقیقات ومشهوداتنی آتی وجهله مدح وتقدیر ایلر :

« مسعودی (مروج الذهب) نده هجرتك اوچ یوز تاریخنه مصادف اولان شرق وغرب ملل واقوامنك احوالنی تصویر ایتمشدرکه بونلرك عقائد وعاداتنه وَ بولندقلری قطعات وممالكك طبیعتی ایله جبال وانهار وَدکزلرینه وَشکل حکومتلرینه، وَنسبلریله سلاله وارکان سلطنتلرینه اواثر مهم سایه‌سنده وقوف واطلاع حاصل ایدلمشدر . مروج الذهب او تألیف گزیندرکه تاریخ ترتیبی ایچون مورخین سائره‌یه بر نمونه خدمتنی ایفا ایلمش اولدیغی گبی معلوماتلرینك الڭ گوزل قسمنی دخی آندن اقتباس ایتمشلردر. »

دردنجی عصر هجری‌یه مصادف اولان ابن حوقل، (مسعودی) دن صکره اجرای سیاحته ابتدا ایدرك بو سایه‌ده (المسالك والممالك) نام اثر مشهورینی وجوده گتورمشدرکه کتابك موضوعی، حقنده و یردیگی ایضاحاتدن برقسمنی وجه آتی اوزره نقل ایتدك :

« ارضك طول وعرضنى تحرير وممالك اسلاميه‌يى قيد وايضاح ايلدم . وهر قطعه‌يه بر خريطه ضم ايدرك يكديگرينه نسبتله وضع وموقعنى ارائه وبونلرك حدودينى ، بلدانى ، بولندقلرى سمت وناحيه‌لرى وبورالردن كچن نهرلرى ، ايرمقلرى وكاربانلره وسياحين سائره‌يه مدار اولمق اوزره موجود اولان صو مخزن وحوضلرينى واونلرك منبعلرى ايله منصبلرينى وطرق متواصله‌يى ويكديگرينه اولان بعد مسافه‌يى وهانگى نوع تجارتك رواجده بولنديغنى والحاصل سلاطين وصنوف سائره‌يه مفيد اولان كافهٔ معلومات جغرافيه‌يى بيان ايتدم . »

فى الحقيقه ابن حوقل اسلامده گلان اك مشهور سياحلردندر . بغداددن ابتدا ايله بلاد اسلاميه‌نك همان كافه‌سنى دور ايلمش واونلرى نصل گورمش ايسه اويله وصف ايلمشدركه بر بر بلادينك بتون شهرلرينى ، اماكن مشهوره‌سنى وكذا (اندلس) ك اك مشهور بلده وقصبه‌لرينى وبورادهكى مشهوداتنى محتوى اولان اثرى آكا شاهددر . سياح مشار اليه سجلياىى دخى بوسياحت مديده‌سندن خارج براقامشدر .

والحاصل عراق ، اندلس ، آفريقا واسيا اقطارينى واسلام بولنان نه‌قدر بلاد وشهر وار ايسه عمومنى دور ايدرك رحله‌سى تمام يگرمى سكزسنه امتداد ايلمشدركه هجرتك قرن رابعنه مصادفدر . مذكور (المسالك والممالك) اسميله مشهور اولان رحله‌سى اوروپا لسانلرندن اكثريسنه ترجمه اولنه‌رق برخيلى زمان اوروپا علماسنه رهنمالق ايتمشدر .

مشار اليه (ابن حوقل) دن بر عصر اوّل گلان ، يعنى اوچنجى عصر هجرى رجالندن اولان ابن خردادبه دخى فن تاريخ وجغرافياده اختصاص ايدن علمادندركه (المسالك والممالك) كتابى علوّ كعبنه دلالت ايدن اك گوزل شواهددندر .

عالم مشار اليه اشبو اثرنده اقاليم ارضى ، بلده‌لرى آيرى آيرى ذكر

وتوصیف ایلمش اولدیغی گبی طرق مواصله‌نك مسافه‌لرینی غایت اعتنا ایله تعیین ایدرك احوال سیاسیه وتجاریه وصناعیه حقنده دخی ممکن اولدیغی قدر معلومات مهمه ویرمشدر .

مشاهیر اطبای اسلامیه‌دن ابن طیب ایله معروف ابوالعباس احمد بن‌مروان السرخسی وَابن ابی شیبه (ابوبکر محمد بن ابراهیم‌الکوفی) دخی جغرافیانك بوایلك دور ترقیسنده بالخاصه ذکر اولنه‌جق علامه‌لردندر .

خلفای عباسیه‌دن معتضد بالله ایله ٢٧١ سنهٔ هجریه‌سنده (طواحینه) اجرا ایلدیگی سفرده‌کی مشهوداتنی غایت مدققانه ضبط وقید ایلیه‌رك (المسالك والممالك) کتابنی وجوده گتورمشدرکه یاقوت حموی (معجم ـ البلدان) نده اشبو کتابدن خیلی معلومات اقتباس ایلمشدر.

علامهٔ مشار الیه خلیفه معتضدك اوّلا معلمی وَدها صکره‌لری ندیم افکاری اولمش‌ایدی: اوجهتله خلیفه‌نك محرم‌سرائر وَمستشار مؤتمنی اولدیغی حالده تحمل سرائره مقتدر اوله‌میه‌رق افشا ایتمش بولندیغی جهتله ٢٨٦ سنهٔ هجریه‌سنده قتیلاً وفات ایلمشدر .

ابوالعباس احمد بن مروان سرخسی مدنیت عربیه‌نك ادامهٔ شرف واحتشامنه خادم اوله‌جق مهم‌برطاقم تصانیف‌جلیله یادگار اخلاف ایلمشدرکه بونلر منطق ، اعتقادات ، طب ، فلسفه ، فلکیات ، حساب وَجبر ومقابله وَموسیقی وَسائر فنونه عائد اوله‌رق فصول آتیه‌ده آیروجه ذکر اولنه‌جقدر .

اوچنجی قرن هجری اواسطنه مصادف اولان مشار الیه ابن ابی شیبه ، ممالك اسلامیه‌نك اڭ‌مشهور بلادینی گشت وگذار ایله احوال وآثارمشهوده‌ینی تدقیق ومحاکمه ایلدکدن‌صکره قید وضبط‌ایدرك جغرافیانك دائرهٔ مندرجاتنی توسیع وَمعلومات اوّلینی تصحیح ایلمشدر .

دردنجی عصر هجری اواسطنده ارتحال ایتمش اولان ابوسعید الحسن بن عبدالله السیرافی ایله ابومحمد حسین بن احمد الهمدانی‌یی دخی بوصره‌ده ذکر ایده‌لمکه اوّلکیسی تهامه جبالنه وَ حوالیسنه دائر معلومات مهمه ترك

ایلمش اولدیغی کبی ایکنجیسی دخی (الممالك والمسالك) نامنده کی اثرنده یمن وَجزیرة العرب احوالنه دائر کذا معلومات نافعه یادگار ایلمشدر .

دردنجی قرن هجری اواسطنه مصادف مشاهیر علمادن ابو الاسحق الاصطخری جغرافیایی، بوگونکی ترقیاته ربطایدن خط وصل مقامنده بولنور.

فنون شتیٰ میاننده ـ میلان فطری سوقیله ـ اك زیاده مجلوبی اولدیغی جغرافیا فنی ایدی که آنی ایلرولتمك وَاسلافك منقولاتنی تدقیق ایلمك اوزره ۳٤٠ سنهٔ هجریه سنده سیاحتی تصمیم وَ بلاد عربدن ابتدا ایله هنده وَاطلانتیق جزایر وسواحلنه اجرای سفر ایتمش وَ بوخلالده برچوق علما ایله ملاقات ایلیه رك آنلردن دخی خیلی معلومات متنوعه ومهمه تلقی ایلمش ایدی .

علامهٔ مشار الیه بو سیاحت وتفحصاتی نتیجه سی اولمق اوزره میدانه گتوردیکی (کتاب الاقالیم) نام اثرنده هرقطعه و بلادی نصل گورمش ایسه اویله جه قید ایلمش اولدیغی کبی مسموعاتنی دخی تدقیق ومحاکمه دن صکره درج ایتمش وَممالك و بلاد وَحتی کویلره واریجه یه قدر طرق متواصله یی وَمسافات موجوده یی وَهر برینك احوال طبیعیه وسائره سنی دخی بشقه بشقه ذکر وتعیین ایلمشدر .

کتاب مذکور آلمانیا لسانه ترجمه اولنه رق ١٨٤٥ سال میلادیسنده طبع اولنمشدر .

علمای افرنج ابو الاسحق الاصطخری یی عرب جغرافیوننك برنجیسی عد ایدرلر .

مع مافیه علمای اسلام طرفندن نقل وترجمه اولنان بطلمیوس جغرافیا وخریطه لرینك دور اکمالی بشنجی عصر هجری اوائلنه مصادف فیلسوف مشهور ابو الریحان البیرونی ایله ابتدا ایلر . بودور ، جغرافیای اسلام ایچون ایکنجی بر دور عد اولنور .

البیرونی محمود غزنوینك همت وتشویقاتیله آناطولی وَماوراء النهر وَسند عرض وطولی دائره لرینی یکیدن مساحه ایله متقدمینك آزء چوق

هنوز دوام ایدن خطالرینی تصحیح وَجغرافیایه معلومات جدیده علاوه ایلمشدر.
بو تاریخدن اعتباراً فیلسوف مشار الیهك (قانون مسعودی) نام اثر جلیلی قوزموغرافیا علمنك شرقده اساسنی تشکیله خادم اولمشدر .
بشنجی عصر هجری افاضل علماسندن گوشیار بن کنان الجنسلی (قانون مسعودی) نك بعض آقسامنی گوزدن کچیره‌رك تدقیقات اجرا ایتمش اولدیغی گبی مشاهیر هیئتشناساندن (عمر الخیام) دخی جغرافیا فننك توسیعنده همت مشکوره اظهار ایلمش علامه‌لردندر .
علامهٔ مشار الیه گوشیار حساب و هیئتده تفرّد ایلمش اولان عظمای ماتدندر . هرنه‌دن بحث ایلرسه آنی براهین هندسیه ایله اثباته بذل همت ایلرمش،که بوصورت علوّ قدرینه دلالت ایدر .
سنهٔ جلالیه‌یی حساب وتقویم ایتمکله مشهوراولان مشار الیه عمر الخیّام ملکشاه سلجوقینك امر یله بشنجی عصر هجریده تقویم تصحیحاتی اجرا وفوق‌العاده صحیح اولمق اوزره دخی سنهٔ جدی وَ سرطانیه‌نك مدتنی تعیین ایتمشدر .
بشنجی عصر هجری اواخرنده ابو عبید عبدالله بن عبدالعزیزالبکری ـ الاندلسی وَ (١٠٩٩ ــ ١١٨٠ میلاد) یده ابو عبدالله محمد بن محمد بن عبدالله که (شریف ادریسی) ایله معروفدر، گوریتورلر .
علامهٔ مشار الیه ابوعبیدالبکری (المسالك و الممالك) عنواننده‌کی اثری ترتیب ایلیه‌رك قدمانك بعض خطالرینی تصحیحده خیلی خدمت وهمت ابراز ایلمشدرکه امام نویری بوندن طولایی عالم مشار الیهی ستایش ایلمشدر .

فقط شریف ادریسی فن جغرافیاده بشقه‌جه برموقع احراز ایدر :
فیلسوف مشار الیه (قرطبه) ده اکمال تحصیل ایله قسطنطینیه، آناطولی قطعه‌سنی، مصری، مراکشی، اندلسی، فرانسه‌یی، انگلتره‌یی دور وسیاحت ایلدکدن صکره سجایا ملکی ایکنجی (روژر) ك دعوت مخصوصه‌سیله مذکور آطه‌یه گله‌رك قرال ایچون کموشدن برکره اعمال ورسم ایلمشدر .

١٧٦٠ سنهٔ ميلاديه‌سنده يعنى بوندن ٧١٠ سنه مقدم شريفى ادريسى‌نك
ترسيم ايلديگى خريطه‌لردن بردانه‌سنك عينى دركه ابوالضيا توفيق بك
افندينك مخدومى عبدالله ضيا بك استنساخ ايلمشدر . [١]

[١] بوخريطـده نيلك منبعى كبى بيوك كوللر مشاهده اولنوركه اوروپاليلر طرفندن چوق صكره كشف اولنه بيلمشدر .

نيل (جبل قمر) دنيلان محلـده واقع اون كوزدن خروج ايدرك بونلردن بشى بيوك بركوله وديكر بش عددى دخى ينه اويله بيوك بركوله دوكيلور . بوايكى كولك هر بريندن اوچر آياق جريان ايدرك (طرفى) ناميـله معروف اولان برقريه قربنده واقع اوته‌كيلرندن دها بيوك بركوله منصب اولور .

شریف ادریسی اشبو کره‌ده ارائه اولنان قطعات و بلادی حروف عربیه ایله تحریر ایدرك اونلری دخی (نزهة المشتاق فی اخبار الآفاق) اسمنده‌کی اثر یله ایضاح ایتمشدر .

اثر مذکور اله کچیریله‌رك لاتین وفرانسز وانکلیز لسانلرینه ترجمه اولنمش وتمام اوچ بچوق عصر اوروپا علماسی وخریطه خطاطلری بوندن استفاده واستنساخ ایتمشلردر . علامهٔ مشار الیه ارضی یدی اقلیم ویا یدی منطقه اوزره تقسیم ایلدکدن صکره هر قسمی دخی اونبر قطره آییره‌رق اوصاف بلاد وممالکدن مفصلاً بحث ایله میل و فرسخ اوزره مسافاتی تعیین ایلمشدر.

شریف ادریسی سبته‌ده (٤٩٣ هجرت) تولد وسجلیاده (٥٧٦) ده وفات ایلمشدر .

والحاصل مرکز وشرق اقطاری بسبتون دکیشدیکی، یعنی علی وجه الصحة توصیف وتخطیط ایدلدیکی حالده غرب جهتنده دها بعض بلدان وممالك هنوز لایقیله معلوم اوله‌مامش ایدی‌که اسپانیانك شمال غرب جهتلری وآفریقانك کذا غرب وشمال اقسامی اوجمله‌دندر .

مع مافیه بشنجی عصرده یتیشان ابن زرقالهٔ اندلسی اسپانیاده بعض بلاد مشهوره‌نك عرض وطول دائره‌لرینی تعیین ومجسطیده ٦٢ ورسم الارضده ٥٤ درجه طولنده بولندیغی کوستریلان بحر سفیدك ٤٢ درجه طولی اولدیغنی بیان ایله حقیقته تقرب ایلمشدر .

هجرتك یدنجی عصرنده فاسده یتیشان ابوالحسن علی. ممالك اسلامیه‌نك غرب جهتی احوال جغرافیه‌سنی تمامیله تحقیق ایدرك مکمل بر جغرافیا ترتیب ایلمشدرکه اشبو تألیف اوروپالیلره پك چوق معلومات نافعه ومهمه ویرمشدر .

اسلام جغرافیونی (بطلیوس) ك ارائه ایلدیکی مقدار درجه‌دن اون درجه تنزیل ایلدکدن صکره الآن پورتوغال ممالکنه منسوب آثور آطه‌لرینه

منتهی اولان حقیقی غربی ، غرب مسکوندن تمیز وتفریق ایتمشلر ؛ وَاشبو طاقم آطه‌لر هنوز معلوم اولمدیغی برزمانده علمای اسلام بطلیوسک مذکور درجاتیله توافق ایدن دائرهٔ نصف‌النهاری قبول ایلمشلر ایدی .

مشار الیه (ابوالحسن) اسلافی طرفندن تنظیم اولنان سقیم وَغیر صحیح خریطه‌یی نظر دقته آله‌رق بوندن استفاده ایلمش اولدیغی گبی یدنجی عصر هجری اواخرینه مصادف ابن‌سعیدالمغربی دخی بوخریطه‌یی نظر مطالعه‌دن گچورمش اولدیغی ظن اولنه بیلیر . لکن ابوالحسن مذکور خریطه‌یی قسماً تجدیده همت ایلمش اولدیغی حالده ابن سعیدالمغربی وَآنک مؤلفاتندن اقتباس ایدنلر بوتصحیحه مطلع اولمدقلرندن شرق جغرافیونه خطالریله برابر اسکی خریطه‌یی نقل وترك ایتمشلردر .

اشته بوکا مبنی درکه مشاهیر علمادن ابوالفداء آفریقا وَاندلس حقنده اجرا اولنان بوتصحیحات وایضاحاته مطلع اوله‌میه‌رق غایت مهم‌اولان (تقویم البلدان) نی معلومات مذکوره‌دن مع‌التأسف محروم اولدیغی حالده بزه یادگار ایلمشدر .

ابوالحسن وَسائر جغرافیوندن‌صکره توقفی محال دنیله‌جك بردور انحطاط باشلار .

شرقلك (پلین) ی اطلاقنه بحق شایان اولان مشهور قزوینی فن مبحوث عنهده اسلافنك (عجائب‌البلدان) نده معلوماتنی جمع ایتمش اولمقدن بشقه برشی میدانه گتورمامشدرکه نظر دقتی دخی دهازیاده تاریخ طبیعی‌یه معطوف ایدی .

یدنجی عصرهجری‌یی تزیین ایدن یاقوت حموی‌یی آیروجه ذکر ایتملیزکه (معجم البلدان) اسمنده‌کی وَآنك مختصری اولان (مراصدالاطلاع) عنوانی حائز تألیفیله شرق وَغربده اك زیاده شهرتیاب اولان افاضلدندر . امام سیوطی دخی مذکور معجم البلدانی تلخیص ایدرك بعض یرلرینی

وَ ازجمله طول درجه‌لرینی تصحیح ایلمش اولدیغنی بیان ایلر. لکن تلخیص مذکور ناتمامدر.

مشاهیر مورخیندن امام نویری دخی مؤلفاتنڭ جغرافیایه عائد قسمنده یالکز اسلافنڭ معلوماتنی نقل وحکایه ایلمشدر.

سکزنجی عصر هجری اواسطنه مصادف ابن الوردی (خریدة العجائب وفریدة الغرائب) عنوانلی برملتقطات مجموعه‌سی مؤلفیدرکه اثر مبحوث عنه اوروپا کتابخانه‌لرینڭ اکثریسنده بولنه‌رق عظیم برشهرته مالك ایمش. اشبو کتاب بر جلددن عبارت اولدیغی حالده قسم اوّلنده اقالیم و بلدان ذکر اولندیغی گبی دیگر قسمنده دخی معدنیات، نباتات، حیوانات، (موالید ثلثه) دن بحث اولنمشدر.

لکن مصنفڭ اقالیم وبحاری گوسترمك ایچون ترسیم ایلدیگی شکل، نفس الامره کلیاً مخالف اولدیغندن اثر مذکور بین العلما سزاوار تزییف گورلمشدر. حتی کاتب چلبی کشف الظنونده عبارهٔ آتیه‌یی درج ایلمشدر:

« . . . . فان الرجل لیس من اهل فن جغرافیا؛ وتصویره لایقاس علی سائر النقوش والتصاویر. ومع ذلك اورد فیه اخباراً واهیةً واموراً مستحیلةً کما هو دأب اهل العربیة والادباء الغافلین عن العلوم العقلیة. ان هذا الکتاب متداول بین اصحاب العقول القاصره کامثاله. »

کاتب چلبی بوعبارهٔیی یازدقدنصکره مسلك معلومی وجهله بوکتابڭ اوّلنی یعنی ایلك کلمه‌لرینی نقل وَ آلتنه یازدیغی مطالعه ایله برظرافت اظهار ایلمشدرکه آتیاً ذکر اولنور:

« اوله: الحمدلله غافر الذنب وقابل التوب الی آخره. ولعل المصنف اشار الی انّ هذا التألیف وامثاله من الذنوب »

کتاب مذکور وقتیله ترکجه‌یه دخی ترجمه اولنمشدر.

تاریخ فصلنده موضحاً ذکر اولنان مشار الیه ابوالفداء (تقویم البلدان)

عنوانی تحتنـده وجوده گتوردیگی اثر مشهوریله طبقـهٔ جغرافیونده دخی غایت پارلاق برموقع احراز ایدر .

مؤلف مشار الیه اشبو کتابنده پك چوق اماکن وبقاعی ذکر ایتمش اولدیغی گبی هرمملکت وقطعه‌نك طول وعرض درجه‌لرینی دخی ارائه ایلمش اولدیغی حالده چین وَهند گبی بلاد بعیده‌نك اکثریسنه وَاوروپا شمال شرقی وَغربیسنده ساکن اقوامدن بلغـار، چرکس، روس، صرب، اولاح، قوملرندن برطاقمنه وَآفریقانك جنوب جهتلرنده‌کی حبش، زنج‌الغربه، زیلع، گبی بعض اقوامه دائر معلومات کافیه‌یه دسترس اوله‌مدیغندن اظهار تأسف ایلمشدر . مع مافیه « العلم بالبعض خیر من‌الجهل بالکل » مصداقنجه کتاب مذکوری ابن جزله‌نك تقویم الابدانی (طب فصلنـده گله‌جك) طرزنده ترتیبه همت ایلدیگنی سویلر .

ابوالفداء هرشیدن اوّل قواعد متعارفهٔ ریاضیه‌یه استناد ایلیه‌رك، بوکا مغـایر برمسلکه ابتاع ایله کرهٔ ارضـك عرض وطول دائره‌لرینی تعیـین وارائه‌ده اهمال ایدنلری تزییف ایتمشدر. واقعا علامهٔ مشار الیه مذکور اثرینی بویولده جمع وترتیب ایلمش وَاخلافه حقیقةً برخزینهٔ معارف یادگار ایتمش ایسه‌ده مصادف نظر مطـالعه‌سی اولان بعض آثارك سهو وخطالرینه وَکرك تغیراته اوغرامش برطـاقم ارقامه لازم اولدیغی‌قدر دقت ایتمیه‌رك نصل بولمش ایسـه اویله قبول واستنساخ ایلمش اولمسندن طولایی علمای غربك فی‌الجمله اعتراضنه دوچار اولمشدر .

ابن قایمـاز ایله معروف اولان شمس‌الدین محمد بن احمد ذهبی طبقـهٔ مؤرخینه ویردیگی شرف قدر بوطبقه‌یی دخی تزیین ایلر .

مؤلف مشار الیهك تاریخ‌فصلنده ذکر ایلدیگمز آثارندن، یعنی اون ایکی جلداوزرینه مرتب (بعضلرینك ضبطنه گوره یگرمی جلددر) (تاریخ‌الاسلام) ایله ایکی جلددن عبارت اولان (العبر فی‌خبر من غبر) عنوانندہ‌کی تاریخندن

بشقه گرك تاریخه، گرك فنون شتایه عائد اولەرق یگرمی جلداوزرینه مرتب (تاریخ العلما والبلاء) وَ (الدول الاسلامیه) . (طبقات القراء) وَایکی جلددن مرکب ، (طبقات الحفاظ) وَبر جلددن عبارت (بناء الرجال) وَغایت مهم ، اوچ جلد اوزرینه مرتب (میزان الاعتدال فی نقدالرجال) وَ (المشتبه فی الاسماء والانساب) وَاون جلددن عبارت (اختصار تاریخ ابن عساکر) وَایکی جلد اوزرینه مرتب (اختصار تاریخ ابن خطیب) وَ (اختصار تاریخ نیسابور) ، (اخبارسد) وَ (احادیث مختصر ابن‌الحاجب) وَ (توقیف اهل التوفیق علی مناقب الصدیق) وَ (نعم السمر فی سیرة عمر) وَ (التبیان فی مناقب عثمان) وَ (فتح الطالب فی اخبار علی بن ابی طالب) وَ (معجم الاشیاخ ـ بیك اوچ یوز اعاظم علمایی حاویدر) وَ (اختصار کتاب‌الجهاد) وَ (مابعدالموت) وَامام بیهقی‌نك (کتاب‌القدرینی اختصار) وَ (هالة بدر فی عدد اهل بدر) وَابو الفدانك (تقویم البلدانی اختصار) وَ (نفض الجعبة فی‌اخبار شعبه) وَ (فض نهارك فی اخبار ابن‌المبارك) بونلردن بشقه مصنفات مفیده‌سی واردر .

عالم مشار الیهك ولادتی ٦٧٣ سنۀ هجریه‌سی، وفاتلری دخی ٧٤٦ وَیا بعضلرینك ضبطنه گوره ٧٤٨ سنۀ هجریه‌سنه مصادفدر .

بوندن صکره امام مقریزی، ابن ایاس گلورکه الك مشهور جغرافیون عدادنده بولنورلر . اون آلتنجی‌عصرمیلادی حدودینه مصادف آفریقا لئونی حسنك (مرتددر) دخی بوفنه خیلی خدمتی کچمشدر .

آل تیمور آسیایی آلت اوست ایتدیگی تاریخلرده علوم وفنون ایچون یکی بردور ترقی آچلمشدر .

عموماً عجمستانك وَقسماً هندستانك صاحبی تیمورلنکك اوغلی شاهرخ حکومات سائره ملوك وامراسیله مناسبات موالاتکاریده بولنمق آرزو ایلدیگندن اون اوچنجی عصر میلادی حدودنده ایدی‌که چین حکمدارینه غایت

مطنطن برهیئت سفارت گوندرمش اولدیغی گبی علمای مشهورەدن سمرقندی عبدالرزاق دخی کلکوته ملکی نزدینه عزیمت ایلمش ایدی .

شاهرخك اوغلی اولغ بك که هیئت بحثنده گوریله‌جکی وجهله ازیاج متعددەسیله مشهوردر ، بوتاریخلرده عموم کرۀ ارض خریطەسنی ترتیب وتخطیط ایتمکه تشبث ایلمش ایدی .

مشارالیهك بوخصوصده اڭ زیاده اعتماد ایلدیگی ذوات کرام ، نصرالدین طوسی ایله علی قوشجی‌در . علی قوشجی اولغ بگك امریله (چین) ه قدر اجرای سیاحت ایله پك مهم معلومات فنیه التقاط ایلیەرك حتی روایت اولندیغنه گوره عالم مشارالیه کرۀ ارضك جسامتنی وَدائرۀ نصف النهار درجاتنی تصحیح ایلمشدر .

جغرافیادن وَعلی‌الخصوص بوعلمك اڭ مهم وسائط تأسسندن بری اولان سیاحتدن بحث اولنورکن طنجەلی ابن بطوطه ایله معروف ابو عبدالله محمد بن محمد بن ابراهیمك یگرمی سکز سنه مدّت دوام ایلیان سیاحتی ، که اقوام بشریەیی یکدیگرندن آگاه ایدرك بو صورتله عالم انسانیته خدمت ایلمشدر ، خاطردن چیقارلمق ممکن اولەماز .

سیاح مشار الیه اشبو رحلەسنه ١٣٢٥ سنۀ میلادیەسنه مصادف اولان یدی‌یوز اوتوز اوچ سنۀ هجریەسنده ابتدا ایدرك آناطولی استانبول ، روسیه ، بلاد فارس ، آسیای وسطی ، هند ، چین ، اقطار مصریه ، عراق ، جزایر هند وَدیگر بعض جزایر وَآفریقای وسطی وَاسپانیا وَسائر ممالکی دور ایدرك ١٣٥٣ سنۀ میلادیه وَ ٧٥٣ سنۀ هجریەسنده عودت ایلمش ایدی‌که سیاحت مذکوره اثناسنده مشاهده ایلدیگی آثار واحوال ایله مسموعی اولان مواد وغرائبی جمع وترتیب ایدرك فوق‌العاده نافع وَشایان استفاده براثر میدانه گتورمشدر .

تأسف اولنورکه نسخۀ اصلیەسی اله گچیریلەمامش ، فقط بعض روایته گوره فاس وَیا قاهرەده محفوظ ایمش !

ابن بطوطه سیاحتنامه‌سی دیه مشهور ومتداول اولان نسخه ایسه اصل کتابدن برقسمدر . ملوك فاسدن (متوکل علی الله) ك اشارتی اوزرینه مغربلی علامه محمد بن محمد بن احمد بن حربی الکلبی‌نك ترتیب ایلدیگی رحله کتابی دخی آنك خلاصه ومختصریدرکه ایتالیان، فرانسز وَ انگلیز لسانلرینه ترجمه اولنان دخی بومختصر اولمق اوزره روایت اولنور .

مشار الیه ابن بطوطه گرك عالم اسلامده وَ گرك اوروپاده زیاده‌سیله معروف وشهرتیاب اولدیغندن معارف اسلامیه مجبلرندن بعض اجنبیلر (ابن بطوطه) ایله تخلّص ایده‌گلمکده‌در . (مطالع انوار معرفت اولان مدنیت عربیه مفتونلرندن اوروپالی دیگر بعض ذوات دخی ابن رشد وَ ابن سینا ایله تلقب ایدرلر ایمش .)

اسلام جغرافیونی (سیر سفائن) ه مخصوص دگز خریطه‌لری دخی ترتیب ایلمشلردر . متقدمین ایسه بوندن بسبتون بی بهره ایدیلر .

اون بشنجی عصر میلادی اواخرنده بحر محیط آطه‌لرندن برچوغنی کشف ایلمش اولان پورتوغاللی ملاح مشهور (واسقودوغاما) بویله بر اسلام خریطه‌سنی اله کچیره‌رك آندن خیلی استفاده ایلمش اولدیغی گبی (عمر) نامنده برعرب جغرافیسنك رسم ایلمش اولدیغی سیر سفائن خریطه‌سی دخی عمان دگزی وَ بصره کورفزی سیاحتنده (بیوك آلبوكرك) ه [۱] الك مکمل برهنما خدمتنی ایفا ایلمشدر .

اشته ثابت اولیورکه امت عرب بوفنده دخی اسلافنی قات قات گچمشدر . یوقاریده ایما اولندیغی وجهله بطلیوسك بیان ایلدیگی بلدان وبقاع ایله عرض وطول درجه‌لری سهو وخطایا ایله آلوده ایدی‌که یالگز بحر سفیدك طولی حقنده یوز یگرمی جدید میل قدر دوچار اولدیغی خطا آز شایان دقت دگلدر .

امت عربك فن جغرافیاده‌کی ترقیلرینی نظر بداهت اوگنده ارائه

[۱] ملاح مشهوردر که پورتوغالك هند مستملکاتی والیسی ایدی (۱۴۵۳_۱۵۱۵)

ایتمك ایچون تعیین ایلدکاری مواقع و بلدان درجاتی ایله قدمای یونانیه‌نك بیان ایلدیگی درجات آره‌سنده برتطبیق اجرا ایلمك کفایت ایلر .

بوتطبیق اثبات ایلرکه مؤلفات اسلامیه‌ده تعیین اولنمش اولان عرض درجاتی حقیقت وَنفس‌الامر ایله آنجق برقاچ دقیقه تخالف ایلدیگی حالده قدمای یونانیه درجات ایله خطالرده بولنمشدر .

وسائط مکملەدن محروم بولندیغی، یعنی (قرونه متر) وَقمرك منازل صحیحه‌سی موجود اولمدیغی برزمانده درجهٔ طول تعیین ایتمك حقیقةً اصعب اموردن عد اولنور ، وَاو جهتله سهو وخطا وقوعی زیاده‌سیله وقوع بولمق ضروری گورینور . لکن امت عربك خطاسی بویله برزمانده دخی آنجق ایکی درجه‌یه تقرّب ایلمش ایکن قدمای یونانیه‌نك بوبابده‌کی خطالری دخی فوق‌الغایه جالب نظر دقتدر .

اسکندریه نصف‌النهار دائره‌سی اعتباریله تعیین اولنمش‌اولان طانجه‌نك طولی بطلیموسه گوره (٥٣,٣٠) دن عبارت ایدی . حقیقت وَنفس‌الامره نظراً (٣٥,٤١) دن عبارت اوله‌رق بو ایکی عدد بیننده‌کی فرق ایسه اون سکز درجه‌دن عبارت قالور؛ وَبوده قدمای یونانیه‌نك خطالرینی گوستر‌ر .

علمای عربك مؤلفاتنده بحر سفیدك طانجه وَطرابلس غرب وَسوریه بیوك محوری طولی نفس‌الامردن آنجـق بردرجه خطالی اوله‌رق ارائه اولنمشدر . (بطلیوس) ك اثرنده ایسه بو محورك طولی اون طقوز درجه فرقلی گوستریله‌رك بو ایسه تمام یوز یگرمی میل مقدارنده برخطای عظیم تشکیل ایدر .

والحاصل مؤلفات اسلامیه اون آلتنجی عصر میلادی حدودینه دگین اوروپاده جغرافیا علمنك تعلمنه وَسیاحت بحریه رهنمالغنه مدار منفرد اولمش ایدی‌که یوقاریده ذکر ایلدیگمز واسقودوغاما وَالبوکر بوحقیقتك الك بیوك شواهدندندر .

فصل سادس

مندرجات : (مبحث) علوم ریاضیه . ـ مشاهیر ریاضیون عرب . ـ (مبحث) هیئت . هیئت نصل ابتدا ایتمشدر ؟ . ـ مشاهیر هیئیون عرب .

مبحث

— ۱ —

ریاضیه علی العموم مقادیر ویا جسامتلری بیلدیرن علمه دینور . اگر مقادیردن معقولات یولنده بحث اولنورسه ریاضیهٔ خالصه، مادیات طرزنده موقع مطالعه‌یه آلنورسه ریاضیهٔ تطبیقیه اطلاق اولنورکه اوّلکیسی حساب وجبره انقسام ایدن علم عدد ایله علم هندسه‌یی وریاضیهٔ تطبیقیه، علوم میخانیکیه‌یی علم هیئتی و (غنومونیق) دنیان بسیطهٔ شمس تنظیم ایتمك اصولنی، فن حرکات المیاهی وسائره‌یی احتوا ایلر .

(موضوعات علوم عرب) کتابلرنده اقسام ریاضیه‌نك کافه‌سی تعریف اولنه‌رق بالخاصه بو بابده اظهار اولنان اثر بضاعه سزاوار حیرتدرکه صره‌سی گلدکجه نمونه‌لری عرض اولنور .

علوم ریاضیه کلدانیلر، مصریلر، هندلیلر، چینلیلر آره‌سنده جالب دقت اوله‌جق درجه‌ده ترقی ایتمش اولدیغی گبی یونانیلر بیننده دخی تعمم ایدرك فیثاغورث علوم مذکوره‌یه یکیدن برشاهراه ترقی کشاد ایلمش ایدی . افلاطون علوم ریاضیه‌یی فلسفه‌نك یگانه مقدمه‌سی اولمق اوزره اعلان ایلمش اولدیغندن ـ روایت اولندیغنه وغرب علماسندن (بویه) ایله عظمای شرقدن

كاتب چلبی‌نك بیاننه گوره ـ كندینه مخصوص مكتبك قپوسنه « مهندس اولمیان ایچری گیرمسون » عباره‌سنی یازمش ایمش !

اسكندریه مكتبی بالخاصه علوم ریاضیه تدریساتیله برچوق عصرلر انوار ترقی نشر ایلمش ایدی‌كه اوقلیدس، دیوفانت، پاپوس، پروقلیس، وسائر مهرهٔ ریاضیون او مكتبك ایلرو گلن شاگردانندندر .

مبحث آتیده بیان اولنه‌جغی وجهله امت عرب، فن هیئتك مشاهدات وتدقیقاتنده فوق‌العاده اعتنا گوسترمش اولدقلرینه نظراً ریاضیه‌نك هرفرعنه عطف نظر دقت ایتمش اوله‌جقلرنده شبهه یوقدر . اوسببله‌دركه مدنیت حاضره‌نك بوبابده دخی معلمی عد اولنورلر .

علمای اسلام بالكز حسابه، جبره، هندسه‌یه حصر اشتغال ایتمیه‌رك فن ابصار، وفن میخانیكی دخی همت عالمانه‌لری سایه‌سنده ترقیات مهمه‌یه مظهر اولمش ایدی . (هارون) لك آلات حربی، واكسیپوسك هوا وصو ماكنه‌لری ترجمه اولنمش ایدی .

هرنه‌قدر امت عربك بوفنلره عائد اولان مؤلفات مخصوصه‌لری تمامیله موجود دگلسه‌ده وهرنه‌قدر علمای بنامدن حسن بن هیثمك رؤیت مستقیمه، منعكسه، منكسره اوزرینه ومرایای محرّقه حقنده‌كی مؤلفاتنك ضیاعنه تأسف ایتمامك قابل دگلسه‌ده هیچ اولمازسه مهرهٔ ریاضیوندن خازنی‌نك انكسار ضیایه دائر محاكمات محققه‌سیله مرایای منحنیه‌نك نقطهٔ خیال ظاهریه‌سنی، ومرایای مقدمه‌نك محراقی تعیینه واشیانك جسامت ظاهریه‌لریله افقده مرئی اولان گونش وقمرك بیوك گورنملری سببنی ایضاحه دائر بزه قدر واصل اوله‌بیلان مؤلفاتنی سند اوله‌رق ارائه ایلرز .

اوروپاده الك اوّل فن ابصاره متعلق كتاب یازان لهستان مهندسلرندن (ویتلیون) خازنی‌نك بو اثرندن آلدیغی معلوماتدن بشقه شایان استفاده هیچ برشی علاوه ایده‌مامشدر .

خازنی‌نك اشبو اثر مهمنده حل وتعریف ایتمش اولدیغی برمسئله مدت مدیده اوروپا علماسندن (اسلوچ) (هویکنس) (بارود) نام مشاهیر علمایی مشغول ایتدکدن صکره، نهایت مارکی سیمون طرفندن حل اولنه‌بیلمشدرکه حقیقتی، مدوّر برآیینه اوزرنده ـ گوزك وگوریله‌جك جسمك محلی معلوم اولدیغی حالده ـ انعکاس نقطه‌سنی تعیندن عبارت اوله‌رق قواعد هندسیه‌یه عرض احتیاج ایلر .

علمای اسلامیه‌نك حساب و هندسه‌یی یونانیلردن آلدقلری غیر منکردر؛ فقط اسکی درجه‌سندن بر درجهٔ علیایه چیقارمش اولدقلری گبی علم جبری دخی همان یکیدن ایجاد ایلیه‌رك [الجبر والمقابله] اسمنی ویردیلر . بوفنی هندلیلردن آلمش اولدقلرینی ادّعا ایتمك موافق حقیقت اوله‌ماز .

مع مافیه ارقامك هنددن اخذ اولنمش بولنمسی محتملدر . لکن بونلری علمای اسلام اصلاح وشکل وصورتلرینی تنظیم ایدرك برقاچ شکله وضع ایتدیلرکه مغرب واسپانیا مشاهیر علماسی عندنده مستعمل اولانلرك بوگون اوروپانك هرطرفنده مستعمل اولان رقملردن پك آز فرقی واردر . بناءً علیه مسلمانلر ارقامك موجدی اولمسه بیله مصلح وناشرلری عد اولنورکه بوده مدنیت بشریه‌یه بیوك برخدمتدر .

مأمون خلیفه زماننده اقلیدس، تیودوس، افلونیوس، هپسیقلی، وسائر ریاضیون یونان آثاری عربی‌یه ترجمه اولنمش وعلمای اسلام بوترجمه‌لره شرحلر، حاشیه‌لر وصکره‌لری یکیدن متنلر یازه‌رق علوم ریاضیه‌یی مرتبهٔ قصوایه ارقا وقواعد جبریه‌نك هندسه‌ده استعمالنی ایجاد ایتمشلردر .

اوروپالیلر برچوق وقتلر علمای اسلامه یالکز مترجم عنواننی ویره‌رك موجد وکاشفلك شرفندن اوزاق بولندیرمق استمشلر ایدی . حال بوکه قلمه آلنان متون وشروح وحواشی نابود اولان آثار یونانیه ترجمه‌لرنده‌کی معلوماتی ضیاعدن وقایه ایدرك معارف یونانیه‌نك اخلافه واصل اولمسنه خدمتدن

ماعدا یونانیلرك خاطر وخیاللرینه گلمامش نیجه قاعده‌لر، نیجه مسئله‌لر ایله مملو وموشحدر .

مثلثات مستویه وَ مثلثات کریه، فن نجوم وهیئت مشاهدات وتدقیقاتنه توصل ایچون مدار منفرد اولدیغندن علمای اسلام هندسه‌نك بوفروعنده عادتا موجد عد اولنه‌بیلیرلر .

معشر افاضلدن ابن هیثمك ، سنجارینك . مظفرالدین اسفرالدینك، ابن رشدك وَسائر اعاظم علمای اسلامك الیوم موجود اولان مؤلفات ریاضیه‌لری وَ خصوصیله امام صنعانی وَ ابو الوفا وَسائر مشاهیر محققین بیننده تعاطی اولنان رسائل فنیه. که عادتا اوروپا فنون غزنه‌لری حکمنده‌در ، علوم ریاضیه‌نك بین الاسلام نه درجه‌لرده ارتقا ایلدیگنی اثباته کافیدر .

جبر وحسابده مجهول اولان رقملری حروفله اشارت ایتمگی وَ بو علملرك اکثر اشارتلرینی‌ده علمای اسلام ایجاد ایتمشدر .

بغداد علماسنك علوم ریاضیه‌ده‌کی کشفیات وترقیاتی تمادیء افتخار امته وسیلهٔ فاخره اولان اثرلرینك مختصر بر مجموعه‌سی دیمك اولان علامه بتانینك اثر گزیده‌ندن آکلاشیلور .

آندن صکره ثابت بن قره ، محمد بن موسی ، ابو الوفاء ، ابن یونس ، ابو الحسن علی ، ابن هیثم وَسائر مهرهٔ ریاضیون علوم ریاضیه‌یی دها زیاده توسیع و ارقا ایتمشلردر .

آنجق بونلردن چوغنك اثرلری محو وضایع اولدیغندن اهل اسلامك علوم ریاضیه‌ده‌کی ترقیاتی لایق اولدیغی وجهله معلوم اوله‌مامشدر .

اعلام علمای عربدن محمد البغدادی سطح ارضی مساحه ایتمك وَخریطه‌سنی آلمق فننه، یعنی طوپوغرافیایه دائر مکمل برکتاب تألیف ایدرك بوکا علاوةً دخی مسافه‌یی اولچمك وَتقسیم ایتمك یوللرینی ارائه صورتنده برطاقم سؤاللر ترتیب وَآلت طرفنده دخی کندیسی حل ایتمشدر .

الیوم عالم مشار الیهك اصولی اوروپا علماسی عندنده مرعی ومستعملدر .

علمای عرب میاننده هندسه وفن میخانیکینك ترقیسی آثارندن اولەرق تعیین میقات ایچون متعدد ومتنوع آلات ایجاد اولنمشدر. ساعتلرك بوگونكی اصول اوزره ساعات ودقیقەلرینی مبین خانەلره تقسیمی دەعلمای مشار الیهمك اثری درکه ابوالحسن مغربینك کتابنده مفصلاً بیان وتصریح اولنمشدر .

اشبو محقق ریاضینك اوروپا لسانلرینه مترجم اولان آثار فنیەسی مدنیت حاضرەیه پك مهم معلومات اعطا ایلمشدر .

والحاصل علمای اسلامیه فنون مبحوث عنهاده دخی سائر فنلرده اولدیغی گبی برچوق آثار مرغوبه (هیئت مبحثنه دخی باقلسون) میدانه گتورمشدرکه اوفاق بیوك تعداداولنمق وَمؤلفین عظامی بشقه بشقه ذکر ایدلمك لازم گلسه مستقل برجلد ترتیبنه احتیاج گوسترر . یالکز کاتب چلبی‌ده متفرق صورتله مصادف نظر مطالعه اولان آثار مذکورەنك بیگلرله جلدلره بالغ اولمسی بوسوزمزی تأیید ایلر .

فی‌الحقیقه علوم ریاضیه علمای اسلامیەنك همتیله فوق‌العاده تعمم ایدرك خصوصیله علم جبر او مرتبه نظر اهمیته آلنمش وَترقی ایتدیرلمش ایدی‌که علم مذکور عربك اختراعاتی صرەسنده طوتیلەرق علمای اسلامیەنك همت واجتهادی سایەسنده مظهر اولدیغی ترقیات، آنی برشکل آخره افراغ ایلمش وَجبرك هندسەیه تطبیقی آنی مؤید بولنمشدر. علم مذکور مختصین علما دائره وحدودینی چیقەرك افراد ملتەقدر تعمم ایلمش‌ایدی . علوم وفنونك اڭ زیاده ترقی ایتمکه باشلادیغی دور مأمونده مهرهٔ ریاضیوندن مشار الیه محمد بن موسی، هرکسك آڭلایەجغی صورتده بر (جبر) کتابی تألیف ایتمکه مأمور ایدلمش ایدی‌که امت عربك بوعلمه اولان میلان وَذوق فطریلرینك درجەسنی ارائه ایلر .

اشته بوکتاب ترجمه ایلەدرکه اوروپا علم جبره وقوف واطلاع حاصل ایتمشدر .

امت عربك تفصيلات فنيه‌يه گيرشمكسزين علوم رياضيه‌ده‌كى همت وترقياتنى تماميله ايضاح ايلمك ممكن اولمديغى جهتله الڭ مهم وَالڭ مشهورلرينى ذكر ايلمكه مجبور اولدق : شويله‌كه مثلثات حسابنده خط مماس وَوترلره بدل (جيب) قوللانلق وَجبرى هندسه‌يه تطبيق ايله مكعبلره عائد معادلاتى حل ايتمك و قطوع مخروطيات اوزرينه تدقيقات عميقه اجرا ايلمك گبى رياضيه‌ده فوق العاده مهم آثار دهاء گوسترمش اولدقلرى گبى مثلثات كريه‌يى مثلثلرك حلى ايچون تأسيس ايتدكلرى قواعد اساسيه اوزرينه دخى بسبتون بشقه برحاله افراغ ايتمشلردركه اليوم اساس اوله‌رق قبول اولنان دخى بوقواعددر .

مثلثاتده خط مماسلرك استعمالى حقيقةً شايان دقت براهميتى حائزدر . نته‌كيم مهرهٔ رياضيون غربيه‌دن [شاسل] بوكشفياتدن بحث ايلديگى صره‌ده ديبوركه: «ترقىٔ فنونه پك بيوك مدارى اولان وَقاريشيق وَاستعماله غير صالح برطاقم تعبيراتى كلياً طرد ايلمش اولديغى حالده اربابنك معلومى اولديغى وجهله مجهولك جيب وَتمام جيبنى احتوا ايدن بوانقلاب رياضى علماى متأخرين آراسنده آنجق بش عصر صكره استعمال اولنمغه باشلامشدركه بوڭا موفقيت آلمانيارياضيون مشهوره‌سندن رژيومونتانوس(ميلاد:١٤٧٦-١٤٣٦) نام عالمك همتيله واقع اولمشدر . »

مبحث
٢
هيئت وَمشاهير هيئتشناسان

تاريخ اسلامى صره‌سيله مطالعه ايدنلر بيلورلركه خلفاى امويه هرنه‌قدر علمايى حمايه ايتمشلر وَكمالات انسانيه‌يه نظر احترام ايله باقمشلرسه‌ده بين الاسلام

علوم وفنونك تعمم وانتشاری خلفای عباسیه‌نك ایکنجیسی ابوجعفر المنصور زمانندن ابتدا ایتمشدر .

محب ترقی اولان بوخلیفهٔ عالیهمتك آچمش اولدیغی مسلك ترقیپرورانه‌یه خلفلری دخی اقتفا ایله قوای عقلیهٔ بشریه‌نك اعلاسنه صرف مساعی ایتمشلردر . خلفای مشار الیهم زمانلرنده ایدیکه اوروپا سرتاسر ظلام جهل ونادانی ایچنده مستغرق ایدی .

ایمپراطور شارلمان اوروپا امتلرینك حسیاتنی اویاندرمغه بیهوده چالیشدیغی صره‌ده خلفای عباسیه مدققین علمایی انواع لطف وعاطفتلرینه مستغرق ایدرك یونان قدیم کتب متروکه‌سنی عرب لسانه ترجمه ایتدیرمکده وطرف طرف مؤسسات علمیه ومکاتب عمومیه کشاد ایتمکده‌لر ایدی .

اراسطونك، بقراطك، غالیه‌نك، دیسقوریدك، اقلیدسك، ارشمیدك، ابولونیوسك، بطلیموسك والحاصل یونان حکما وعلمای قدیمه‌سنك نه‌قدر آثاری وار ایسه جمله‌سی طوغریدن طوغری‌یه ویاخود اولا سریانی‌یه وبعده عرب لسانه ترجمه اولندیغی گبی دیگر طرفدن دخی مدققین علمادن مرکب انجمن دانشلر اشبو آثار مترجمه وسائره‌یی نظر تدقیقلرندن گچوررلر ایدی .

بوتاریخلرده ایدیکه علم هیئت یونانیلرك براقدیغی درجه‌دن دها عالی برمرتبه‌یه چیقارلمغه باشلامشدر .

علم هیئتك منشأ قدیمی تحری ایتمك اوقدر فائده‌لی اولهماز .

فضای نامتناهی ایچنده لطیف ضیالریله نظر عرفانی خیره‌دار ایدن اجرام نامعدود، سیاره‌منزله مناسبتده بولندقجه انسانکه طبعاً فکر وقیاسه مالکدر . ایلك عطف ایتدیگی نظر هرحالده سما اوله‌جغنه گوره جمعیات بشریه‌نك کافه‌سی (هیئت) دیدیگمز شی اوزرینه آز چوق برفکره مالك اولمق لازم گلور .

بونکله برابر اوفکر حقیقتجویانه‌نك محصول نظریاتنی برموضوع هیئته قویه‌رق اصلنده علم نجومایله قاریشیق اولان علم هیئتدن بحث ایتمك فضیلتی کلدانیلره اسناد اولنمقده‌در .

کلدانیلرك علم هیئتده‌کی نظریات ومعلوماتلری خصوصیله بروج وشمسك حرکتی وَقمرك دور وسیری گبی بعض شیلره منحصر اوله‌رق شمس وَقمر وَسائر آنلرجـه معلوم اوله بیلان اجرام سماویه‌نك یکدیگرندن آیریلیـه‌رق بر دائره ایچنده حرکت ایتدکارینی ظن ایدرلر ایدی . منطقة البروج نامیله معروف اولان دائرهٔ عظیمه‌نك اون ایکی قسمه تقسیمی وَاوبابده‌کی معلومات هیئیـه کلدانیلرك نظریاتندن ناتجدر دینلور. چینلیلر دخی هیئته دائر اولان روایات قدیمه‌لری اوزرینه تقدم فضیلتی ایله افتخار ایدرلر .

گرك کلدانیلرك وَگرك مصریلر وَچینیلرك علم هیئتده‌کی معلوماتلری نه مرکزده اولور ایسه اولسون تاریخ فن هیئت، طالس وَفیثاغورثدن باشلار .

منقولات تاریخیه‌یه گوره ارضك کریتی وَ دورسنوئی شمسی ایله خسوف وکسوفك اسبابندن قبل المیلاد (٦٠٠) بحث اولنمش اولدیغی گبی طالسك مأذونلری دخی ارتفاع شمسی تعیین اصولنی کشف وَجغرافیا خریطه‌لری تنظیم ایتمشلردر .

ینه بوتاریخلرده فیثاغورث شمسك مرکز عالم اولدیغنی وَکرهٔ ارضك ایکی نوع حرکتنی، یعنی کندی محوری اوزرنده اولان حرکت یومیه‌سیله شمسك اطرافنده‌کی دور سنویسنی ادّعا ایلمش ایدی .

فیثاغورثدن تخمیناً برعصر صکره یونانلیلردن علم هیئتده خیلی تدقیقات اجرا ایدنلر کله‌رك باشلیجه‌لری متون، اوکتـه‌مون و برچوق صکره غالیپ نام حکیمدر .

اسکندریه مکتبنك تأسیسی تاریخنـدن اعتباراً علم هیئت دها مکمل براصول ایچنه آلنـه‌رق مشاهدات و نظریات، زاویه‌لری مسـاحه ایتمکه

خدمت ایدن آلات هندسیه اعانه‌سیله وحسابات دخی مثلثات اصولنه کوره اجرا اولنمغه باشلامش ایدی .

تاریخ میلاددن ایکیوزسکسان سنه‌اوّل سیساملی آریستارق وَیوز آلتمش سنه اوّل ایپارق وَتاریخ میلاددن یوز سنه صکره گلن بطلامیوس بومکتبك بتشدیردیگی الڭ مشهور هیئت شناساندندر : هرنه‌قدر نتیجه‌سز قالمش ایسه‌ده فیثاغورث مسلکنی یکیدن تأسیس ایتمك ایستیان آریستارق وَاسطرلابی ایجاد وَتقویم شمسی تشکیل وَقمرڭ کواکب سائره‌یه اضافتله‌اولان حرکت انتقالیه‌سنی تبیین وَتساویء لیل ونهار وتناقصنی تعیین گبی هیئته دائر یکیدن بعض مسائل مهمه کشف ایدن ایپارقدر .

ایپارقدن صکره دها برطاقم مشاهیر هیئیون گلمشدرکه سزارڭ تقویم سال ترتیب وتنظیمی ایچون رومه‌یه جلب ایتدیگی حکیم مشهور سوزیژن بو جمله‌دندر .

والحاصل بطلیوس (المجسطی) سنده سلفلرینك بتون کشفیات ومعلوماتنی تنسیق وَبعض مسائل علاوه ایله بونلردن براصول میدانه گتوردرڭ براقدیغی اثر بتون ملتلر طرفندن قبول اولنمش ایدی . حکیم مومی الیه کرهٔ ارضی مرکز عالم فرض ایدرڭ شمس وَاجرام سائره‌نك اطراف ارضده دور ایتدکاری ذهابنده اولدیغندن مسلکنی اونقطه‌دن نشر ایتمش وَمع التأسف عقل وحکمته موافق اولان فیثاغورث مسلکی اونودیله‌رق بطلیوس مذهبی حکمفرما اولمشدر .

اشته یوناندن توارث ایدرڭ علمای اسلامیه‌نك بولدقلری هیئت علی‌الاجمال بوندن عبارتدر .

عباسیلرڭ یدنجیسی اولان مأمون، منصوردن صکره ترقیات فنیه‌ده‌کی همت وغیرتیله اعاظم خلفای جهانك الڭ برنجیلرندن اولدیغی گبی اسلافی اولان محمدالمهدي ایله هارون‌الرشید دخی همت ترقیپرورانه‌لریله بتون

سلاطين عالمك وَاڭ صحيح تعبيريله عالم انسانيتك سرتاج ابتهاجى اولمشلردر . بو خليفه‌لر، منتدار لطف وعاطفتلرى اولان علما وادبا ايله سلطنت وحكومتلرينى تزيين ايتمشلر ايدى .

يونان وفرس مؤلفاتنك اكثريسى براز بوقاريده سويلنديكى وجهله كرك طوغريدن طوغرى‌يه عربى لسانه وَ كرك اوّلا سريانى‌يه ، بعده لسان عربه ترجمه اولنه‌رق علوم وفنون كوندن كونه هرطرفه نشر ضيا ايتمكده وَ آسيايه طاغيلان خرستيان علماسى دخى خلفاى مشار اليهمدن كوردكارى لطف وحمايه اوزرينه نشر علومه جداً ياردم ايتمكده‌لر ايدى .

ابو الفرجك فوق‌العاده مدح و ستايش ايتديكى مشاهير هيئيوندن (ماشاالله) وَقدماى ارباب رصددن احمد بن محمدالنهاوندى ايله اقليديسى ايلك ترجمه ايدن رياضئ مشهور هجيا بن يوسف علم هيئتى توسيع وثمره‌دار ايدرك دوحهٔ فضل وكمال شجر طوبى كبى قول آتمغه باشلامش ايدى .

بوتاريخلرده علوم رياضيه‌نك نه راده‌لره قدر ترقى ايتديكنى تدقيق ايتمك احتياجندن وارسته‌يز . هارون الرشيد طرفندن شارلمانه اهدا اولنان چالار ساعت ومحفوظ اولان تعريفاتى ايله چين ايمپراطورينه كونديريلان بعض‌شيلر بغدادده ميدانه كلان بو نوع معجزات صناعت حقنده مورخلرك تفصيلاتى اولمسه بيله مكمل برفكر اطلاع حاصل ايتمك ايچون كافيدر .

علوم وفنون وصنايعك بين‌الاسلام انتشار وتعميمى جدى المنصورك باشلاديغى طريق ترقى‌يى اكمال ايدن (هارون) نك اوغلى المأمون زمانه مصادفدر .

اطرافى الڭ منتخب علما وارباب صنعت ايله چويرلمش اولان مأمون خليفه اسكندريه مكتبى محصولات علميه‌سنى مصارف عظيمه ايله اخذ ايلديكى كبى قسطنطينيه ايمپراطوريله اولان مناسبات دوستانه‌سنه مبنى دخى يونان مؤلفات حكميه‌سنى جلب ايدرك ترجمه ايتديرمش وَ هارون‌الرشيد زماننده

وَيحيي بن خالد برمكينك نظارت ودقتى آلتنـده ترجمه اولنـان (بطلميوس) مجسطيسنك تكرار گوزدن گچورلمسنى اراده ايلمش ايدى .

ديگرطرفدن صنايع اربابنه يكيدن آلات رصديه ياپديريله‌رق اصل مؤلفى يحيي بن ابى منصور اولمق اوزره معروف اولان ازياج مصححه بغداد وشامده اجرا اولنان رصدالك يكيدن بعض نتايجى مشاهده اولنمقده ايدى . مشار اليه يحيي بن ابى منصورك رفيقى بولنان سـند بن على دخى اوچنجى عصر هجرى ابتدالرنده خالد بن عبدالملك الزودى ايله برطاقم مشاهدات ورصدات اجرا ايتمشلردر .

على بن عيسى وَعلى بن البتارى موجوداولديغى حالده نصف النهار دائره‌سى درجاتنى مساحه ايدن بوايكى علامه‌در . مسعودينك روايتنه گوره رصدات تدمر وَرقه‌ده اجرا اولنمشدر . ينه بوتاريخده‌ايديكه احمد بن عبدالله الهباش اسـلافك تعريف وشرحـلرنده گورديگى سهولرى تصحيح ايتـدكدن‌صكره حركات كواكب اوزرينـه مكمل اوچ جدول تنظيـم ايتمش اولديغى گبى عبـاس بن سعيد الجوهرى دخى تدقيقات وكشفياتيـله زمان مأمونه رونق واحتشام ويرمكده ايدى . بوعلما ميانده يونانك حركات كواكب جداولنى تصحيح ايدن ابن اسحق بن كسوف وَعبـدالله بن سهل وفرغانى نام مدققـين هيئيونى تعداد ايتمك لازمدر .

مدققين مشـار اليهم بطلميوسـك حركات سيارات جدوللرى خطالرينى تصحيح ايتمكله قالميه‌رق حركات اوجيـهٔ شمس حقنده دخى تدقيقات مكمله اجرا ايلمشلردر .

دائرهٔ شمسك وَتعبير آخرله منطقة البروجك ميل وانحرافى ايله سنه‌نك طول ومدتنى صورت قطعيه‌يه قريب اوله‌جق مرتبه‌ده تعيين وتقديره مدار اولان اعتدالين نقطه‌لرى اوزرنده‌كى مشاهده ورصدات عالمانه‌لرى وَكسوف وَخسوفك نه‌صورتله وقوع بولديغنه‌دائر قوانين مكمله وضعى قوبروقلى يلديزلرك

کیفیت ظهور وسیری ایله وشمسده‌کی شاماتی کشفی علمای اسلامیه‌نك تاریخ علومده‌کی موقع عالیلرینی ارائه ایدن مآثر فاضله‌دندر .

اجرام سماویه‌نك حرکاتنی ومسائل مهمهٔ سائره‌سنی تصحیحاً وایجاداً میدانه قویان مدققین مشار الیهم ترقیات فنیه‌ده پك بیوك خدمتلر ایتمشلر ایسه‌ده مشاهدات وتجارب قوانیننه مستند اولان بواصول قطعیه‌یی بین الاسلام ایلك تاسیس ایدن آنلر دگلدر .

علمای مشار الیهمدن اوّل محمد بن ابراهیم الفزاری هند هیئتیله یونان هیئتنی یکدیگرینه تطبیق ایتمش واحمد بن محمد النهاوندی دخی نیشابور شهرنده برچوق رصدات اجرا ایدرك ٨٠٨ سال میلادیسی و ١٩٣ سنهٔ هجریه‌سنده (المستعمل) (!) عنوانیله حرکات سماویه‌یه دائر یکیدن برطاقم جداول تنظیم وتألیف ایلمش ایدی .

کذلك ابوجعفر المنصور دور سلطنتنك مدار افتخاری وابوالفرجه گوره عصرینك فنیکسی اولان (ماشاء الله) اسطرلاب اوزرینه برخیلو شیلر یازمش اولدیغی گبی کرهٔ سمالر تنظیم وترتیب ایلمش واجرام سماویه‌نك طبیعت وماهیتنه دائر زیاده‌سیله معقول برطاقم افکار فنیه نشر ایلمشلردر .

محمد بن موسی الخوارزمی که مأمون خلیفه‌نك سؤالی اوزرینه مختصر برسند وهند ویا ازیاج هندیه تنظیم وترتیب ایلمشدر، هیئت شناسان جمله‌سندن صایلقدن زیاده مشاهیر ریاضیوندن معدود اولوب علم جبره دائر پك مهم آثار میدانه گتورمشدر .

ینه اوتاریخك علمای مشهوره‌سندن (ماشاالله) نك معاصری فیلسوف عرب عبدالله الکندی هرنه‌قدر ارباب رصد عدادینه ادخال ایدلمزسه‌ده هرحالده اعاظم علمادندر .

عالم مشار الیهك ایکی یوزدن متجاوز تألیفاتی واردرکه بونلر علم حساب، هندسه ، علم نجوم ، علم احوال جو ، فن الابصار ، وسائر فنونه دائر اولدیغی

حالده هر بری برر مأخذ اولمق اوزره طانیلمشدر. عبدالله الکندی یونان لسانه کسب وقوف ایتدیگی صره‌لرده گرك آتنه وَ گرك اسکندریه مکاتبنك محصولات فنیه وحکمیه‌سندن فوق العاده بر مهارت و فضیلتله نقل معلومات ومعارف ایتمش وَ بونلره پك عالمانه ومدققانه شرحلر یازمشدر .

(عبدالله الکندی) نك شاگردی اولان ابو معشر البلخی فن هیئت ونجومده رجال مختصه‌دن اولمق اوزره یتیشان مشاهیردن اوله‌رق (زیج ابو معشر) نامیله ترتیب ایلدیگی جدول سیارات بو علملرده‌کی فضیلت وتعمقنی ارائه ایدن آثاردندر .

ابو معشر اوچنجی عصر هجری اواخرینه دکین معمر اوله‌رق اوائل عمرنده اصحاب حدیثدن اولدیغی حالده ـ بر روایته گوره ـ ٤٧ سنده‌ ایکن علوم طبیعیه وحکمیه تحصیلنه باشلامش وَ بالخاصه علم تنجیمده کسب شهرت ایلمش ایدی .

روایت اولندیغنه گوره مشار الیه استخراج غائبده اصابات غریبه ایله معروفدر. بوجمله‌دن اولمق اوزره مستعین بالله زماننده برحادثه‌یی قبل الوقوع خبر ویرمش اولمسندن طولایی قرباج ایله ضرب اولنمش ایدی . (اصبت فعوقبت = اصابت ایتدم وَ بوندن طولایی مظهر عقوبت اولدم) جمله‌ٔ تعریضیه‌سی آنی مؤیددر .

ابو معشر البلخی نك بوفنده‌کی مهارتنی مصوّر اولمق اوزره بعض طبقات اصحابی روایت ایدرلرکه امیر المؤمنین زمان (الموفق بن المتوکل العباسی اوله‌جق) مرتکب جریمه اولان اکابر دولتندن برذاتی دوچار جزا ایتمك استیه‌رك بولندیغی کمین اختفادن چیقارلمسی ایچون مشار الیه ابو معشره مراجعت ایتمش ایدی .

منجم مشار الیه امر خلیفه‌یه امتثالاً اجرای صنعته قیام ایلدکدن صکره بر حیرت محضه ایله سکوته طالمش اولمسندن خلیفه مراق ایدرك

سببنی سؤال ایلدکده (بولنمسی مطلوب اولان ذاتك قاندن بر دکز ایچنده واقع آلتوندن برطاغ اوزرنده اوتورمقده اولدیغی) گورلدیکی و دنیاده بویله برمحل اولمدیغی ایچون تعجب ایلدیکنی سویلمش ایدی .

خلیفه بتکرار اعادهٔ نظرله اجرای صنعت اولنمسنی امرایلیه‌رك مطلوب اولان ذاتك کما فی‌السابق قاندن دکز ایچنـده واقع برآلتون طاغ اوزرنده اوتورمقده اولدیغی گورلمش . وقتا که امیر بوصورتله مقصـده وصولك عدم امکانی آکلادی، درحال اوذاتك عفو اولنه‌جغنی اعلان ایتمسی اوزرینـه اوذات دخی مطمئن اولدیغی حالده حضـور امیره چیقـدی . نرده‌لرده و نه‌صورتله اختفا اولندیغی سؤال اولـندی . امیرك ابومعشر وسـاطتیله تحری‌یه ابتدار ایلدیکنی ایشتدیکنده برطاس آلمش واچنه قان طولدیردقدن صکره برآلتون هاون قویمش و اوزرینه اوتورمش اولدیغی جوابنی ویرمش ایدی. گرك بوذاتك اختفا ایچون استعمال ایلدیکی شوحیلهٔ غرابت آمیزدن، گرك ابومعشرك کشفندن خلق زیاده‌سیله متعجب قالمش. العهدة علی‌الراوی

مأمون خلیفه‌نك وفاتندن صکره بین‌الاسلام مساعئ ترقیجویانه‌یه خلل گلمامشدر .

موسی بن شاکرك (بنوموسی) کنیه‌سـیله مشهور اولان اوغللرندن محمد ، احمد ، وحسن علوم وفنـون مذکوره‌نك مأموندن صکره ترقیسـنه فوق‌العاده خدمت وغیرت ایتدیلر .

حتی علم هیئت ونجومده ید طولا صـاحبی اولان ابن یونس تدقیقات فنیه‌ده (بنوموسی) نك مشـاهدات وکشفیاتنی سـند اتخاذ ایتمکده وآثار تجربیه‌لرینی درجهٔ نهایه‌ده تقدیر ایلمکده ایدی . (بنوموسی) نك رصد خانه‌لری (بالاطاق) ه منتهی بغداد کوپریسی اوزرنده ایدی .

منطقة‌البروجك میل وانحراف درجه‌لرینی تعیین و ایلك دفعه اوله‌رق قمرك الك بیوك عرض دائره‌سنك فرق واختلافنی تعیین ایله مقدارجسامتنی ارائه ایدن بونلردر .

بنو موسی نك بیوكاری اولان ابوجعفر بن موسی بن شاكر اجرامك مواقع وحركاتنی هرگون قید ایله روزنامه ترتیب ایدر ایدی . جداول مذكوره عالم مشار الیهدن برچوق عصرلر صكره حساب تقویمی ایچون مأخذ اتخاذ اولنمشدر .

مشاهیر ریاضیوندن ثابت بن قرّه مشار الیه ابوجعفر محمدك علم هیئت تلمیذلرندندر .

علمای اسلامی ترقیات فنیهده بو درجهلرده مظهر موفقیت ایدن شی، همت و مساعیلرینه حاكم اولان بیوك بر ذكا، واسع برذهندر . معلومدن مجهوله حركت اصولیكه ترقی دنیلان شی دخی بوندن ناتجدر، علمای اسلام بو اصوله دخی رعایت ایدرلردی : كندیلرندن اوّل میدانه قونیلان شیلری اوگرندكدن صكره او واسطه ایله معلوم اولمیان حقایقك استخراجنه سعی واعتنا ایتمك، آثار اوزرینه اجرای تدقیقات ایله معلولدن علله چیقمق، هرشیء تجارب قطعیهدن ومحاكمات عقلیهدن صكره قبول ایتمك اشته اصول تعلیم واجتهادلری بوندن عبارت ایدی .

والحاصل ثابت بن قرّه علمای اسلامك مسلك جدیلرینه تابع اولهرق هیئت ونجومده خیلیدن خیلی تعمق ایتمش علامهلردن اولمغله برابر هیئت ونجوم اوزرینه تألیف و ترتیب اولنان آثار اوزرینه برشی ضم وعلاوه اولنهمیهجغنی واوجهتله ترقیء علومه خدمت بختیارلغنك كندندن اوّلكیلان مؤلفینه منحصر قالدیغنی كمال تأسفله افاده ایتمش اولدیغی حالده بطلمیوسك مجسطیسنی یكیدن ترجمه ایتمش ومؤلفین سائرهنك تصحیحات مدققانهلرینی بعدالتلفیق كندندن دخی بعض مطالعات وملاحظات نافعه الحاق ایلمشدر.

علم جبری كشف وتأسیسدن دها آز مهم اولمیان هندسهیه تطبیق فضیلتی عالم مشار الیهه عطف اولنمقدهدركه بوحقیقتك صحتی مسلم اولدیغی حالده ثابت بن قره علوم وفنون سائرهده برائر فضیلت گوسترمامش اولسه بیله بو تطبیق مزیتی اعتلای شانه كافیدر .

عالمده مستحسن اولان شیلری کندینه ویا هیچ اولمزسه قوم و ملتنه وجرکین گورینانلری دخی سومدکلرینه اسناد ایتمك اکثر خفتشربان روزگارك کاری اولدیغی معلومدر .

بویله برحس غریبانه ایله لاتین واسپانیول محرر و مترجملرندن برطاقملری فضائل اسلامیه‌دن بعضیسنی انکار وکندیلرینه عطف ایتمك استدکلری حالده کندیلرینك غرائب وعجائب فکریه‌لرندن اولان بعض افسانه و اضاحیکی دخی ملت اسلامیه‌یه اسناد ایتمکدن چکنمامشلردر . بوقبیلدن اوله‌رق کواکب ثابته‌نك ارتعاشی کیفیتی حکمای سالفهٔ یونانیه‌دن منقول اولدیغی محقق بیلنوب طوررکن اوفکری میدانه قویان ثابت بن قره اولدیغی روایت ایتمشلردر . تشکر اولنورکه اوروپا متأخرین علما وارباب تدقیقی دخی فکر مذکورك یونانیلردن متوارث اولدیغی اثبات ایتمشلردر .

بنو موسی ایله البتانی (محمد بن جابر بن سنان ابوعبدالله الحرانی) آراسنی فصل ایدن زمان ومدتی ابوالعباس فاضل بن خاتم نام عالم ایله ماهانی دیه مشهور اولان محمد بن اسحق ابو عبدالله اشغال ایدرلر . مشار الیه ابن خاتم بالخاصه مأمون زمانندە بولنان هیئیونك یازدقلری واوزمانه قدر یکیدن تدقیق ایدلمامش اولان مسائلده‌کی خطالرینی تصحیح ایله اشتغال ایتمش والمجسطی اوزرینه حاشیه‌لر وحرکات کواکبه دائر یکی زیجلر ترتیب ایلمشدر.

ابن یونس، ابن خاتمك بعض سهولرینی بیان ایله نوع تعریضده بولنمش ایسه‌ده هیئت ونجومده اولان فضل وکمالنی ینه تقدیر وتسلیم ایتمشدر. امام زوزنی دخی طبقاتنده ماهانی‌یی یالکز ریاضیوندن اولمق اوزره ذکر ایلمش ایسه‌ده (زیج حاکمی)، عالم مشار الیه ماهانی‌یی اسلافنك رصداتی اوزرینه تدقیقات نجومیه اجرا ایدن وکندی زماننده آثار سماویه حقنده مدققانه کشفیات ایله اوغراشه‌رق خسوف وکسوفلره واقتران کواکبه وسائره‌یه دائر برخیلی معلومات مفیده میدانه‌قویان راصد مشهور اوله‌رق عرض ایتمکده‌در.

اوروپا علماسندن برچوق ذوات بین الاسلام ترقیات علمیه‌نك سلسلهٔ تاریخیه‌سنی بحق تدقیق ایده‌مامش اولدقلرندن علوم وفنونده ابراز خدمت ایدن مشاهیر آثارجه بالطبع مجهول قالمش و اوجهتله اسکندریه مکتبندن صکره اون برعصرك کشفیات وتدقیقات علمیه‌دن خالی قالدیغنه حکم ایله بین الاسلام هیئته دائر اولان مشاهداتك دردنجی عصر هجریده گلان بتانی زماننده باشلادیغنه قائل اولمشلردی. حتی مورخ مشهور بابیل دیورکه «البتانی بزه خسوف وکسوفه دائر درت مشاهده وتجربه ترك ایلمشدرکه بونلر (تیوس) ك مشاهداتیله برلشدیرلدیگی حالده اسکندریه هیئیون قدیمه‌سیله عصرمز هیئیونی آیران زمانی املا وتزیینه مدار اولور. زیرا رصدات اجرام دورنده تمام اون ایکی و اون اوچ سنه بر بوشاق حکم سورمشدر.»

تاریخ علوم ایچون پك بیوك برنقیصه اولان بو ذهاب اون آلتنجی و اون یدنجی عصر میلادیده بولنان اوروپا علماسنك ذهابی اولەرق مومی الیه بابیل دخی او علمانك فکرینی تکرار ایتمکدن بشقه برشی یاپمدیغی ایچون معذور گوریلور. دیگر طرفدن مونتوقلا تاریخ ریاضیسنده اعتدالین نقطه‌لرینك متمادیاً شرقدن غربه طوغری واقع اولان حرکتیکه یونان علمای قدیمه‌سی طرفندن یوز سنه‌ده بر درجه فرض اولنمش ایدی، آنی تصحیح ایتمك فضیلتی مشار الیه بتانی‌یه حمل واسناد ایتمشدر. [۱]

حالبوکه بوخطا بتانیدن برچوق زمان اول، یعنی مأمونك دورسلطنتنده تصحیح اولنمش ایدی. ایپارق و بطلیموسك معلومی اولمیان گونشك ارضدن غایهٔ بعدی، یعنی اوج نقطه‌سی و فلك تالیٔ شمسك درجهٔ بعدی تعبیر آخرله مدار شمسك مدار ارضه نسبتله خارج المرکز اولمسی کذلك مأمون زماننده

[۱] اعتدالین نقطه‌لرینك متمادیاً شرقدن غربه طوغری واقع اولان حرکتی برسنه ظرفنده $\frac{1}{10}$ ۵۰ ثانیه اولدیغی عندالحساب تعین ایتمشدر.

کشف اولنمش واوتاره بدل جیب اقامه‌ایتمك تصوّرینك بتانی‌یه حمل اولنمسی دخی بوقبیلدن بولنمشدر .

اوروپا علماسی طرفـدن فوق‌العاده سـتایش اولنان مشـار الیه بتانی بطلیوسك یونانیلر آراسنده‌کی موقعی گبی برموقع طوتمشدر. بونلردن هرایکیسی زمانلرنده‌کی معـلومات وتدقیقاتی طوپلایه‌رق تلفیق وتدوین ایلمش اولدقلری حالده وقوع بولان انقلابات آراسـنده آثار سائره اورته‌دن قالقه‌رق « طوفان حادثات » ایچنده یالکز بوایکی ذاتك اثرلری قورتلمش اولدیغندن فضائل علمیه گرك بطلیوس وگرك آنك نظیری اولان بتانی‌یه ویرلمکده تردد اولنمامشدر. بتانیك بطلیوس گبی مؤسس وموجد عنـوانـنه اولان استحقاقی فوق‌العـاده شبهه‌لی اولدیغندن هرنه‌قدر بعض مؤرخ ومحررلر اوعنـوانی الآن ویرمکده اصرار ایدییورلر ایسه‌ده هرکسك حق واستحقـاقنی اثبات وتأیید ایده‌جك آثار ودلائل مفقود دگلدر .

بتانی اوچنجی عصر هجری اواخریله دردنجی عصر هجری حدودنده رقه‌ده اجرای رصد ایلیور ایدی . تاریخ وفاتی اوچ یوز اون یدی سنه‌سنه مصادفدر. مشار الیه اجرای رصدات ایله هیئت ونجومده برخیلی تدقیقاته موفق اولمش وشرقده پك مشهور اولان جـدوللر وزیجلری حیفا که مرور زمان ایله اونودلمش ونسخه‌لری کیم بیلور هانگی یرلرده وهانگی کتبخانه‌لرده چورومکه براغلمشدر .

گرچه الڭ مشهور اثری اولان زیجی لاتین لسـانـنه ترجمه اولنـه‌رق استنساخ اولنان برنسخـه‌سی دخی پارس کتبخانه‌سنده لاتین مجموعـهٔ آثاری میاننده موجود اولدیغی بیان اولنیورسه‌ده ترجمه‌سی برچوق خطیأتی حاوی اولدیغندن مقبول علما عد اولنمیور ایمش .

هیئت ونجـومده تعمق ایدن ورصدات ومشاهداتیله جداول وزیجلرك تصحیحنده خدمت ایلیان سهل بن بشـیر ومحمد بن یوسـف السمرقندی ایله

علی ابوالحسن بن اسماعیل جوهری وَابو جعفر بن احمد بن عبدالله بن هباش وَعبدالله الکندی نی مسابقه ادعاسنده بولنان قسطا بن لوقه وَمحمد بن الحسین بن حامد بن الادمی که ازیاج هندیه‌یی استعمال ایدرایدی . هیئت ونجوم فنلرنده آثار ترقی اظهار ایتمش اولان اعاظم اسلامیه‌دندرلر . فقط بوعلما آراسنده اڭ بیوك وَاڭ پارلاق برمقام احراز ایدن بنو اماجوردر .

بنو اماجور کنیه‌سیله معروف اولان علی بن اماجور ایله اوغلی ابوالحسن علی بن اماجور یارم عصر مدت یعنی سگز یوز سکسان بشدن طقوز یوز اوتوز اوچ سنهٔ میلادیه‌سنه‌قدر رصدات ایله اشتغال ایدرك وَکشفیات مهمه ایچون یکی بریول آچه‌رق (البدیع) عنوانیله غایت مدققانه بر اثر ترتیب وتألیف ایتمشلردر . بنو اماجور اکثریا مفلح نامنده اولان وَازیاج مؤلفی بولنان کوله‌لرینك دخی فکر ورأینه مراجعت ایدرلردی . مشار الیهمك اجرا ایلدیگی رصدات وتدقیقات سایه‌سنده گرك یونان حکماسنك وَگرك کندیلرندن اوّل کلان علمای اسلامیه‌نك حرکات قمر حقنده‌کی حساباتنه دائر بعض تصحیحاته موفق اولمشلردر .

عباسیلرك سلطنتلرینه طاری اولان ضعف وانحطاط اوزرینه اطراف ممالکده عصیانلر وَملوك طوائف ظهور ایدرك بو انقلابات عظیمه اثناسنده بینه ترقیات فنیه‌یه مصروف اولان همت علما دوام وَبرچوق بیوك شهرلرده. ازجمله دمشقده ، شیرازده ، سمرقندده ، نیشابورده علم هیئت ونجومه دائر کشفیات ورصدات اجرا اولنیور ایدی .

بنو اماجوری ، شریف ابوالقاسم علی بن الحسین بن محمد بن عیساکه (ابن الاعلم) کنیه‌سیله مشهوردر ، تعقیب ایتمشدر . علامهٔ مشار الیه دردنجی عصر هجری مدققین علماسندن اوله‌رق هیئت ونجومده برخیلی کشفیاته موفق اولمش وَمکمل (زیج) تنظیم ایلمشدر .

ابن الاعلم بین العلما مهارت وفضیلتله اشتهار ایدن افاضل علمای اسلامیه‌دندرکه اعتدالین نقطه‌لرینك شرقدن غربه اولان حرکتلرینی غایت طوغری

برطرزده تعيين ايلمش وَ استعمال ايلديگى آلات رصديهيى دخى بالذات كنديسى اعمال ايتمشدر .

بو تاريخلرده عبدالرحمن الصوفى (فلكيتا) نام كتابنى تأليف ايلمشدر . مشاراليه عبدالرحمن بن عمر بن محمد بن سهل الصوفى ۲۷۱ سنهٔ هجريهسنده رى شهرنده تولد وَ ۳۷٦ محرمنده بغدادده وفات ايلمش ايدى . مصادف اولديغى عصرك الڭ بيوك ارباب رصد وكشفياتندن اولهرق معاصرينك حق مشار اليهده درميان ايلدكلرى كاشفلك وَمؤسسلك مفاخر غبطهرسانى بر گون اولهجقكه مؤلفات وآثارينك تدقيق عميقانهسيله تصديق ايدلمش اولهجقدر .

آل بويهدن عضدالدوله علم هيئتى (ابن الاعلم) دن تعلم ايلديگى گبى علم نجومى دخى عبدالرحمن صوفيدن اخذ وتلقى ايلمشدر . حتى امير مشار اليه بويله ايكى معلم ومؤلفه مالك اولديغندن طولايى جناب حقه عرض شكران ايله بتون عالمه قارشو دخى اظهار فخر ايلر وَحساب وهندسهده يد طولا اصحابندن اولان على بن احمد ابوالقاسم المجتبى الانطاكى يى دخى حضورينه جلب ايله اكرام واحترام ايدر ايدى .

عضدالدوله علوم ادبيهيه دخى زيادهسيله ميل ومحبت اظهار ايدهرك ادبا وشعرايى لطف وعاطفتيله حمايه وتشويق ايلر ايدى . اوجهتلهدركه مشار اليه مأمون قدر شهرتياب اولهمامش ايسهده علوم وفنونك ترقى وانتشارينه همان آنڭ قدر همت وغيرت ايلمشدر دينهبيلور .

عبدالله بن الحسن ابوالقاسم والقلوزى امير مشار اليهڭ لطف وحمايهسيله تمايز ايتمش علمادندر . خلفا وملوك يالڭز تشويقات اجراسيلهده اكتفا ايتميهرك بالذات احراز كمالاته صرف همت ايلمش ايديلر . نتهكيم مكتفى بالله خليفهنڭ اوغلى جعفر قوروقلى يلديزلرهدائر مكمل بر كتاب تأليف ايلمشدركه علوم ومعارفڭ خلفا عندندهكى شان اعتلاسنى گوستر .

امام زوزنینك مدح وستایش ایلدیگی المغزلی وَابوالقاسم المجتبی الانطاکی بو زمانك یتشدیردیگی اعاظمدندر .

کذلك السراقی سوریه‌ده سیف الدوله‌نك پك پارلاق بر صحابت وحمایتـه مظهر اولدیغی گبی ابو ناصر الکوهی وَیمنی الاصل الحسن بن احمد الهمدانی دخی بودوری تزیین ایدن افاضلدندر .

سماء معرفتك پروینی حکمنده اولان بومعشر افاضل اوزرنده عضدالدوله وَشرف الدوله زماننده ظهور ایدن هیئیوندن ابوالوفا ایله الکوهی پارلامقده‌در. بو ایکی ذات یالکز تراجم احوال یازمقله قالمامشدر. هیئت ونجومده برخیلی رصدات ومشاهدات اجرا ایلمشلر وَآنلردن اوّل گلان علمای اسلام ایله اسکندریه مکتبنك نظریات فنیه‌سندن پك مهم مسئله‌لر اوزرینه دخی برچوق تدقیقات میدانه قویمشلردر .

کوهی هم مهندسیندن همده هیئیوندن ایدی . سیارات سبعه‌نك صورت حرکاتنی یکیدن تدقیق وتعیین ایلدیگی گبی یونانیلرك نظریاتی اوزرینه دخی برخیلی مباحثات وانتقادات اجرا ایلمشدر .

محقق مشار الیهك تألیفاتی‌که علمای اسلام طرفندن فوق العاده تقدیر اولنور، برخیلی کشفیات مهمه‌یی جامع اولدیغی بیان اولنیورسه‌ده تألیفات مذکوره کیم بیلور هانگی حجرهٔ نسیانده چورومکده‌در. اوروپا علماسی دخی مومی الیهك بوتألیفاتنی ایشیده‌رك کندیلرینه واصل اولمدیغندن طولایی اظهار اسف ایتمکده‌درلر .

مشار الیهك رصدات وَکشفیاتندن ، فقط سرطان برجنك بدایتی وَجوزانك نهایتی اولان انقلاب صیفی نقطه‌سیله فصل خریفك اعتدال نقطه‌سنی تعیین گبی ایکی مسئلهٔ مهمه اوزرینه اولان مشاهداتنی امام زوزنی نقل ایلمشدر .

الکوهی بلا انقطاع زماننك اك مشهور علماسیله احاطه اولنمش ایدی .

از جمله ابو بکر بن صابر وَ ابوحسین الکوزی وَ ابو اسحق ابراهیم بن خلیل. ابوسعد الفاضل بن الشیرازی وَ ابو الوفا محمد بن محمد الحاسب وَ ابو الحامد بن محمد الصاغانی ابو الحسن محمد السامری وَ ابو الحسن المقربی والحاصل دها بونلر گبی برچوق افاضل ایله معاصر ایدی. علمای مشار الیهم میاننده ابو اسحق ابراهیم ایله محمد الصاغانی وَ ابو الوفا آیروجه ذکره شایاندرلر. ابو اسحق ابراهیم احبابیله برطاقم مخابرات ریاضیه‌ده بولنمشلردرکه بونلر الیوم موقع انتشاره قونیلان علوم غزته‌لرینه مشابهدر.

محمد الصاغانی دخی علوم میخانیکیه‌ده ید طولا اربابندن اولمق اوزره مشهوردر.

مؤلفات اسلامیه‌ده بیان ودرج اولنان برطاقم بیوك وَ نفیس آلات رصدیه‌دن بعضیلری مشار الیهك محصولات دست مهارتی اولدیغی ظن اولنور. بوعلما معرفتیله ایدیکه (۹۹۵ : میلاد) منطقة البروجك انحراف ومیلی، ۳۸۵ سنهٔ هجریه‌سنده نصف قطری یدی بچق متره بیوکلگنده اولان ربع دائره ایله رصد ومعاینه اولنمشدر. اشبو آلت تخمین اولندیغنه گوره یگرمی بربچق قدم بیوکلگنده اوله‌رق بایپلك دیدیگی وجهله هیئت حاضره‌ده بوقدر بیوك برآلت معلوم دگلدر. حالبوکه بوندن دها فوق العاده اولمق اوزره محمد الحوقندینك ۳۸۲ سنهٔ هجریه‌سنده استعمال ایلدیگی آلت ایدیکه نصف قطری ۵۷ قدم وَ ۹ پوس‌دن عبارت ایدی. ابوالوفا که اسمی اوروپا انجمن دانشلرینك مباحثات علمیه‌سنده کمال تعظیم ایله دوران ایلمکده‌در، (۹۳۹ : میلاد و ۳۲۸ هجری) ده خراسان نواحیسنده واقع بوزجان نام برکوچك بلده‌ده تولد ایتمش وَ عراقه (۹۵۹ : میلاد و ۳٤۸ هجری) ده گله‌رك فن هیئت ونجومده تعمق ایله اجرا ایلدیگی رصدات وکشفیات سایه‌سنده کندندن اوّل کچن علمانك برچوق خطالرینی دخی تصحیح ایتمشدر. مأمون خلیفه‌نك رصدندن صکره علی التوالی اجرا اولنان رصدات ومشاهداتنی

حاوی اولان (زیج الشامل) عنوانلی تألیفی غایت مشهوردر . اشبو اثر مکمل ۸۰۰ حدودنده وفات ایدن سید علی القوشناتی طرفندن شرح اولنه‌رق نامنه (الکامل) دیمش اولدیغی کبی مشار الیهك اوغلی سید حسن طرفندن دخی شرح اولنمشدر .

ابو الوفا محمد بن احمد البوزجانی علوم وفنونك اکثریسنده ید طولا صاحبی اولدیغندن برچوق تألیفات میدانه کتورمش اولدیغی کبی ازجمله یکیدن تألیف ایلدیکی (المجسطی) دخی فوق العاده مهم کشفیات فنیه‌یی جامعدر .

مشار الیه ابو الوفانك بو اثرنده خط مماس وخط قاطع حقنده برطاقم معادلات کوریلورکه مهندسین اسلامیه بو معادلاتی عصر حاضر مهندسلری وجهله مثلثات حساباتنده دستور اتخاذ ایتمشلر ایدی . علامة البتانی دورنده وترلره بدل جیبلر مستعمل اوله‌رق حال بوکه ابو الوفا برعصر صکره اوقدر اوزون وقاریشیق اولان مناسبات دوریه تعبیرلرینی خط مماسی ادخال ایله فوق العاده بسیط برحاله کتورمشدر .

شیخ مشار الیه ابو الوفانك بتون تحقیقات وکشفیاتی بوندن عبارت دکلدر . بطلیموسك قمر حقنده‌کی نظریات ناقصه‌سنی تصحیح ایتمش وآلتی یوز سنه صکره ریاضیوندن تیقو براهه طرفندن تعیین اولنان اختلاف مناظردن بشقه برشی اولمیان اوچنجی عدم مساواتی بیان ایلمشدر .

خلفاء عباسیه‌نك برنجیلرندن باشلایه‌رق ایکیوز سنه لاینقطع دوام ایدن مشاهدات وتدقیقات فنیه سلسله‌سی ابو الوفا ایله ختام بولمش کبی کورینور . مشار الیهدن صکره ذکره شایان اوله‌رق هارون بن علیدن بشقه همان کیمسه کلمامشدر .

هارون بن علی هیئت ونجومده اینجه خدمتلر ایدرك بعض زیجلر ترتیب ایلمش اولدیغی کبی آلات رصدیه وسائره انشاسنده دخی مهارت کامله‌سی وار ایدی .

بودوردن اعتباراً بغداد مکتبی، یعنی اورادن انتشار ایتمش اولان ضیای معرفت وترقی تدریجاً سونیور ایدی . آسیا ، انقلابات واختلال اوجاغی شکلنی آلەرق هرطرفدن بر برینی متعاقب وقایع وحادثات مؤلمه ظهور ایدیور ایدی . اوتاریخلرده ایدیکه محمود الغزنوی سلطان عنواننی اخذایله یکیدن برحکومت تأسیس ایتمش ایسەده براز صکره سلجوقیلر خلف اولدیغی حالده آنلر دخی انقسام ایتمش ایدی . ایرانه ویرگو ویرمك اوزره دخی کرمان ، حلب ، روم ، دمشق سلطان وملوکی پیدا اولمش ایدی .

دیکر طرفدن اهل صلیب مهاجمات وحشیانەسی ایکی عصر مدت نشر مظالم ایله بشقەلرینك حقوقنی اژدرگبی یوتەرق وهرشیٔ آیاقلر آلتنه آلەرق آسیا تمامیله بریانغین خرابه زاری شکلنی ارائه ایتمکده ایدی . اوجهتله آسیاده مشعلهٔ علوم مائل انطفاء اولدیغی حالده یالکز بومقاتلات وحشیانه دائرەسندن اوزاق قالان آفریقا واسپانیاده او مشعلهٔ فیاضانه اینجه پارلامقده ایدی .

دردنجی عصرهجری اواخرنده مصر، بغداد خلفاسندن آیرلدقدن صکره فاطمیلرك پایتخت سلطنتی، علوم وفنونك یکی برمرکز ترقیسی اولمش ایدی . فاطمیلردن عبدالعزیز وحاکم زمانلرنده العتقی وابن یونس معلومات واسعەلریله اشتهار ایدن علامەلردندر . خصوصیله ابن یونس نجوم وفلکیاتده تعمقله ثقبەلی ارتفاع آلتی ورقاص ایجاد ایتمش وابوالوفانك تدقیقاتنی خط حرکت اتخاذیله (مقتم) طاغندەکی رصد خانەسنده مشهور (زیج حاکمی) نی تألیف ایلمشدر .

اشبو کتاب شرقده فوقالعاده مظهر رغبت اولدیغندن گرك بطلیموسك (المجسطی) سنی وگرك بغداد مکتبنك آثار فیەسنی حکمسز براقەرق بونلرك یرینه قائم اولمشدر . ابن یونسك اثر بهیئ مذکوری بشنجی عصر هجری اواخرنده عمرالخیام طرفندن فارسی‌یه ترجمه ایدلمش اولدیغی گبی

یونانیلر دخی کندی لسانلرینه نقل ایتمش وَ یدنجی قرن هجری اواخرنده (قوشئوکنغ) طرفندن (چین) لسانته ترجمه اولنمشدر .

۱۲۸۰ سال میلادیسنده وَ ۶۷۹ سال هجریسنده هلاگو امریله نصیر الدین طوسی بوکتابی مأخذ اتخاذ ایدرك (زیج ایلخانی) نام کتابی ترتیب وتألیف ایلمشدر .

ابن یونس (۱۰۰۷ : میلاد وَ ۳۹۸ : هجری) ده وفات ایتمشدر .

ابن النبدیکه (۱۰٤۰ : میلاد وَ ٤۳۲ : هجری) ده مصرده اقامت ایدیوردی . مصر کتبخانه سنك ریاضیه وهیئته دائر اولمق اوزره آلتی بیك جلد کتاب ایله بری بطلیوس وَ دیگری عبدالرحمن صوفی طرفندن یاپلمش اولان ایکی عدد کرهٔ سمایه مالك اولدیغنی حکایه ایلر .

علامهٔ مشار الیه ابن یونسدن صکره یتیشان علمادن الڭ مشهوری حسن بن هثیمدرکه سکسان جلددن زیاده کتاب تألیفنه همت ایتمشدر . عالم مشار الیهك اشبو تألیفاتی میاننده مجموعهٔ رصدات ایله المجسطی وَ اقلیدس شرحلری وَ اوروپا علماسندن ریسنه نك ترجمه ایلمش اولدیغی فن ابصاری وَ (المعلومات الهندسیه) عنوانلی کتابی آیروجه ذکره شایان اولان آثار مهمه دندر .

اعتراف اولنمایدرکه علمای اسلامیه نك نه بزم کتبخانه لرمزده وَنه اوروپا کتبخانه لرنده موجود اولان اکثر مؤلفاتی لایق اولدیغی درجه ده ـ بزده نظر مطالعه دن ـ وَاوروپاده نظر تدقیقدن هنوز کچوریله مامش وَاوجهتله محتویات فنیه لرینك ماهیتی حقیله معلوم اولهمامشدر . دیگر طرفدن دخی یوقاریده بیان ایلدیگمز مشاهیرك کافهٔ مؤلفاتی بزه واصل اولمدیغندن شهرت علمیه لرینه نظراً موفق اولدقلری کشفیاته دخی کسب وقوف میسر اولهمامشدر .

کذلك اندلس ایله آفریقای غربیده تأسیس اولنان مدارس مشهوره آثار ومؤلفاتنه دخی تماميله واقف دگلز .

مدنیت اسلامیه آثارینی تتبع ایله اشتغال ایدن متأخرین علمای افرنج دخی اندلس مآثر فنیه وعلمیه سنه اطلاع حاصل ایتمکده اظهار نومیدی ایدییورلر .

علمای مورخین، اندلس خلفا وملوکنڭ یالکز ترقیات ادبیه یه اعتنا وتشویق ایلدکلرینی حکایه ایلیور .

حال بوکه سیویل، قرطبه، غرناطه، موریس، وَسائر بلاد مشهوره دخی بك زنکین کتبخانه‌لری وَباشلوجه ریاضیه تدریس اولنان دار الفنونلری حاوی ایدی . خیفا که بوقطعه‌ده یتیشان علوم وفنون اربابی آثار ومؤلفاتلری کبی همان مجهول ونا معلوم قالمشدر . بونکله برابر ابن زرقاله نامی خیلی اشتهار ایتمش اولدیغندن بالخاصه ذکر واتیانه شایان کوردیککی کبی مسلمة المغربی وَعمر بن خلدون وَیعقوب بن طارق وَابن ابی سلطه وَابن المسیح وَجابر بن افلح وَابن الرشدلر دخی بالخاصه زیور صحیفهٔ بیان اولمغه سزاواردرلر .

ابن رجل نام منجم ایله معاصر اولان مسلمة المغربی مشهور البتانی نڭ زیجلرینی خلاصه وَتدقیقات فلکیه اجرا ایتمشدرکه لاتین لساننده (ازیاج الفونسیه) دیه مشهور اولان زیجلرك مؤلفلری بوخلاصه‌دن استعانه ایتمشلردر .

ابن ابی سلطه اوتوز سنه مدّت ظرفنده خیلی مهم رصدات اجراسنه موفق اولمش وَابن زرقاله دخی بو یولده برچوق خدمتلر ابراز ایلمشدر .

راصد مشارالیه شمسك ارضدن غایهٔ بعدینی تعیین ایچون اجرا اولنان درتیوز ایکی رصددن بشقه برطاقم رصدات وتحریات اجرا ایدرك شمسك کرهٔ ارضدن تباعد وتقربنی وَاعتدالین نقطه‌لرینڭ درجهٔ حقیقیه‌لرینی برصورت واضحه‌ده تعیین ایتمشدرکه بونلر من ۴۹ ½ الی ۵۰ درجه اوله‌رق بوکونکی کونده اوروپا تقویم وسالنامه‌لرنده دخی ۵۰ درجه مقیددر. حال‌بوکه اسکندریه حکماسندن ویروقلوس وَسائرلرینڭ کشفیاتنه کوره ۳۶ درجه‌دن عبارت ایدی .

ابن زرقاله اجرا ایلدیکی رصدلرده کندی مصنوع ید مهارتی اولان آلات رصدیه‌یی قوللانور ایدی‌که مورخ مقرینک بیانه گوره اعمال ایلدیکی چالار ساعتلر دخی (تولده) شهری کبار وصغارینک حیرت فوق‌العاده‌لرینی جلب ایتمشدر .

پارس کتبخانه‌سنده لاتین مجموعهٔ آثاری میاننده ابن زرقاله‌نک مشاهده اولنان مجله‌لری مؤلفات سائره‌سنک اهمیتی وَ الده ایدیله‌میان دیگر ارباب تدقیقک آثارنده‌کی علویتی ارائه ایلرکه بونلرک ضیاعی زیاده‌سیله تأسفی موجب اولمقده‌در .

ابن العذراء مشار الیه ابن زرقاله‌یی « قدوة الحکماء » عنوانیله یاد وَتدقیقات وکشفیاتی اوزرینه فوق‌العاده اظهار حیرت ایدرک گونشک صورت سیرودوری حقنده آندن معلومات جدیه ومهمه نقل ایلمشدر .

مراکش علماسندن ابوالحسنک روایتنه گوره هیئیوندن الکمدنام عالم، ابن زرقاله‌نک رصدات ومشاهداتندن غایت قیمتدار وَاوج زیج استنباط ایلمشدر.

سویل شهرنده یتیشان جابر بن افلح هیئت ونجومه دائر کوچک بر تألیف میدانه گتورمشدرکه بو اثری (کرار) لاتینجه‌یه ترجمه ایتمش وَتحلیلات ومحاکمه‌سی دخی دالامبرک علم هیئت تاریخنده اجرا اولنمشدر .

جابر بن افلحک هانگی تاریخده تألیفات ایله اوغراشدیغنی تعیین ایتمک مشکلدر. علمای مشهوره‌دن (ویدلر) ابن زرقاله‌نک خلفی اولدیغنه قناعت ایتمش وَبناءً علیه سلسلهٔ تاریخ اکا گوره ترتیب اولنمشدر .

اوروپالولرجه آوه‌رووه‌یس نامیله مشهور اولان فیلسوف عرب ابن الرشده گلنجه محقق مشار الیهک اوصاف وآثارندن صحائف آتیه‌ده بحث اولنه‌جقدر.

مشار الیه میلادک ١١٥٠ وهجرتک ٥٤٥ سنه‌سی اعاظم حکماسندن اوله‌رق هیئت ونجوم حقنده تدقیقات ومشاهدات ایله دخی مشغول اولمشلر ایدی. (مجسطی) اوزرینه مفصل برشرح قلمه آله‌رق رصدات اجراسنه

زیاده سیله اظهار میل ومحبت ایلردی. شمسده بر سیاه نقطه مشاهده اولندیغنی ظن ایتدیسه‌ده برگون رصد وحساب ایله اشتغال ایتدیگی صره‌ده اشبو سیاه نقطه عطاردك شمس ایله ارض آراسندن کچه‌رك بوندن ظهور ایلیان بر کسوف جزئی اولدیغنی بیان ایتمشدر . مشار الیهك مثلثـات کریه‌یه دائر دخی بر رساله‌سی واردر . رسالهٔ مذکوره نظر دقتدن کچورلدیگی صره‌ده عالم مشار الیهك علوم ریاضیه‌ده نه درجه‌لرده تعمق وفضیلت اربابندن اولدیغی نمایان اولور.

والحاصل بغداد مکتبی اندلسده برخیلی علما ومؤلف یتشدیره‌رك بونلرك نجوم وهیئت نظریاتنده قوپرنیق ایله کپلره تقدم ایلدکاری الیوم مسلم علما بولنمشدر .

بوتاریخلرده آفریقای غربی دخی معطل بر حالده طورمیوردی . طانجه، فاس، مراکش. شهرلری قرطبه وَسویل وَغرناطه شهرلریله رقابت ایدرك مدارس مؤسسه‌دن پك ماهر وفاضل ذاتلر یتشدیگی گبی علوم وفنونك هر شعبه‌سنده آثار ومؤلفات نافعه میدانه گتورلمش ایدی .

بوگونکی گونده آثار ومؤلفاتیله اڭ زیاده معلوم اولنلر البتراج وَ ابو الحسن‌ در. البتراج ٥٤٥ سال هجریسی مشاهیر علماسندندر . بوتاریخلرده منطقة البروجك میل و انحراف درجه‌لرینی رصد ایدرك بطلیوسك مسلکی که کواکب ثابته فلك ثامنده وَسیاره‌لر ایچون دخی اروجه بر ر فلك تالی وتدبیرلرده اوله‌رق عمومی کرهٔ ارض اطرافنده دور ایتمك فرضیاتندن عبارتدر، بومسلکه رغماً صکره‌لری اونودلمش اولان بریکی مسلك یعنی کرهٔ ارضك مرکز عالم اوله‌بیلسی استبعادینه مبنی بوکره‌ایله اجرام سائره‌نك بشقه بر کوکب اطرافنده دور وحرکت ایتملری رأینی درمیان ایتمش وَبوندن دخی هیئت قدیمه نظریات باطله‌سندن تخلصه گوزل وموجب تشکر بر میـل وتوجه اویانمش ایدی . پارلاق وَاویانق برفکر وذکا اربابندن اولان راصد ومشاهد مشهور ابو الحسن اون اوچنجی عصر میلاد ویدنجی قرن هجری ابتدالرنده اندلس

قطعه‌سی جنوبیله آفریقانك شمال وداخلنده اجرای سیاحت وشرقدن غربه طوغری طقوز یوز فرسخ مسافه سیر وحرکت ایلمشدر . (المبدأ والانتهاء) عنوانلی اثری‌که اون طقوزنجی عصرده فرانسزجه‌یه ترجمه اولنمشدر : اوروپا علماسنك نظر دقتلرینی گرك هیئتجه وگرك جغرافیای ریاضیجه مجهول بعض نقطه‌لره جلب ایلمش و اوروپا معلومات عمومیه‌سنه برخیلی شیلر ضم وعلاوه ایتمشدر .

علمای اسلامیه قواعد مؤسسه ایچنده ادارهٔ افکار ایله اکتفا ایتمه‌رك آنك خارجنه چیقمق مسلك ترقیپرورانه‌لری اقتضاسندن ایدی . اویله اسکیدن هرنه گلمش وقالمش ایسه آنلره قناعت ایله سوزی قیصه کسمکدن پك اوزاق بولنورلر ایدی . اوجهتله‌درکه بطلیموسك نظریاتنی انتقاد وارضك عدم حرکتی برمسئلهٔ عظیمه رنگنی کسب ایله قوپرنیقی اویاندیرمشلردر .

شرقه عودت ایدهلم : یورقایده بیان ایلدیگمز گبی شرقده آلتنجی عصر هجری ابتدالرنده اختلال ومحاربه آتشی متمادیاً یانمقده ایدی . غزنویلرك فتوحاتی ، سلجوقیلرك واهل صلیب خونخوارانك مهاجماتی ودیگر طرفدن ١١٧١ میلاد و ٥٦٧ هجریده فاطمیه حکومتنك صلاح الدین ایوبیلر طرفندن طرد وقلعی وینه بغدادك ١٢٥٨ سنهٔ میلادیه و ٦٥٧ سال هجریسنده هلاگو طرفندن استیلاسی آسیا ممالکنك وضعیات سیاسیه‌سنی پك درین برصورتله تحویل ایتمکده ایدی .

مع مافیه علوم وفنون ینه ترقیدن قالمامش وطرفداران وارباب صرف مساعیدن گیرو طورمامش ایدی . بودوری تزیین ایدن علمای اسلامیه‌دن الڭ مشهورلری ١٠٢٢ میلاد و ٤١٣ هجرتده بغدادده وفات‌ایدن القزاری و ١٠٣٦ میلاد و ٤٢٨ سال هجریسنده وفات ایدن حکیم مشهور ابو علی سینا و ١٠٥٨ و ٤٥٠ ده وفات ایدن اسطرلاب فاعلی فتح بن نجبه و ٤٥٧ هجرتنده وفات ایلیان ابوالفتح عبدالرحمن وزمان وفاتلری معین اولمیان النوخی والحسن بن مصباح الخازن ومحمد بن عمر الفرقاندر .

كذلك منطقة البروجك ميـل وانحرافی تحقيقات وكشفياتيله اشـتغال ايتمش اولان المئونی وَدمشقده يتيشان التفبكی وَاصفهانده عبدالله بن شاكر بن علی المطهر المدنی وَينه اصفهانده رصدخانه صاحبی وَ مكمل زيج مؤلفی اولان ابوحنيفة الدينوری وَمراغه‌ده شموئيـل بن يهودا والحـاصل بغدادده ابواحمدالغزالی وَهبة الله وَ مبشر بن احمد وَمحمد بن مبشر وَآتياً بحث اولنه‌جق اولان نصيرالدين طوسی آلتنجی وَيدنجی عصرهجری مشاهير علماوحكماسندندر.

بعض احوال اذهانك فعاليت علميه‌سنی موجب اولمشـدر . خلفای عباسـيه او فوق‌العاده لطيف اولان مملكتلرينی غائب ايدرك متغلبه الـنـه دوشـدكده بوغالبلر سـلطنت وحكومتـه مالك اولدقلری حالده تأليفلرندن اسـتفاده ايتدكلری علمانك معـالیء فكريه‌لرينـه عرض پرستش ايتمكدن كندولرينی آله‌مديلر .

سلطان محمود غزنوی، شهرت علميه‌سی بتون شرقه انتشار ايدن وَهندده دائر معلومات مفيده‌يی حاوی تأليفات ترك ايدن مشاهير علمادن ابوالريحان محمد بن احمدالبيرونی‌يه فوق‌العاده اكرام واحترام ايلمش اولديغی گبی سلجو-قيلردن جلال‌الدين ملكشاه دخی اوتاريخده نه‌قدر هيئت شناس وار ايسـه سرايـنـه جلب وجمع ايلمش وَتنظيم ايتـديرديگی تقويمه تاريخ جلالی نامنی ويرمش ايدی . ايكی يوز سـنه صكره جنگيز خانك كوچك اوغلی هلاگو يدنجی عصرهجريده نصـيرالدين طوسی‌يه مراغه‌ده‌كی يكی رصـدخانه‌نك اداره‌سـنی توصيه ايدرك بيوك اوغلی (گوبلای) دخی علمادن جمال‌الدين معرفتيله معارف اسلاميه‌يی چينه قدر نشر ايتمش ايدی .

ديگر طرفدن مملوكيلردن سـلطان محمد بن قلاؤن دخی سكزنجی عصر هجريده علوم ادبيه‌يی تحت حمايه‌سنه آله‌رق ترقی ايتدرمش ايدی . وفاتندن صكره ظهورايدن انقلابات آراسنده مشاهيردن ابن‌شاطردمشقده اجرای رصد وتدقيقات فلكيه ايله اشتغال ايدرك برطاقم ازياج مفيده تأليف ايلمش ايدی.

طقوزنجی قرن هجریده ایدیکه تیمورلنگك کوچك اوغلی (اولغ بك) سمرقندده مکمل بر رصدخانه تأسیس ایله بالذات اجرای رصد ایلمش ایدی. ترتیب ایتدیگی زیجلر هیئت ونجومده‌کی فضیلت وذکاسنی اثبات ایدن آثارندندر .

مستولیلر آسیانك غرب وجنوبنی استیلا ایله مظفریتلری اوکنده ملل واقوام بیوك اکدیگی حالده مدنیت اسلامیه‌یه جداً محکوم اوله‌رق لسانلرینی دینلرینی ترك ایله دین اسلامی ولسان عربی قبول ایتمشلر ایدی .

محمود غزنوینك محب ومشاوری اولان ابوالریحان محمد بن احمد البیرونی سلطان مشار الیه ایله هنده سفر ایتدیگی زمان بغداد مکتبی مؤلفاتندن وکشفیات فنیه‌سندن هندی دخی مستفید ایتمش ومدنیت اسلامیه آثارینی اورالرده نشر ایلمش ایدی . هندلیلرك چینلیلر گبی علوم ومعارفك الڭ بیوك قسمنی خارجدن آلمش اولدقلری ظن اولنور .

واقعا خلیفه ابوجعفر المنصور زماننده لسان عربه ترجمه اولنان سند وهند کتابنده بعض نقطه‌لرده هندك کندی کشفیاتنه عائد برطاقم معلوماته تصادف اولندیغی صحیحدر . لکن شوراسیده نظر ملاحظه‌یه آلنه‌جق احوالدندرکه هندده هیئت ونجوم ترقی ایتمش اولسه ایدی اسکندر ایله هنده گیدن آرسطو بورایه دائر برشی سویلمش اوله‌جق ایدی . الڭ زیاده محتمل اولان شی ایسه برنجی عصر میلادیده شرق ایمپراطورلغی طرفندن طرد ونفی اولنان نسطوریلرك آسیاده علوم یونانیه‌یی نشر ایتدکلری زمان هنده دخی برطاقم معلومات ادخال ایتمش اولملری یدر .

والحاصل علامه البیرونی شرقده مدت مدیده بر بیوك شهرت ونام ایله حکم سوردرك هرطرفده مشار الیهك تألیفاتی تدریس اولنور ایدی . جغرافیوندن ابو الفدا کرهٔ ارضك عرض وطول درجه‌لری جدوللرینی مشار الیهك تألیفاتندن اخذ واقتباس ایلمش اولدیغی گبی (مراکش) ده

تحریات وتدقیقات فلکیه ایله اوغراشان ابوالحسن دخی اکا استناد ایدر ایدی . بتون ریاضیون مشار الیهی بیوك برتعظیم وحرمتله یاد ایدرك علوم ومعارفك ترقی وتوسیعنده گوستردیگی همت وغیرتندن مدنیت اسلامیه مستفید اولمش ایسه‌ده باشلیجه آثار ومؤلفاتی توالیٔ انقلابات ایچنده ضایع اولمشدر. مع مافیه الدهایدیلان بعض آثاری وازجمله کوپریلی کتبخانه‌سنده موجود (احوال هندسه) نام کتابی وَ (قانون مسعودی) مشار الیهك جلالت قدرینی اثبات وتأییده کافیدر .

بوتاریخدن الی سنه صکره ملکشاه سلجوقینك حمایه‌سنده اجرا اولنان رصدات اون‌اوچنجی پاپا غره غوارك اون بشنجی عصرده ترتیب ایتدیردیگی تقویمدن آلتی عصر اوّل صحیح برتقویم ترتیبنی منتج اولمشدر .

بوحسابات شمسیه فاضل مشهور عمرالخیامك تحت اداره‌سنده اولان ابوالحسن الخازنی وَعلماء سائره ایله اجرا اولنه‌رق تأسیس ایتدکاری تقویم سال بوگون اوروپاده مستعمل غره‌غوریان تقویمندن اصحدر .

اون ایکنجی عصر میلادی وَیدنجی عصر هجریده غرب متعصبیننك اهل صلیب محاربه‌لری هنگامنده علوم وفنون قدرتدن بر پرده ایله مستور قاله‌رق آکا هیچ برشی اصابت ایده‌مامش‌ایدی . اوجهتله‌درکه اون اوچنجی عصرمیلادی وَسکزنجی عصر هجری یه طوغری مونغول خانلرندن هلاکو ریاضیه وهیئتده اختصاص ایتمش علمایی جلب وجمع ایله بوعلمارك توسیع وترقیسنی تشویق ایتمش ایدی .

علمای مشار الیهمك الك مشهوری اولان (اشارات) شارحی وَ (زیج ایلخانی) مؤلف ومرتبی نصیرالدین طوسی‌که الآن علمای اسلامیه آراسنده

محقق طوسی عنوانیله یاد اولنور ، امیر مشار الیهك لطف وتشویقیله مراغه‌ده مکمل بر رصدخانه انشا ایتمش وَخراسانده، سوریه‌ده، بغدادده، موجود وَغیر منتظم برصورتده محفوظ اولان آثار طوپلاتدیره‌رق دیگر

طرفدن دخی رصد ایچون اقتضـا ایدن آلاتی اکمال ایلمش ایدی . مذکور (زیج ایلخانی) فارسی لسانی اوزرینه یازلمشدر .

هلاگو، رصدخانه‌نك بناسی ایچون دمشقدن مؤید العرضی‌یی وَموصلدن الفخرالمراغی‌یی وَتفلیسـدن الفخرالخلاطی‌یی وَقزویـنـدن نجم الدین دبیرانی جلب ایدرك مذکور رصد خانه‌یی ٦٥٧ سنه‌سی جمادی‌الاولی‌سنده مراغه‌ده انشایه ابتدار ایلمشـدرکه بوراسنی نصیرالدین طوسی مذکور کتابنده بروجه آتی حکایه ایلر :

« هلاکوخان همدانرا قهر کرد وبغداد بکرفت وخلیفه‌را برداشت ' تاحدود مصر بکرفت . وکسانی‌که باغی بودند (؟) نیـست کرد ! وهنر مندانرا همه انواع بنواخت وبفرمود تاهنرهای خویش ورسمهای نیکو نهادند . ومن بندهٔ نصیررا که از طوسم بولایت همدان افتاده بودم ازانجا بیرون آورد ورصد ستارکان فرموده وحکمارا که فن رصدمی دانستند چون مؤیدالدین العرضی که بدمشق بود وفخرالدین مراغی که بموصل بود وفخر خلاطی که بتفلیس بود ونجم‌الدین دبیران که بقزوین بود ازان ولایتها بطلبیـد وزمین مراغه رصدرا اختیـار کردند وبفرمود تاکتابها از بغداد وشام وموصل وخراسـان بیاوردند . تقدیر چنان کردکه منکوی ازمیان برخاست وبمدازان رصد ستارکان تمام شد . »

(زیج ایلخانی) درت مقاله اوزرینـه مرتب اوله‌رق برنجی مقـاله تواریخه؛ مقالهٔ ثانیه سـیر کواکب ایله طول وعرض اعتبـاریله مواضعنه؛ اوچنجی مقالهٔ اوقاته مطالعه. مقالهٔ رابعه نجومك سـائر حرکات واعماله دائردر .

علمای بنامـدن نظام ایله معروف حسـین بن محمد النیسـابوری القمی اشـبو کتابی ینه فارسی عباره ایله شرح ایدرك اسمنی (کشـف الحقایق) تسمیه ایلمشدر .

علمای مشـار الیهم بیوك بر بنا قبه‌سـنده آچیلان دلیکدن کچن خطوط شعاعیه ایله کونشك حرکات یومیه‌سنی درجه ودقیقه‌لریله وَمواسم مختلفه‌ده واقع ارتفاعنی وَساعتلرك تعاقبنی تحقیق وتعیین ایدرلر ایدی .

حركت يومية شمسيه‌نك بويله ثقبه واسطه‌سيله تعييني ماده‌سي بشنجي عصر هجريدن بري علماي اسلاميه طرفندن ايجاد اولنمش برمسئله‌كدر .

والحاصل دانيمارقه هيئيونندن تيقو براهه‌نك ارتفاع شمسي‌يي تعيين ايچون ديواره رسم ايتديكي دوائر و درجاته مشابه دوائر ومتحرك ربع دائره‌لر، كرهٔ ارض ايله كرهٔ سماار، هرنوع اسطرلابلر برلشديرلديكي حالده شايان دقت برخزانهٔ بدايع تشكيل ايدر .

نصيرالدين طوسي‌نك اون ايكي سنه مدت اجرا ايلديكي رصدات وتجربيات هيئيه ونجوميه‌ده مشار اليهم مؤيدالدين العرضي، فخرالدين الخلاطي ونجم الدين بن دبيران قزويني وفخرالدين المراغي ومحي الدين المغربي كبي مشاهير علما معاونت ايدرلر ايدي .

برخيلي يوقاريده ايما اولنديغي وجهله محقق طوسي‌نك ترتيب ايلديكي (ازياج) هرنه‌قدر ابن يونسك (الزيج الحاكمي) سندن مأخوذ ايسه‌ده تعديلات واصلاحات مفيده‌يي دخي حاويدر .

مشار اليه طوسي‌نك (زيج ايلخاني) سني علي شاه البخاري و النظام ونجم الدين البنودي كبي فضلا تلخيص وغياث‌الدين جمشيد بن مسعودالخطيبي تصحيح ايليه‌رك اون‌بشنجي عصر ميلادي وطقوزنجي عصر هجري‌يه طوغري اسلافنك قبول ايتدكاري بعض احكام اوزرينه تبديلات اجرا ايليان عالم مشهور ابن شاطر زمانه قدر مرعي و متداول ايدي .

مشار اليه غياث‌الدين جمشيد بن مسعود الكاشي (مفتاح الحسابنده) « خاقاني ايله مسمى اولان زيجي، زيج ايلخاني‌يي اكمال ايچون ترتيب و ديگر برزيجده موجوداولميان مشاهدات ورصدات ارباب نجومدن استنباط ايلديكم معلوماتي براهين هندسيه ايله جمع و تلفيق ايلدم » ديمشدر . واقعا زيج خاقاني پك مشهوردر .

اشته عراقينده منغول خانلرندن بعضيلري بغداد مكتبنك اسكي

بارلاقلغنی افادەیه شوصورتله چالشمش اولدیغی گبی دیگر جهتدن دخی هلا گونك برادری کوبلای خان چین فتوحاتندن صکره بغداد وَمصرده یتیشان علمای اسلامیەنك آثار ومؤلفاتنی او واسع مملکتده نشر ایتمش وَ بوجهتله خیلی خدمت ایلمش ایدی .

اون اوچنجی عصر میلادی وَسکزنجی عصر هجریده (قو - شو - کنغ) ابن یونسك (زیج حاکمی) سنی جمال‌الدین‌دن تلقی ایلمش وَمباحث فلکیه ونجومیه‌سی اوزرینه خیلی چالیشەرق چینلیلره نشر ایتمشدرکه برچوق زمان مستور قالان بوحقیقت (غوبیل) طرفندن کشف اولنمشدر .

سکزنجی عصر هجری اواخرینه مصادف اولان ابن شاطرکه نصیرالدین طوسی‌نك شهرتنه وارث عد اولنور ، اصلاً دمشقلی‌در .

متأخرین علمای غربدن (برنار) بعض مکتوبلرنده عالم مشار الیهك رصداتندن بحث ایلمش اولدیغی گبی بومشاهدات وعملیاتی هانگی تاریخده اجرا ایلدیگنی دخی صحیح برصورتله قید ایتمشدر .

(زیج ابن الشاطر) عنوانیله مشهور اولان اثری شمس‌الدین حلبی اختصار ایتمش وَ بومختصری (الدّر الفاخر) نامیله توسیم ایلمش اولدیغی گبی ملك مؤیّد جامعی موقتی شهاب الدین احمد بن غلام الله بن احمد الحاسب دخی بعض تصحیحات علاوەسیله (نزهة الناظر فی تصحیح اصول ابن‌الشاطر) عنوانی ویرمش وَ بعده اختصار ایدرك (اللمعه فی حل الکواکب السبعه) ایله تسمیه ایتمشدرکه بعض علمانك رأینه وَاز جمله کاتب چلبی‌نك قولنه گوره کتاب مذکوردن (اعمال کواکب) ، بك قولای وَ مقصدده غایت ملایم اولەرق استخراج اولنه بیلور ایمش .

کتاب مذکوری (زیج ابن شاطری) علمادن ابن زریق الجیزی الشافعی دخی تلخیص وَبعده اختصار ایدرك ملخصنه (روض العاطر فی تلخیص زیج ابن شاطر) نامنی ویرمشدر .

مشار اليه ابن شاطر شامده مملوكيلرك حمايه وتشويقات معارفپروانه‌لريله ازياج ترتيب ونشر ايلديكى صره‌لرده شمالى آسياده يكى برمستولى (تيمورلنك) ظهور ايتمش ايدى .

بدايتده عادى بر اميراولان تيمورلنك خيوه ممالكنده ايلك محاربه‌لرينى اجرا ايلدكدن صكره آتيده عظيم برحكومتـه فاتحهٔ اسـتيلا اولمق اوزره سمرقندده برسلطنت تأسيسى ايچون منغول خانلرينك ضعفندن استفاده ايلدى .

فى الحقيقه تيمورلنك طقوزنجى عصرهجرى‌يه طوغرى يكديكرينى متعاقب قاپچاق، خوارزم، خراسان، آذربايجان، وكردستانى استيلا ايتمش ايدى .

مملوكيلره ايتـديكى هجوم موقتاً نتيجه‌سز قالدقدن صكره شرقه توجه ايله تركستان وعجمستانه يورودى. و برمدت صكره دلهى‌دخى استيلا وهندستانى اطاعتنه آلدى . بوندن صكره مملوكيلر اوزرينه هجوم ايله سـوريه‌يى استيلا ودمشق هرج ومرج و (۸۰۱) سال هجريسنده بغدادى تخريب ايلدى .

بر طوفان بلا گبى هرطرفى اسـتيلا ايدن تيمورلنگك نتايج مظفرياتى بوراده قالمدى . عثمانليلر طرفندن تهديد اولنان اوچنجى ميشل (پاله‌ئولوغ) وآناطولى‌يه پرلشـان بعض امرا ايله دره‌بكلرى تيمورلنكدن استمداد ايتمكله سلطان بايزيد اوزرينه هجوم ايتمش ومشهور آنقره محاربه‌سـنده عثمانليلرى بوزمش ايدى .

بوواسع وسريع مظفريات، جنگيزخانك هنگام سـلطنتنده‌كى عظمت واحتشام مستوليانه‌يى تجديد ايتمش ايدى . بوتاريخلرده چين، بتون آسياده حكمفرما اولان او يكى حكمدارك صولت جهانگيرانه‌سى خارجنـده قالمش ايدى . چين ممالكنى اسـتيلا ايله كوبلاى سلاله‌سـندن اخذ ثار ايچون بوممالكه يوروديكى صره‌ده، يعنى اون بشنجى عصر ميـلادى وطقوزنجى عصر هجرى‌يه طوغرى چين الكاسنه گيرمش ايسه‌ده ٦٩ ياشنده اولديغى حالده (اوترار) شهرنده وفات ايلشدر . تيمورلنگك وفاتى اوزرينه، ممالك،

اخلاقی النـدن چیقه‌رق دجله‌نك غربنده وکذا جیحون نهرینك جنوب وشرقنده واقع ممالك استقلاللرینی اعاده ایتدی .

ایران وَ (توران) وَهندستانك جنوب طرفی قسماً آسـایش ایچنده تیمورك دردنجی اوغلی شاهرخك اداره وحکومت عاقلانه‌سی سایه‌سنده مطیع قالمش ایدی . تیمورلنك آسیاده استیلا ایتدیگی ممالك وحکوماتده خونریزانه مظالم اجرا ایلدیگی وَ تخریبات وحشیانه‌ده بولندیغی حالده علوم وفنونه دخی خدمت ایلمش ایدی .

سمرقند شرقده پك زنگین وَپارلاق بر مملکت حالنه گتورلمش ایدی .

تیمورلنـك سمرقنـده اوته‌ده بروده متفرق بولنان علما واُدبایی وَ مشهور صنعتکارانی جاب وجمع ایتمش اولدیغی گبی یاننده موجود اولان ریاضیّون وحکمادن مرکب بر انجمن علوم وفنون تشکیل ایلمش ایدی .

شاهرخ دخی بو مسلك ترقیپرورانه‌یه دوام ایله گوزل بر کتبخانه میدانه گتوره‌رك معاصر اولدیغی سلاطین وملوکك مناسبات آسـاسیشجویانه‌سندن بالاستفاده مقر حکومتنی هراته نقل ایتدیگی زمان سمرقند شهرت قدیمه‌سنی ینه ضایع ایتمامش ایدی .

مشار الیهك اوغلی اولغ بك توران والیلگنی درعهده‌ایله برابر پدرینك سایهٔ حکومتنده پك بیوك بر میل واعتنا ایله علم هیئت ونجوم ایله اشـتغاله باشلادی . اجرا اولنـان رصداته بالذات کندوسی ریاست ایتمکده ایدی . یکیدن برطاقم زیجلر میـدانه گتورمشدرکه نامنی الی‌الابد ابقـایه خادمدر . والحـاصل شهزادهٔ مشار الیه تحقیقـات وتحرّیات فلکیه‌نك سزاوار اعتماد اوله‌بیلمك ایچون آلات مکمله تدارکنده اصلا اهمال ایتمامشدر . انشا اولنان رصد آیاصوفیه قبه‌سی گبی یوز سکسان قدم ارتفاعنده ایدی .

واقعا یوقاروده بیـان اولندیغی گبی بویله بر رصد انشاسی فکری برنجی دفعـه اوله‌رق اولغ بگك دگل ایسه‌ده بونك اهمیت فوق‌العـاده‌سنی ینـه

فوق‌العاده تقدیر ایتمك وتطبیقات مكمله اجرا ایلمك دخی مشار الیه ایچون بك بیوك برفضیلت وبالخصوص شهزاده اولماسندن طولایی دها پارلاق برمزیت اولمق اوزره تلقی اولنور .

شهزادهٔ مشار الیهه علامه‌لردن بین‌العوام قاضی زادهٔ رومی ایله معروف مولانا صلاح الدین وغیاث‌الدین جمشید رفاقت ومعاونت ایتمشلرسه‌ده جمشید قبل‌الشروع ارتحال ایتمش اولدیغی گبی قاضی زاده دخی اکمال مقصددن اول ترك حیات ایلمش ایدی . بعده شهزادهیه علی قوشجی معاونت ایلمش ایدیکه مشار الیه دها گنج ایکن اکثر علومده تعمق ایدن معشر افاضلدندر.

اولغ بك مذكور كتابنی درت مقاله اوزرینه ترتیب ایدرك مقالهٔ اولی برمقدمه وبش باب اوزرینه مبتنی اولدیغی حالده معرفة التواریخ حقنده ومقالهٔ ثانیه یگرمی ایکی بابی مشتمل اولدیغی حالده اوقاته دائر اولدیغی گبی مقالهٔ ثالثه دخی سیر كواكب ومواضعی حقنده واوچ باب اوزرینه مرتب ومقالهٔ رابعه اعمال نجومیه‌یه دائردر. اشبوزیج بالجمله زیجلرك احسنی وصحت وصوابه الك مقارنی اوله‌رق ٩٠٤ سنهٔ هجریه‌سنده (میرم) ایله مشهور مولانا محمود بن محمد طرفندن لسان فارسی اوزره شرح اولنمش وسلطان بایزید ثانی حضرتلرینه تقدیم واهدا قلنمشدر .

كذلك هیئت ونجومه دائر بك مكمل برمجله تألیف ایلمش اولان محمد شاه قولجی دخی اوتاریخك افاضلندن معدوددر .

مشار الیه اولغ بك بغداد دار الفنوننك بحق صوك مدرس وصوك راصدی گبی قبول اولنور .

بربچق عصر صكره اوروپاده مشهور (كپلر) ظهور ایتمش ویونان نظریات واصول معلومه‌سنی اساسندن دگشدیره‌رك علمای اسلامیه‌نك هیئت حقنده اویاندردقلری فكری احیا ایلدیگی ایچون هیئت جدیده‌نك ایلك مؤسسی مشار الیه كپلر عد اولنمشدر .

3 1761 07962514 1

D
199
.3
F45
1886